

Studia Wschodnioeuropejskie

ISSN 2450-0267

**Azerbaijan, its impact
on Europe's energy security
and relations with Poland
- yesterday and today**

Nr 18/2023

Studia
Wschodnioeuropejskie

Nr
18/2023

**Azerbaijan, its impact on Europe's
energy security and relations
with Poland - yesterday and today**

Warszawa 2023

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA:

Przewodniczący: prof. dr hab. Józef Tymanowski

Członkowie: dr hab. Włodzimierz Fehler, prof. UPH (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach); prof. dr hab. Igor Gretskiy (Uniwersytet Państwowy w Petersburgu); prof. dr hab. Bogusław Jagusiak (Wojskowa Akademia Techniczna); dr hab. Kinga Machowicz, prof. KUL (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II); prof. dr hab. Victor Shadurski (Białoruski Uniwersytet Państwowy); prof. dr hab. Andrzej Wierzbicki (Uniwersytet Warszawski); prof. dr Valeriy Bortnikov (Doniecki Uniwersytet Narodowy imienia Lesi Ukrainki); prof. dr Yagub Mahmudov (Narodowa Akademia Nauk Azerbejdżanu); dr hab. Piotr Wawrzyk (Uniwersytet Warszawski); dr Agnieszka Bryc (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu); dr Andrey Rusakovich (Białoruski Uniwersytet Państwowy)

REDAKTOR NACZELNY

dr Paweł Stawarz

ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO

dr Aleksandra Daniluk

SEKRETARZ NAUKOWY

mgr Saltanat Kuzembayeva

CZŁONKOWIE REDAKCJI

dr Aleksandra Kulaga

dr hab. Vadym Zhelтовskyy

REDAKCJA TEMATYCZNA

Przemiany systemowe i problemy bezpieczeństwa państw Europy Środkowowschodniej

prof. dr hab. Andrzej Wierzbicki, prof. dr hab. Stanisław Bieleń,
prof. dr hab. Bogusław Jagusiak, dr hab. Włodzimierz Fehler, prof. UPH

Polityka, gospodarka i współpraca zagraniczna państw Europy Środkowowschodniej

dr hab. Irina Pavlenko, dr Aleksandra Kulaga

Spółeczeństwo i kultura państw Europy Środkowowschodniej

dr hab. Magdalena Karolak-Michalska, dr hab. Wojciech Lewandowski, dr Patrycja Spytek

REDAKCJA JĘZYKOWA

Prof. dr hab. Małgorzata Marcjanik (język polski), dr Oksana Gorobec (język rosyjski),
dr hab. Wojciech Lewandowski (język angielski)

CZASOPISMO ZNAJDUJE SIĘ NA LIŚCIE MEIN - 70 PKT.

INDEX COPERNICUS - ICV 2020: 65.29

COPYRIGHT BY:

Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2022

ISSN 2450-0267

ADRES WYDAWCY

Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych

Uniwersytet Warszawski

ul. Krakowskie Przedmieście 3

00-927 Warszawa

e-mail: swe@uw.edu.pl

<http://www.swe.uw.edu.pl>

Wersję pierwotną czasopisma Studia Wschodnioeuropejskie stanowi wersja elektroniczna.

Spis treści

Introduction	5
Kerim Shukurov	
Azerbaijani civilization: history and origins	7
Kamila Stanek	
Wkład Hadży Seraja Szpszała w poznanie i propagowanie języków i kultury ludów tureckich na przykładzie książki „Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu Perskiego”	17
Javid Asadov	
Azerbaijan’s Multicultural Policy of Ethnic Diversity	43
Jeyhun Rzayev, Farhad Aliyev	
Role of Azerbaijan in Maintaining Energy Security of Europe	57
Iryna Pavlenko	
Azerbaijan-Poland relations - favorable platform for cooperation	69
Leila Mustafaeva	
Azerbaijan-Poland Relations Historical and Political Point of View And South Caucasus	77
Parvana Mustafazade	
The legal regulation of bilateral relation between the Azerbaijan Republic and Poland	85
Nasiman Yagublu	
Formation of Azerbaijani-Polish relations. Activity of Poles in Azerbaijan during the period of the Azerbaijan Democratic Republic (1918-1920)	93
Tofiq Najaffi	
From the history of Safavid-Poland relations in the first half of the 17th century	111

Nigar Akhundova

Azerbaijan-Poland. Culture as an important means of communication.dialectics of the flowering and rapproach of national cultures. Cultural relations of the artistic intelligientia of Azerbaijan and Poland (XX-XXI centuries) 131

Shahla Kazimova

Motywy azerbejdżańskie w pracach polskich literatów zesłanych na Kaukaz 137

Ewa Siemieniec-Gołaś

Azerbajdżan - ludzie i przyroda – w świetle Obrazów Kaukazu Edwarda Strumpfa . . . 155

Danuta Chmielowska

Twórczość Rafaila Tağızade w opinii polskich krytyków literackich 161

Introduction

Azerbaijan, its impact on Europe's energy security and relations with Poland - yesterday and today is our next issue devoted to Azerbaijan. The reason for its publication was «The 5th International Conference Azerbaijan - Poland on the occasion of the 30th anniversary of the establishment of diplomatic relations between Poland and Azerbaijan», organized on June 6, 2022 by the Center for Azerbaijani Studies of the Faculty of Oriental Studies of University of Warsaw; Faculty of History of University of Warsaw, Faculty of Political Science and International Studies of University of Warsaw and supported by: Embassy of the Republic of Azerbaijan in Warsaw and Institute of History of Azerbaijan National Academy of Sciences. Our Editorial Office also cooperated in the organization of the Event.

Like the Conference, this issue is devoted to much broader issues than Polish-Azerbaijani relations. The diversity of authors representing the largest scientific centers in Poland and Azerbaijan, as well as various scientific disciplines, made it possible to examine the subject of Azerbaijan and its relationship with Poland from many perspectives. The most important are: historical, political science and cultural and social perspectives. The former is represented mainly by scientists from ANAS. Special thanks go to Professor Kerim Karamoglu Shukurov General Director of the Institute of History named after Abbasgulu Agha Bakikhanov of ANAS, the author of the first article. Also, scientists from other universities - the University of Warsaw, ADA University, Baku State University, Jagiellonian University and Maria Curie Skłodowska University made a significant contribution to the content of this issue of the journal, focusing mainly on research conducted mostly from the point of view of the other two scientific perspectives, listed higher.

The first part of this publication is devoted to Azerbaijan. The issue opens with an article that is the foundation of research on the country in question - it concerns the beginnings and

stages of development of Azerbaijani civilization and its essence. It is a natural beginning and the basis for further research presented in subsequent articles. The next author focuses on the analysis of the Azerbaijani language and culture, treating them as part of the heritage of the Turkic peoples. The next article deals with the multiculturalism of Azerbaijani society and the appropriate state policy in this regard, thanks to which the discussed element is an asset and not a problem for Azerbaijan. Energy resources are the key natural resource of the state in question, allowing for rapid economic development - this issue is explored by the next author, pointing to the role of the state in question in building Europe's energy security. The second part of this issue concerns various aspects of Azerbaijani-Polish relations. The first two articles of this fragment analyze mutual relations - from their beginnings, dating back to the Middle Ages, through the period of regaining independence by both states after the First World War, to modern times. The next author focuses on presenting the legal aspect of contemporary Azerbaijani-Polish relations, analyzing their legal basis in the years 1997-2022. Subsequent studies of Azerbaijani-Polish relations are made from the perspective of the activities of Poles in Azerbaijan, in particular at the turn of the 19th and 20th centuries and during the First Republic. The author of the next article focuses his research on the relations between the Safavid state and the Polish-Lithuanian Commonwealth in the first half of the 17th century. The role of culture in international relations, also in the case of Azerbaijani-Polish relations in the 20th and 21st centuries, is analyzed in the next article. The next two authors deal with similar issues, but they study one of the elements of culture - literature, in terms of Azerbaijani motifs appearing in the works of Poles exiled to the Caucasus. The last article also concerns the role of literature in the relations between the two nations, but this time from the opposite perspective - the poetry of an Azerbaijani artist interested in Polish issues is analyzed.

Azerbaijan is a very important subject of international relations. It is the leader of the South Caucasus, a state with a rich and long history and tradition, and also with great development potential, which means that its international position will be increasingly stronger in the future. Poland, on the other hand, has played a very important role in Central and Eastern Europe for a long time and also has a strong development potential. For this reason, research on Azerbaijan and its relations with Poland is very important, especially since these relations have a long and fruitful tradition, and, taking into account the potential of both states, will also develop in the future. For this reason, the editors of the scientific journal «Eastern Europe Studies» hope that this issue, at least in part, will fulfill the previously indicated need for research on Azerbaijan and its relations with Poland.

Paweł Stawarz

Azerbaijani civilization: history and origins

The problem of the research is the Azerbaijani civilization. Azerbaijani civilization occupies a special place among other relevant civilizations with its unique preconditions, content and essence. The presented problem is studied from the main historical aspect. For this, a set of research methods is used. Among them, genetic (study of historical events and processes from their origins), historical comparison, periodization and typology methods take the main place.

As a result of the research, it is determined that the historical and cultural development of Azerbaijan confirms the legitimacy of the separation of the Azerbaijani civilization as an independent object of scientific research. It is determined that the Azerbaijani civilization has passed a very complex development path. Its main context is the historical development features of Azerbaijan. From this point of view, stages that leave serious traces in the development of Azerbaijani civilization (first state unions, Atropatena-Albania (Caucasus) period, etc.) are distinguished. The first local civilizations become the All-Azerbaijan civilization at a later stage. According to the modern typology of civilizations, an information society has been formed in Azerbaijan.

Both local, Eastern and Western sources played a unique role in the formation of Azerbaijani civilization.

1. Historical stages and typology of Azerbaijani civilization

The question of what civilization is has given rise to an extensive historiography. Without focusing on existing views on the history and meaning of the term, it can be expressed in general terms. Civilization is a historically established, stabilized historical and cultural community. Although all the political and socio-economic values covered by historical development are involved in this process, it is culture that unites them and turns them into a unified system. From the geographical and ethnic point of view, it can be formed on the basis of a specific country (China, etc.) or region (Western civilization, Eastern civilization, etc.), as well as on the basis of confessional unity (Christian or Islamic civilization).

Based on the history of civilizations, we can distinguish Azerbaijani civilization as an independent civilization. The territory of Azerbaijan is included in the ecumenism. BC, 2-2.25 million years ago, people lived here.

The remains of a man called Azykhanatrop date back to 350-400 thousand years ago. Important archeological cultures (Guruchay, Kur-Araz, etc.) existed in Azerbaijan. Some of them communicated with neighboring cultures both through migration and economic ties.

As a result, political processes developed in Azerbaijan and the first state unions were formed.

2. Historical stages of the Azerbaijani civilization

The historical roots of the Azerbaijani civilization date back to the 3rd millennium BC, when the first state institutions were established around Lake Urmia. The state institutions of Aratta, Lullubi and Kuti were associated with the Sumerian civilization. The centralized state of Manna created in Azerbaijan (IX-VI centuries BC) was the successor of the historical and cultural heritage formed in this territory. Manna had a written language and a developed culture.¹ With the conquests of Media and the rule of the Achaemenids (late VII century BC - 30s of the IV century BC), new historical terms emerged.

During the eastern campaigns of Alexander the Great (336-323 BC), Azerbaijan first encountered European martial arts, as well as the Hellenistic culture which emerged as a result of his victory. After Alexander's death, his empire collapsed. The states of Atropatena are formed in the south of Azerbaijan, and the states of Albania (Caucasus) are formed in the north.

With the formation of the states of Atropatena and Albania (Caucasus), an important event took place in the history of the local civilizations of Azerbaijan. The role of religious and spiritual values as a creative factor of civilization increased.

In ancient times, Azerbaijan was one of the centers of fire worship. It should be noted that merchants from India built a new temple called Ateshgah in the north of Azerbaijan (Absheron Peninsula, Surakhani village) in the early 18th century on the site of an ancient fire temple. Here, fire worship continued until the 1880s.

With the formation of the state of Atropatena (20s of the 4th century BC), the worship of fire became the dominant religion here. The main fire-worshipping temple was also located in the state capital of Ghazak. After the fall of the state of Atropatene as a result of the aggression of the state of the Sassanids (226-651), its territory became part of this

¹ Qaşqay S. Manna çarlığının tarixindən. Bakı, 1989.

state. The Sasanian rulers held their coronation ceremony at a fire-worshipping temple in Gazakh.

In the 4th century BC, a state called Albania was established in the north of Azerbaijan. This state is more historically referred to as Caucasian Albania. Strabo Greekized the names of the gods worshiped in Albania and wrote that the Albanians worshiped Helios, Zeus and Selene, especially Selene². In the early days, polytheism reigned here. Strabo, Greekizing the names of the gods worshiped in Albania, wrote that the Albanians worshiped Helios, Zeus, and Selena, especially Selena. However, this did not last long. From the beginning of the first century, Christianity spread in Albania. The spread of Christianity in Albania through the apostles and the apthocephalus of the Albanian Church gave this process a peaceful character. By the beginning of the 4th century, Christianity had become the state religion in Albania. The first Christian churches in the Caucasus appeared in Albania. The Holy Elysee Church in the village of Kish in the Republic of Azerbaijan is considered one of such churches. It's interesting that, this church was built on the foundations of the temple of Selena, the goddess of the moon in its place.

Christianity covered all spheres of Albanian life, combining old and new cultural achievements. Albania, as a Christian state, participated in the spread of this religion. Albania participated in the spread of this religion as a Christian state.³

The Sasanian rulers, who subdued Albania in certain historical periods, used the Christian church for political purposes in order to gain an advantage in relations with Byzantium, on the other hand, they sought to strengthen fire worship. Thus, the Albanian Christian Church was weakened.

Despite all this, through Christianity, Albania became an integral part of Christian civilization.

With the advent and spread of Islam in VII century, a new stage in world history began. By the time of this event, which caused very important changes in history, a single religious system had not yet been formed in Azerbaijan. This was one of the important factors that influenced the spread of Islam. Usually the Arab caliphate divides Islam into two directions (peace and violence).

The spread of Islam went fast in the fire-loving Atropatena.⁴ The spread of Islam was rapid in the fire-worshipping Atropatena. In Albania, this process lasted until the beginning

² Страбон. География//Алиев К. Античные источники по истории Азербайджана. Баку, 1987.

³ Moisey Kalankatuklu. Albaniya tarixi. Bakı, 1993.

⁴ Bünyadov Z.M. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə. Bakı, 1989.

of the VIII century. When the Arabs spread Islam in Albania, unlike other countries, they pursued a selective policy, while Islamization was carried out on the plains, while Christianity remained in the mountains. Thus, along with the spread of Islam, the Albanian Christian civilization was able to maintain its existence. It is no coincidence that, unlike fire worship, a certain part of the historical and cultural heritage of the Albanian period has survived to this day.

The Turkic origins played an important role in uniting local civilizations in Azerbaijan and leading them to a common civilization.

The epic “Kitabi-Dada Gorgud”, formed in the VI-VII centuries and written in the X century, systematically reflects not only the period of its creation, but also the events and processes originating from the most ancient layers of history.⁵ The events described in the epic are connected with the historical conditions of the spread of Islam and indicate a new and more dynamic stage. Divinity brought Islam closer to Islam. Thus, the creative factor of Turkish civilization merged with Islam and became the leading current.

This situation became even more stable during the rule of the Muslim states that existed in Azerbaijan before the Mongol invasions of the 13th century.⁶ A common Islamic civilization was formed in Azerbaijan, on the other hand, Azerbaijan acted as an integral part of the world Muslim civilization.

Despite the introduction of a new religion during the Mongol Empire, Islam was adopted as a result of reforms carried out by Qazan khan.⁷

In the post-Mongol period, with the independence of the Shirvanshah state, as well as the replacement of the Garagoyunlu and Aghgoyunlu states, conditions were created for the transition to a new stage of Azerbaijani statehood, the “Centralized Azerbaijani State”.

Certain changes in the structure of Islamic civilization took place during the Safavid state. The Shiite sect of Islam became the state religion by Shah Ismail (1501-1524), the founder of the state.⁸ This, along with the religious life of the state, had a serious impact on the political and cultural life. An attempt by Nadir Shah (1736-1747) to carry out a religious reform that united the Muslim world was unsuccessful.

⁵ Kitabi Dədə Qorqud. Bakı, 1988.

⁶ Şərifli M.X. IX əsrin ikinci yarısı - XI əsr Azərbaycan feodal dövlətləri. Bakı, 1978; Ашурбейли С.Б. Государство Ширваншахов (VI-XVI вв.). Баку, 1983; Bünyadov Z.M. Azərbaycan Atabəylər dövləti. Bakı, 1986.

⁷ Ализаде А.А. Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII-XIV вв. Баку, 1956.

⁸ Əfəndiyev O. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı, 1993, s.48-50.

After the assassination of Nadir Shah, more than 20 khanates emerged in Azerbaijan. Each khanate was formed around a city, and the Karabakh khanate laid the foundation of a new center - the city of Shusha. The khanate period was characterized by an increase in the influence of the regions in the general Azerbaijani civilization.

After the fall of the Safavid state, the Afshar state was established by Nadir Shah (1736-1747). With the assassination of Nadir Shah, his state disintegrated. Khanates were established in Azerbaijan. Unification of the country was not possible. As a result of the wars of 1804-1813 and 1826-1828, the lands of Azerbaijan were divided. Thus, a new situation has emerged in the Azerbaijani civilization.

Although Islamic traditions were preserved in the southern lands of Azerbaijan under Iranian rule, as a result of the anti-national policy of the central government, its political and cultural rights were limited, and the supremacy of Iranian civilization became a priority. As a result of further development of the lands of Northern Azerbaijan, which came under the rule of the Russian Empire, the center of Azerbaijani civilization moved here.

The Russian Empire was still trying to occupy Azerbaijani lands during the reign of Catherine II. During the reign of Peter I, he managed to seize the Caspian lands of Azerbaijan (1723-1735). Although short-lived in the past, the period that began in the early 19th century lasted until 1917. As a result of the colonial policy of the Russian Empire, Azerbaijani civilization suffered a serious blow. The development of national and religious values was prevented. Orthodoxy began to spread rapidly. However, some progress was achieved only within the goals of the empire, including the acquaintance with progressive Russian intellectuals and advanced European culture through Russia.

After the collapse of the Russian Empire, Azerbaijan regained its independence. For the first time in the Muslim East, a republic was established in Azerbaijan.⁹ A law was passed giving women the right to vote. Unfortunately, the Democratic Republic of Azerbaijan (1918-1920) lasted only 23 months. As a result of the occupation by Soviet Russia, the ADR collapsed. Forced Sovietization was carried out.

Today, Soviet civilization is divided as an independent civilization. The foundations of this civilization, which emerged in Soviet Russia, were forcibly exported to the former Soviet republics, including Soviet Azerbaijan. One of its biggest shortcomings was the deprivation of national ground.

⁹ Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı, 1990.

The restoration of the state independence of Azerbaijan in 1991 gave a new impetus to civilizational development. Contrary to the atheistic policy of the Soviet state, the restoration of both religious and cultural values opened a new stage in Azerbaijani civilization. At present, multiculturalism has been declared a state policy in Azerbaijan. The World Forums on Intercultural Dialogue, etc., are systematically held.

3. Origins of Azerbaijani civilization

The origins of Azerbaijani civilization can be divided into three parts: Indigenous, Eastern and Western.

Local origins occupy the first and main place in the formation of Azerbaijani civilization. The first place here was due to the natural and geographical conditions of the country. The country has 9 out of 11 climatic zones. Azerbaijan has not only forests and deserts. Azerbaijani nature has historically created conditions for the development of both agriculture and animal husbandry, as well as handicrafts. The natural and geographical conditions and geostrategic position of Azerbaijan have led to migration from the East since the time of primitive society and created conditions for expanding trade and economic ties. Azerbaijan had its own primitive religious views and was the first place where world religions spread.

The historical development of Azerbaijan has left an important mark on the formation and development of its civilization. This historical development was cyclical. Independence and foreign slavery alternated periodically.

From the first days of its formation, the Azerbaijani civilization had close relations with the East. Eastern origins occupied a dominant position in the history of Azerbaijani civilization until the end of the 18th and beginning of the 19th centuries. There are two periods: pre-Islamic and Muslim. Babylon, Assyria, Urartu, Media, Achaemenids, Parthians, Sassanids and other empires that appeared in the East in the pre-Islamic period fought for power in Azerbaijan, and at certain times managed to establish their power. As a result of the occupation of the Arab Caliphate and the spread of Islam, a new period was opened in the history of Azerbaijani civilization. Azerbaijan has become an integral part of Muslim civilization. Even after the adoption of Islam, the struggle of powerful eastern empires for the lands of Azerbaijan continued. The Mongol Empire, the Red Horde and the Timurid state managed to establish their power here for some time. In the subsequent period, the Ottoman Empire came to the fore, which managed to leave certain traces in the Azerbaijani civilization.

Eastern states influenced civilizational processes not only with their political history, but also with their resettlement, socio-economic and cultural policies.

Western origins of Azerbaijani civilization were connected with the formation of military-political relations between them. The basis of this was the Eastern marches of Alexander the Great. Thus, the possibilities of the ancient civilization to influence Azerbaijan were created. This influence is documented in the words “əntiq” or “əntiqə”, which means “elegant”, “beautiful” in the Azerbaijani language. Coins similar to those of Alexander the Great were minted in Albania (Caucasus).

Subsequent influences are associated with the Romans. It is known in history that the Roman general Pompey’s march to Albania and Antony and Atropatena had friendly relations. The visit of the centurion of the XII Lightning Legion of the Empire in the 80s plays an important role in the relations between Rome and the Albanian state. This is reported by the epigraphic monument in Gobustan. It should be noted that the emperor Domitian mentioned in this epigraphic monument was later cursed, and everything connected with his name was destroyed. The Romans did not reach only this monument.

According to the Roman historian Momze, the centurion traveled north, but was killed there. According to the toponymic study of the village of Ramana in Absheron, the Romans settled here and introduced a new culture into its life, albeit on a village scale.

One can also note the influence of Byzantium on Albania after the collapse of the Roman Empire. The Albanian church was subjected to severe persecution both by the Sasanids and the Arab Caliphate for its relations with Byzantium. This shows that there were powerful connections between these churches.

After the adoption of Islam in Azerbaijan, European influence waned until about the 15th century. The strengthening of the Ottoman state and the threat to Europe prompted Western diplomacy to get closer to the Azerbaijani states. Thus, the possibilities of cultural influence between Europe and Azerbaijan have increased. The foundation of an important event for the Azerbaijani civilization was laid in the 15th century. Azerbaijani carpets are depicted in the paintings of European artists. This tradition was continued in the works of European travelers. It is known that according to Islamic traditions, painting was prohibited. From this point of view, the Azerbaijani theme in European painting is of particular importance from a civilizational point of view.

During the Safavid period, these relations expanded even more. With the incorporation of the northern lands of Azerbaijan to the Russian Empire, economic and cultural ties expanded both with the empire and with other European countries. An industrial revolu-

tion took place in Azerbaijan based on European technologies. The outstanding Azerbaijani thinker M.F. Akhundov laid the foundations of drama in 1850-1855, writing five comedies. The theater was founded in 1873 and the national press in 1875. Azerbaijani youth began to study in Russia and other European countries. Among them were such thinkers as Ali bey Huseyzade and Ahmed bey Aghayev, who made an invaluable contribution to the development of Azerbaijani civilization. The first opera in the East was written and staged by Uzeyir bey Hajibeyov.

With the collapse of the Russian Empire and the formation of the Azerbaijan Democratic Republic, relations with Europe reached a new level. Its founders chose a republican polity and created its institutions. In 1919, he founded the European-style university for the first time. He sent over 100 young people to the leading universities in Europe.

With the creation of the USSR, direct relations with Europe were abolished, since the external relations of the allied states became monopolized by Moscow.

Only with the re-independence of Azerbaijan, relations with Europe were restored. The integration of the Azerbaijani state into Europe allows the application of the most advanced examples of Western civilization in the country, further enrichment of the Azerbaijani civilization.

Poland also left its special mark on the development of Azerbaijani civilization. The fact that Poland was also part of the Russian Empire brought the fate of Azerbaijan closer to it. I.F. Paskevich, who signed the Turkmenchay Treaty, which completed the division of Azerbaijani lands, was sent from the Caucasus to Poland to suppress the uprising of 1830-1831. Poland held a special place in the empire in its struggle for independence. He had leading thinkers in all fields of science and culture. Thus, like other parts of the empire, it played a progressive role in the life of Azerbaijan. The constructions of Polish architects in Baku are considered masterpieces of Azerbaijani architecture and are well known. As a result of our research, I would like to mention two little-known facts. Ehsan khan from Nakhchivan also visited Warsaw in 1840. Polish Vladislav Karlovich Stakhovsky (1852-1932), born in 1852 in Guba, Azerbaijan, painted the cities of Baku and Yerevan in Azerbaijan and contributed to the painting of the country.¹⁰

Thus, it is obvious that European origins have played an important role in the formation and development of Azerbaijani civilization.

¹⁰ Вейденбаум Е. Путеводитель по Кавказу. Тифлис, 1888.

Summary

This article is devoted to the concept of civilization, the historical stages and content of Azerbaijani civilization, identifies common origins, and discusses the role of Europe, including Poland as a member of the European family.

Keywords:

Azerbaijan, Europe, civilization, culture, religion, East, West

Bibliography

1. Bünyadov Z.M. Azərbaycan Atabəylər dövləti. Bakı, 1986
2. Bünyadov Z.M. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə. Bakı, 1989
3. Əfəndiyev O. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı, 1993
4. Kitabı Dədə Qorqud. Bakı, 1988
5. Qaşqay S. Manna çarlığının tarixindən. Bakı, 1989
6. Moisey Kalankatuklu. Albaniya tarixi. Bakı, 1993
7. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı, 1990
8. Şərifli M.X. IX əsrin ikinci yarısı - XI əsr Azərbaycan feodal dövlətləri. Bakı, 1978
9. Страбон. География//Алиев К. Античные источники по истории Азербайджана. Баку, 1987
10. Ашурбейли С.Б. Государство Ширваншахов (VI-XVI вв.). Баку, 1983;
11. Ализаде А.А. Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII-XIV вв. Баку, 1956
12. Вейденбаум Е. Путеводитель по Кавказу. Тифлис, 1888

Wkład Hadży Seraja Szpasała w poznanie i propagowanie języków i kultury ludów tureckich na przykładzie książki „Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu Perskiego”

Wstęp

Niniejsze opracowanie obejmuje krótką prezentację działalności Hadży Seraja Szpasała, następnie omówienie publikacji *Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu perskiego* wydanej w Krakowie w roku 1935. Nacisk położony zostanie na analizę przysłów, które autor w niej umieścił.

Omawiana publikacja obejmuje 113 stron, na których znajduje się wstęp autorstwa Szpasała, wybrane teksty wraz z tłumaczeniem oraz azerbejdżańsko–polsko–niemiecki słowniczek. Przysłowia, które Seraja Szpasał spisał używając alfabetu łacińskiego z kilkoma znakami dodatkowymi (zarówno polskimi, np. ‘P’, tureckimi, np. ‘ü’, jak i innymi, np. ‘γ’) zostaną zestawione z przysłowiami azerbejdżańskimi umieszczanymi w współczesnych zbiorach przysłów azerbejdżańskich. Pozycje takie dostępne są w odniesieniu do języka obowiązującego w Republice Azerbejdżanu. Fakt, że dane przysłowie posiada swój odpowiednik, najczęściej identyczny w formie, świadczy o jedności i ciągłości kultur Azerów zamieszkujących obszary należące do różnych państw¹.

Na uwagę zasługuje również fakt, że omawiane przysłowia występują też w innych językach tureckich. Część z nich została spisana przez Serję Szpasała już w Stambule, dlatego też jeżeli w języku tureckim występuje przysłowie tej samej treści zostanie to odnotowane.

Analizowany materiał pozwala stwierdzić, że przysłowia nie znają granic i są wspólnym dziedzictwem ludów tureckich. Możliwość kalk językowych i zapożyczeń jest mało

¹ W pracy korzystano z kilku zbiorów i słowników przysłów azerbejdżańskich, każdorazowo konkretne źródło zostanie wskazane w przypisie w treści pracy użyto skrótu SPA – słowniki przysłów azerbejdżańskich.

prawdopodobna, a to ze względu na fakt, że w przysłowiaach występuje identyczne obrazowanie i metafory, które właściwe są jednemu kręgowi cywilizacyjnemu.

Sylwetka Hadży Seraja Szapszała

Hadży Seraja Szapszał – człowiek o szerokich horyzontach, działacz, badacz i karaïmski duchowny, żył w czasach, gdy przemiany społeczne, polityczne i ideologiczne rzutowały na losy państw i społeczności przez nie zamieszkaných. Urodził się 8 maja 1873 w Oysunköy pod Bakczysarajem, zmarł 18 listopada 1961 roku w Wilnie. W okresie tym zarówno wojny światowe jak i przemiany społeczno-polityczne doprowadziły do powstania nowych państw oraz przesunięcia granic państw już istniejących.

Hadży Seraja Szapszał był Hachamem Eupatorii i Trok, ale także naukowcem, dyplomatą i dydaktykiem, w którego dorobku znajduje się ponad 70 prac (artykułów i rozpraw naukowych) pisanych w siedmiu językach (w tym po polsku, rosyjsku, karaïmsku, azerbejdżańsku i turecku). Najwięcej prac napisał w języku polskim, a to ze względu na fakt, iż najbardziej twórczy naukowo okres swojego życia Szapszał spędził w Polsce, do której przyjechał w 1928 roku. Jego przyjazd przyczynił się do rozwoju polskiej orientalistyki², tak w Krakowie, jak i w Wilnie (znajdującym się ówczesnie w granicach Rzeczypospolitej). Bogaty dorobek naukowy Hadży Seraja Szapszała zasługuje na uwagę także z tego względu, że przyczynił się do poznania i badania Karaïmów – tureckiego ludu, posługującego się językiem kipczaackim. Sam będąc Karaïmem i przywódcą duchowym swojego narodu poświęcił się pielęgnowaniu, zbieraniu i kolekcjonowaniu wszystkiego, co utrwalalo wiedzę o kulturze, języku i tradycjach karaïmskich.

Od lat 20. XX wieku Seraja Szapszał daje się poznać jako członek Polskiego Towarzystwa Naukowego i współpracownik Komisji Orientalistycznej Polskiej Akademii Umiejętności, lektor języka tureckiego w Szkole Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie³, uczestnik Zajadów Orientalistów Polskich, autor artykułów zamieszczanych w „Myśli Karaïmskiej”, „Roczniku Orientalistycznym”, czy „Roczniku Tatarskim”.

Niniejsze opracowanie koncentruje się na działaniach naukowych podejmowanych przez Seraję Szapszała na początku XX wieku, a mianowicie w latach spędzonych w Persji

² Więcej o wkładzie w rozwój orientalistyki w Polsce M. Pawelec, *Listy do Wilna: Seraja Szapszał jako korespondent Ananiasza Zajączkowskiego*, w „Almanach Karaïmski” 2013, 2, s. 19–36. [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Almanach_Karaimski/Almanach_Karaimski-r2013-t2/Almanach_Karaimski-r2013-t2-s19-36.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Almanach_Karaimski/Almanach_Karaimski-r2013-t2/Almanach_Karaimski-r2013-t2-s19-36/Almanach_Karaimski-r2013-t2-s19-36.pdf) (23.09.2022).

³ Więcej na temat działalności dydaktycznej Seraji Szapszała w Wilnie K. Stanek, „Kolay cumleler”... w bibliografii.

(1901–1908), dokąd wyjechał na zlecenie Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rosji. Ten kilkuletni pobyt w Persji, gdzie pracował jako guwerner następcy tronu Mohammeda Ali, pozwolił opanować mu język perski oraz azerbejdżański okolic Tebrizu. Po powrocie do Rosji pracował na Uniwersytecie Petersburskim jako lektor języka tureckiego. Od 1910 roku zatrudniony był także przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych w Sekcji Naukowej jako lektor języka azerbejdżańskiego. Jak widać pobyt w Persji okazał się wystarczający, by mógł on opanować język azerbejdżański w sposób na tyle dobry, by go wykładać. Wiedza ta zaowocowała także powstaniem publikacji *Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu perskiego*, wydanej w Krakowie w roku 1935.

Działalność tego okresu Hadży Seraja Szapszała uzewnętrznia się także w jego aktywności w Towarzystwie Orientalistów Rosyjskich (sekretarz I sekcji Bliskiego Wschodu), Sekcji Etnograficznej Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, Sekcji Wschodniej Rosyjskiego Towarzystwa Archeologicznego, Taurydzkiej Naukowej Komisji Archiwalnej oraz współpracą z czasopismem „Vostocznyj Sbornik”, które redagował i w którym umieszczał własne artykuły i recenzje.

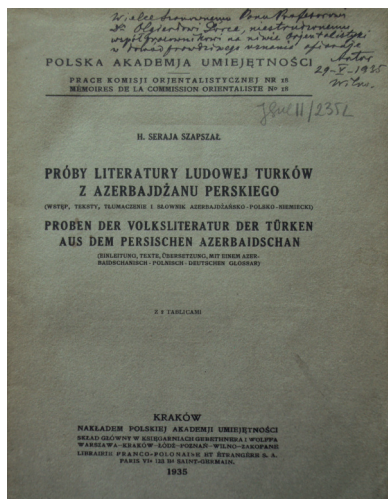
Oprócz pasji, z jaką Hadży Seraja Szapszał poświęcił się pracy badawczej, wkładowi w ożywienie ruchu karaimskiego, jak również bogatego dorobku, należy podkreślić także i fakt, że cała działalność Hachama skierowana była na upowszechnianie wiedzy, którą sam posiadał.

Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu perskiego

Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu perskiego zostały wydane przez Polską Akademię Umiejętności w Krakowie w 1935 roku. Całość obejmuje 113 stron, przy czym pierwsze 13 stron, ponumerowanych cyframi rzymskimi obejmuje wstęp autorstwa Szapszała. Układ całej pracy podporządkowany jest poszczególnym stylom twórczości ludowej Azerów zamieszkujących okolice Tebrizu. Jak pisze sam autor teksty te zostały spisane w latach 1903–1905, od najczęściej niepiśmiennych, mieszkańców tego regionu⁴. Jedynie przysłowia spisywane były do roku 1928, nie tylko od miejscowej ludności, ale także od przyjeżdżających do Turcji Azerów⁵. Książka Szapszała zawiera teksty powszechnie znane, składa się z: tekstów prozaicznych, tekstów wierszowanych, tłumaczenia na język polski tekstów prozaicznych, tłumaczenia na język polski tekstów poetyckich, słownika azerbej-

⁴ H. Seraja Szapszał, *Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu Perskiego*, Kraków 1935, s. XI.

⁵ Szapszał przebywał w Tebizie w latach 1901–1908, po czym pracował jako lektor języka azerbejdżańskiego na Uniwersytecie w Petersburgu oraz w Ministerstwie Spraw Zagranicznych. Do roku 1928 roku przebywał w Stambule, następnie przyjechał do Polski, gdzie przyczynił się do rozwoju polskiej orientalistyki, a zwłaszcza badań na d Karaimami.

Strona tytułowa

dżańsko–polsko–niemieckiego, obejmującego strony 77–94, dodatków do słownika: stopni pokrewieństwa oraz objaśnienia tytułów używanych przez Turków Azerbejdżańskich.

Ostatnie 4 strony poświęcone są analizie wzorów tekstów i obejmują: tablica I tekst polityczny spisany w stylu nask⁶ i Tablica II – zbiór przysłów azerbejdżańskich spisanych przez Melika Mirzę Şoa-es Saltaneha w stylu nastalik⁷.

Jak dowiadujemy się ze *Wstępu* Seraji Szapsza, opracowanie Radłowa *Proben der Volksliteratur der Türkischen Staemme Süd-Sibiriens* nie zawierało opracowania folkloru, ani języka Turków zamieszkujących Azerbejdżan. Obszarem tym, zajmowali się natomiast inni badacze – orientaliści, np.: H. Vámbéry, H. Ritter, A. Caferoğlu, Ceyhun Cehibeyli, piszący po niemiecku lub rosyjsku. Prace w języku tureckim dotyczące tego obszaru są autorstwa Yusufa Beka Veziriva (*Azerbaycan edebiyatına bir nazar* [Spojrzenie na literaturę Azerbejdżańską], İstanbul, 1337=1918), İsmaila Hikmeta (*Azerbaycan edebiyatı tarihi* [Historia literatury Azerbejdżańskiej], Baku 1928). W Stambule ukazywało się także pismo *Azerbaycan – Yurt Bilgisi*⁸ [Azerbejdżan – wiedza o ojczyźnie], w którego numerach (27–30) A. Caferoğlu podejmuje kwestię badania narzecza Azerbejdżanu Wschodniego i Zachodniego. W ślad za opracowaniami Caferoğlu, także inni podejmowali zagadnienie przysłów, np. Hanefi Zeynalli⁹, który w 1926 roku w Baku opublikował *Przysłowia azerbej-*

dzkańskie

⁶ Naskh, which means „copying,” was developed in the 10th century, and refined into a fine art form in Turkey in the 16th century. Since then it became generally accepted for writing the Quran. Naskh is legible and clear and was adapted as the preferred style for typesetting and printing. It is a small script whose lines are thin and letter shapes are round.”; *The Art of Arabic Calligraphy*, Article and figures copyright 1993 by Mamoun Sakkal; <http://www.sakkal.com/ArtArabicCalligraphy.html> (11.09.2014)

⁷ „Nastaliq developed in Iran in the 14 th and 15 th centuries. It is the most fluid and expressive of the scripts presented here, and is used extensively in copying romantic and mystical epics in Persian. Nastaliq has very short verticals without any „serifs,” and deep curved horizontals. It slants to the right in contrast to all the other styles which slant to the left.”; *op. cit.*

⁸ Pismo ukazujące się w Turcji w latach 1932–1934, Mehman MUSAOĞLU, *Ahmet Caferoğlu'nun Seçilmiş Eserleri Azerbaycan Türkçesinde* [Wybrane dzieła Ahmeta Caferoğlu w tureckim języku Azerbejdżańskim]; „Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi” [“Magazyn Świata Tureckiego i Świata Języka i Literatury”] 24. Sayı, s; 83–91; http://www.tdk.gov.tr/images/css/TAE/2007_24/200724musaoglu.pdf (11.09.2014)

⁹ H. Zeynalli – (1895–1937) „Słynny przedstawiciel literatury azerbejdżańskiej. Zajmował się m. in. folklorem i terminologią. Wydał *Azerbejdżańskie słowa przodków [przysłowia]* oraz *Podręcznik literatury tureckiej. Narazony na represje, rozstrzelany w Baku*”. https://www.azerbajjans.com/content_1085_tr.html (23.09.2022).

dżańskie oraz *Słowa przodków – Azerbejdżańskie Towarzystw Literackie*.

Książka Szapszała napisana jest alfabetem ła-
cińskim, dla poszczególnych głosek alfabetu azer-
bejdżańskiego została przyjęta transkrypcja: c – ç, ç – č, ə – ä, ğ – γ, x/ q – χ, ı – y, y – j, l – ł, ö – ő,
ş – š, ü – ü, v – v/ w. Jak widać Szapszał wykorzy-
stał zarówno łacinkę obowiązującą w Polsce jak
i w Turcji.

Teksty pisane prozą obejmują 7 bajek: „Ka-
won”, „Bajka o kłamcy”, „Bajka o nierozumnej
kobiecie, rozumnym mężczyźnie i młynarzu”,
„Bajka o dwóch braciach”, „Bajka o Szachu Ab-
basie”, „Bajka o Sułtanie Ibrahimie”, „Syn kup-
ca”, „Roznosiciel wody”, „Handlarz kosztow-
nościami”, „Córka króla Egiptu (w Ispahanie)”,

„Panowanie dziewczyny”) oraz wyszczególnione oddzielnie „Powiedzenia i przysłowia”
oraz „Zagadki”. Testy poetyckie obejmują pieśni, bajaty (rymowane czterowiersze ludo-
we), poematy oraz dibbā (wiersze satyryczne) i wiersze naśladowujące wysoki styl poezji
perskiej.

Szapszał był jednym z pierwszych badaczy, który wykorzystał swą wiedzę i umiejęt-
ności zebraniu, analizowaniu i tłumaczeniu ludowej twórczości Azerów zamieszkujących
okolice Tebrizu. Jego tłumaczenie utworów na język polski (polszczyzny lat 30–tych) opa-
trzone jest, w miejscach tego wymagających, dodatkowym komentarzem. Znaczący się, że
obok dosłownego tłumaczenia tekstu, w nawiasie podawany jest kontekst oraz opisowe
tłumaczenie tego, co może być obce polskiemu czytelnikowi.

Umieszczony w książce słownik także nie stanowi jedynie podania tłumaczenia pol-
skiego i niemieckiego, lecz także zawiera wyjaśnienia, w jakich okoliczności używane jest
dane słowo. Często po tłumaczeniu przytaczane są także najczęściej spotykane inne stałe
połączenia, w skład których wchodzi dany wyraz, oraz komentarz w obu językach. W wielu
wypadkach podaje także pisownię perską lub osmańską w zależności od tego, w którym
z tych występuje podobne/ tożsame słowo.

Treść		Str.
Wstęp		V–XIII
Teksty prozaiczne		
I. Goryz		1
II. Jalsoty naryly		1
III. Aglyby arat, aglyly kış və deymatlymy naryly		2
IV. İki gerdabarymy naryly		4
V. Şah Abbasym naryly		6
VI. Şaban İbrahimym naryly		9
1. Hafzadı		9
2. Sakpa		12
3. Zəvahirfərəz		15
4. Mür pədişahymın geyi (İsfahanda)		17
5. Geym silməsi		20
VII. Dür bəy rüi kəndi sikkədi Hamadən		22
Tamfilir və atalar sözi		23
Təpəpəhlir		25
Teksty wierszem		
Tamfilir		26
Bajəti		30
Şir		32
Dibbā (dibbā)		33
Tłumaczenia – Teksty prozaične		
I. Kawon		35
II. Bajka o kłamcy		35
III. Bajka o nierozumnej kobiecie, rozumnym młynarzu i młynarzu		36
IV. Bajka o dwóch braciach		39
V. Bajka o Szachu Abbasie		42
VI. Bajka o Sułtanie Ibrahimie		46

Spis treści

Przysłowia

Przysłowia ukazują ponadczasowe przekonania i kulturę społeczności, która poprzez pamięć o swych przodkach, zachowuje nauki przez nich przekazane. Znajomość przysłów oraz ich rozpowszechnienie wśród niepiśmiennej ludności nie jest niczym zaskakującym. Przysłowia stanowią bowiem zbiór prawd o świecie oraz przestrogi i wskazania jak należy/ nie należy postępować w określonej sytuacji.

Na uwagę zasługuje natomiast fakt, że przysłowia stały się jednym z obszarów badań naukowych. Te najkrótsze utwory literackie stanowią cenne źródło wiedzy zarówno dla językoznawców, jak i etnologów, gdyż ukazują tak stan języka jak i bogactwo folkloru danego obszaru oraz kulturę danej społeczności. Turcy żyjący w granicach różnych państw dzięki kultywowaniu własnych tradycji do dnia dzisiejszego zachowali swój język i kulturę.

W książce Seraji Szapszała w rozdziale „Powiedzenia i przysłowia” zostało umieszczonych 60 jednozdaniowych stwierdzeń mówiących o przekonaniach Azerów. Jak cała książka zostały one spisane alfabetem łacińskim zawierającym czcionkę polską oraz litery odpowiadające dźwiękom języka azerskiego. Analiza językowa, w oparciu o załączony słownik autorstwa Szapszała oraz współczesny słownik języka azerbejdżańskiego pozwala dostrzec różnice, które były widoczne już na początku ubiegłego stulecia.

Omawiane przysłowia zostaną przytoczone zgodnie z oryginalnym zapisem w publikacji Seraji Szapszała, następnie w alfabecie obowiązującym obecnie w Republice Azerbejdżanu, a następnie w postaci, w jakiej występują w SPA. Jeżeli w SPA nie wymienia się identycznego w formie przysłowia, zostanie podane przysłowie o podobnym znaczeniu i obrazowaniu. Jak zostało wspomniane powyżej, jeżeli tożsame przysłowie funkcjonuje także w zbiorach przysłów tureckich zostanie to odnotowane.

Wszystkie przysłowia podlegające analizie zostały pogrupowane zgodnie z tematyką, której dotyczą. Najbardziej obszerna grupa obejmuje przysłowia, które zawierają prawdy ogólne o świecie. Grupa ta dotyczy: życia społecznego, cech człowieka i reguł rządzących światem. W obrębie życia społecznego omawiane są kwestie: praca, przyjaźń, sprawiedliwość; przysłowia charakteryzujące człowieka skupiają się na cechach takich jak: mądrość, głupota, skąpstwo i inne. Grupa druga obejmuje przysłowia zawierające porady i wskazania jak (nie)należy postępować. W grupie trzeciej umieszczono przysłowia odnoszące się do wiary.

Prawdy ogólne – Życie społeczne – praca¹⁰

1. Çalyşmaç çaryç yırtar. – Praca drze obuwie. – Çalışmaç çarış yırtar.
2. Çox gaçan at arpasyn artar. – Szybko biegający koń powiększa (swoją) porcję jęczmienia (tj. im większa praca tym lepsza będzie zapłata). – Çox gaçan at arpasın artar. Arpa verilməyən at qamçı gücünə yeriməz¹¹. / Arpa yemiş at mənzil kəsər¹². - Konia, któremu nie dano jęczmienia nawet biczem się nie pogoni. / Koń, który zjadł jęczmień mknie na duże odległości.
3. „Kul huvağahnan” gajyanaç pişməz. – jagnan jumurta gārək. – Z modlitwy jajecznicia się nie robi, trzeba do tego masła i jaj. – Kul havallahnan gayğanax pişməz – yagnan yumurta gərək.
4. Däjirmanyn jaraşuyy torbanan çuwałdyr. – Ozdobą młyna są torby i worki. – Dəyirmanın yaraşuğı torbanan çuvaldır. Dəyirmançının qazancı bolluca çax–çuxdur¹³. – Zarobek młynarza to dużo szast prast.¹⁴
5. Hałwa, hałwa dälmağynən ayyz şirin olmaz, – Jağynən bal gārək. – Od powtarzania wyrazu chałwa chałwa, nie będzie słodko w ustach; do tego trzeba masła i miodu. – Halva, halva dälmağınən ağız şirin olmaz – yağınən bal gərək. Halva–halva deməklə ağız şirin olmaz¹⁵.
6. Sənnən hərəkət, Alləhtan bərəkət. – Z twojej strony powinna być praca (zabiegi), a od Allaha błogosławieństwo. – Sənnən hərəkət, Alləhtan bərəkət. Səndən hərəkət, məndən bərəkət¹⁶. Z twojej strony praca, z mojej urodzaj/ błogosławieństwo. Pierwszego z wymienionych przysłów nie odnaleziono w SPA¹⁷.

¹⁰ Spis na podstawie wcześniejszego opracowania: K. Stanek *HACI SERAYA ŞAPŞAL – FARS AZERBAJCANI TÜRK HALK EDEBİYATI ÖRNEKLERİ – DİL VE KÜLTÜR* [Hadży Seraja Szapszała – język i kultura – Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu Perskiego; w: Sələflər və Xələflər, Baku 2014, s. 639–652. Przysłowia w zapisie Szapszała za: Szapszała, *op.cit.*, s. 23-25. Tłumaczenie przysłów na język polski za: Szapszała, *op.cit.*, s. 64-66. Tłumaczenie przysłów występujących w SPA i języku tureckim K. Stanek.

¹¹ <http://azerdict.com/izahli-luget/arpa> (22.09.2014).

¹² İlyas Həmidov, Bəhrüz Axundov, Leyla Həmidova, *Azərbaycanca–Rusca, Rusca– Azərbaycanca Atalar Sözləri və Zəbri–məsəllər Lüğəti*, [Słownik przysłów i przypowieści azerbejdżańsko-rosyjski i rosyjsko-azerbejdżański] “Təhsil”, Bakı 2009, s. 49.

¹³ İlyas Həmidov, *op. cit.*, s. 122.

¹⁴ Odpowiednik azerbejdżańskich wyrażen dźwiękonaśladowczych, ruch koła młyńskiego.

¹⁵ İlyas Həmidov, *op. cit.*, s. 180.

¹⁶ İlyas Həmidov, *ibidem*, s. 203.

¹⁷ Znaczenie przysłów okolic Terbrizu i znajdujących w SPA zapisywane są kursywą, ewentualne odpowiedniki tureckie wraz z tłumaczeniem umieszczone są w przypisach.

Praca może być męcząca i wyczerpująca, ale dobra praca zawsze jest dobrze wynagradzana. Jak głosi przysłowie: *Szybko biegający koń powiększa (swoją) porcję jęczmienia (tj. im większa praca tym lepsza będzie zapłata)*. Przysłowia o jęczmieniu i koniu w Azerbejdżanie (*Konia, któremu nie dano jęczmienia nawet biczem się nie pogoni.*¹⁸ / *Koń, który zjadł jęczmień mknie na duże odległości.*) koncentrują się bardziej na konieczności karmienia konia i podkreśleniu faktu, że głodny nie jest w stanie pracować¹⁹. Czyli jedzenie nie jest nagrodą za pracę (jak w przysłowiach spisanych przez Szapszała) lecz niezbędniakiem, bez którego praca nie zaistnieje.

Pojawiają się także wyrażenia o konotacjach religijnych: *Z modlitwy jajecznicą się nie robi, trzeba do tego masła i jaj/ Z twojej strony powinna być praca (zabiegi), a od Allaha błogosławieństwo*, w których podkreśla się wagę modlitwy i stwierdza, że nic nie można osiągnąć bez pracy²⁰. Fakt ten jest również podkreślany w innym przysłowiu: *Od powtarzania wyrazu chałwa, nie będzie słodko w ustach; do tego trzeba masła i miodu*. Nie można czegoś osiągnąć po prostu mówiąc o tym, tj. mówienie nie wystarczy, by napelnić żołądek²¹.

Przysłowie *Ozdobą młyna są torby i worki* również dotyczy zagadnienia pracy. W przysłowiu spisanim przez Szapszała symbolem pracy jest ilość worków z ziarnem i mąką. W SPA zamiast słowa worek używa się słów odnoszących się do odgłosów pracującego młyna. W tym wyrażeniu owoce pracy (worki), i odgłosy pracy, dźwięki wydawane przez młyn (chax–chux) niosą to samo znaczenie. Prawdziwa wartość miejsca pracy ujawnia się wówczas, gdy ktoś tam pracuje.

Prawdy ogólne – Życie społeczne – Przyjaźń

1. Ağıllı düşman nadan dusttan jaǵçıdy. – Mądry wróg jest lepszy od głupiego przyjaciela. – Ağıllı düşman nadan dusttan yaxçıdır.

Ağıllı düşman axmaq dostdan yaxşıdır./ Ağıllı düşman nadan dostdan yaxşıdır²².- jw.

¹⁸ Identyczne przysłowie w języku tureckim: *arpa verilmeyen at, kamçı zoruyla yürümez* – Koń, któremu nie dano jęczmienia nie pobiegnie nawet pod groźbą bicia (bicz nie zmusi go do biegu), w: Słownik TDK, [https://sozluk.gov.tr/?q=&aranan=\(23.09.2022\)](https://sozluk.gov.tr/?q=&aranan=(23.09.2022)).

¹⁹ Podobnie w języku tureckim, nacisk kładziony jest na konieczność pożywienia, które umożliwia wykonywanie pracy: *aç at yol almaz, aç it av avlamaz* – głodny koń nie biegnie, głodny pies nie poluje, w: Słownik TDK, *ibidem*.

²⁰ Tożsame znaczenie w tureckim przysłowiu: *nerede hareket, orada bereket* – gdzie ruch, tam urodzaj (bogactwo), w: Słownik TDK, *ibidem*.

²¹ Identyczne znaczenie posiada przysłowie tureckie, w którym zamiast wyrazu chałwa pojawia się wyraz miód: *bal bal demekle ağız tatlanmaz* – od mówienia miód nie robi się słodko w ustach, w: Słownik TDK, *ibidem*.

²² <http://www.azeribalasi.com/azerbaycan-edebyati-82/azerbaycan-ata-sozleri-8728/> (22.09.2014)

2. Hämnišünün bab älä, ki görän däsün: ha–bälä! – Znajdź sobie odpowiedniego przyjaciela, aby każdy zobaczywszy powiedział; ”oto tak”. – Hämnišünün bab älä ki görän däsün ha–bälä.

Özüne dost qazan, ata dostlarını da itirmə²³. - Znajdź sobie swoich przyjaciół, ale nie zaniedbuj przyjaciół swych przodków.

3. Här zadun tazäsi, – dostun köhnäsi. – Wszystko dobre, gdy jest świeże, tylko przyjaciel (jest dobry), gdy jest stary. – Här zadun tazäsi, dostun köhnäsi.

Här şeyi tazäsi–dostun köhnäsi²⁴. – jw.

4. Hamam suvinän dost tutmağ asandyr. – Łatwo jest pozyskać przyjaciela, dając mu wodę w łaźni. (mówi się o ludziach skąpych, którzy nikogo nie zapraszają). – Hamam suvinän dost tutmağ asandır.

Hamam suyu ile özüne dost tutmağ²⁵. – Zdobyć przyjaciela dając mu wodę w łaźni.

Przysłowia o przyjaźni zawarte zarówno w książce Szpasała, jak i w SPA są tożsame tj.: *Mądry wróg jest lepszy od głupiego przyjaciela*²⁶. Głupi przyjaciel może wyrządzić krzywdę nie ze złej woli, lecz z braku ostrożności lub braku inteligencji. Przysłowie o znajdowaniu odpowiednich przyjaciół: *Znajdź sobie odpowiedniego przyjaciela, aby każdy zobaczywszy powiedział: ”oto tak”* posiada w SPA odpowiednik znaczeniowy w postaci: *Znajdź sobie swoich przyjaciół, ale nie zaniedbuj przyjaciół swych przodków*. Zgodnie ze znaczeniem poprzedniego przysłowia najlepszym przyjacielem jest stary przyjaciel: *Wszystko dobre, gdy jest świeże, tylko przyjaciel (jest dobry), gdy jest stary*²⁷. Bo tylko osoba znana od dawna, wzbudza zaufanie, nie wiadomo zaś, jak zachowa się ktoś nowo poznany.

Pozyskiwanie nowych przyjaźni bez wysiłku, bez ponoszenia żadnych kosztów w SPA opisywane jest jako: *Zdobyć przyjaciela dając mu wodę w łaźni*²⁸. Przysłowie to można także zakwalifikować do grupy zawierającej przysłowia odnoszące się do charakteru człowieka.

²³ İlyas Həmidov, *op.cit.*, s. 296

²⁴ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 189

²⁵ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 180

²⁶ Identyczne przysłowie w języku tureckim: *akıllı düşman akılsız dosttan hayılıdır* – Mądry wróg jest lepszy od głupiego przyjaciela, a także niosące to samo znaczenie: *deli dostun olacağına akıllı düşmanın olsun* – lepiej mieć mądrego wroga niż szalonego przyjaciela, w: Słownik TDK, *op.cit.*

²⁷ Identyczne przysłowie w j. tureckim: *her şeyin yenisi, dostun eskisi* – wszystko nowe, tylko przyjaciel stary [jest lepszy], w: Słownik TDK *ibidem.*

²⁸ W języku tureckim pojawia się wskazanie, że: *düğün aşıyla dost ağırlandı* – nie częstuje się/nie podejmuje się przyjaciela potrawą weselną lub *düğün pilavıyla dost ağırlandı* – przyjmować przyjaciela pilawem z wesela, w: Słownik TDK *ibidem.*

Prawdy ogólne – Życie społeczne – Miłość

1. Aǰlyx çäkmämisän, ta aşylyx jadyunnan çyxa. – Gdybyś zaznał głodu miłość wyszłaby ci z głowy/ z pamięci. – Aclıx çäkməmisən, ta aşılıǵıx, yanınnan çıxa.
2. Gögül söwän jaǵçı olar. – To, co ukocha serce będzie dobre. – Gögül sevən yaxçı olar. Könül sevən göyçək olar²⁹. – Pięknym jest to, co serce pokocha.
3. Gözdän gedän göjüldän gedän. – Ten, kto oddala się z oczu, oddala się i z serca. – Gözdən gedən göyüldən gedən.

Gözdən iraq/ uzaq, könüldən uzaq/ irak³⁰. – Z daleka od oczu, z daleka od serca.

Przysłowia dotyczące miłości jako centrum tego uczucia wskazują serce i oczy: *To, co ukocha serce będzie dobre.*³¹ *Ten, kto oddala się z oczu, oddala się i z serca.* (w SPA istnieją warianty ze względu na dwojaką możliwość wyrażenia odległości *uzak* i *iraq*).³² Jeśli ktoś kogoś kocha, nie widzi jego wad; ukochana osoba jest najpiękniejsza i najlepsza. Ale jeśli przez dłuższy czas nie utrzymuje z nią kontaktu, jej miejsce może zająć inna osoba.

Człowiek, jak każde stworzenie, musi najpierw zaspokajać swoje podstawowe potrzeby życiowe. Głodna osoba też nie może doświadczyć miłości: *Gdybyś zaznał głodu miłość wyszłaby ci z głowy/ z pamięci.* W sensie przenośnym, aby prowadzić jakiegokolwiek życie duchowe, należy najpierw żyć w normalnych warunkach. Przysłowia o podobnej treści nie odnaleziono w SPA.

Prawdy ogólne – Życie społeczne – Sprawiedliwość

1. Allah dağyna baxar gar vərər. – Bóg patrzy na górę i zsyła śnieg (tj. im wyższa góra tym więcej śniegu zsyła Bóg; to znaczy Bóg nagradza podług zasług). – Allah dağına baxar gar vərər.

Allah dağına baxar qar yağdırar³³./ Allah dağına baxar qar vərər³⁴. – Allah patrzy na górę i sprawia, że śnieg pada./ Allah patrzy na górę i zsyła śnieg.

2. Zülminən abad olan, adlinən viran oli. – To, co zbudowano przemocą, będzie zniszczone sprawiedliwością. – Zülminən abad olan, adlinən viran oli.

²⁹ İlyas Həmidov, *op.cit.*, s. 226

³⁰ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 174.

³¹ W j. tureckim: *gönül kimi severse güzel odur* – kogo serce pokocha, ten jest piękny, w: Słownik TDK *op.cit.*

³² Identyczne postrzeganie miłości w przysłowiaach tureckich: *gözden irak olan gönülden de irak olur* – co z daleka od oczu, to z daleka od serca, w: Słownik TDK *op.cit.*

³³ <http://www.yeni.az/category/maraq/51571-allah-kelimesine-aid-atalar-sozleri.html> (22.09.2014).

³⁴ İlyas Həmidov, Bəhruz Axundov, Leyla Həmidova, *Azərbaycanca–Rusca... op.cit.*, s. 41.

Zülm ilə abad olan, bir gün gələr bərbad olar. / Zülm ilə bərbad olar, ədl ilə abad olar³⁵. – Przemocą zbudowane pewnego dnia upadnie./ Przemocą zniszczone, powstanie sprawiedliwośćią.

Wszystkie powyższe przysłowia zawierają przeświadczenie, że świat toczy się według pewnych ustalonych zasad. Podstawą tych zasad powinna być sprawiedliwość, uczciwość i szczerść. Źródłem sprawiedliwości jest Bóg, gdyż to On tworzy świat i nim rządzi. Nie oczekuje się od niego niesprawiedliwości i zła. *Zsyła On śnieg na górę podług jej wielkości*³⁶. To znaczenie jest również obecne w dwóch przysłowiaach w SPA.

Kolejne przysłowie nie zawiera religijnego odwołania do sprawiedliwości: *To, co zbudowano przemocą, będzie zniszczone sprawiedliwośćią*. W SPA istnieją dwa warianty tego przysłowia, które można rozumieć dosłownie, a mianowicie, ucisk i tyrania nie trwają długo, ponieważ sprawiedliwość zawsze wygrywa.

Prawdy ogólne – Cechy charakteru – mądrość i głupota

1. Başy çuvaldan çyxmaz. – Głowa jego z worka nie wychodzi. – (mówi się o głupim człowieku). – Başı çuvaldan çixmaz.
2. Bu ayyıl ki sändä var, niyə başy baýlyžy ja kærtänkälä olmyj ypsax. – Z takim rozumem jak masz, dlaczego nie zostałeś pajakiem lub jaszczurką (mówi się żartem, kpiąc).
Bu ağıl ki, sändä var, niyə başı bağılıcı ya kærtänkälä olmyıpsax.
3. Hər oxujan malla Nasır–ed–din olmaz, və hər gadyržy – Murat. – Nie każdy uczony może być mułłą Nasır–ed–dinem i nie każdy poganiacz mułów (może być) Muradem. - Hər oxuyan malla Nasır–ed–din olmaz, və hər gadırcı – Murat.
Hər oxuyan Mola Pənah olmaz³⁷. - Nie każdy uczony jest Mułłą Penahem.

Pierwszą cechą ludzkiego charakteru pojawiającą się w przysłowiaach jest mądrość i głupota. We wszystkich umieszczonych w książce przysłowiaach mamy do czynienia z potępieniem głupoty. Stwierdzenie, że *czyjaś głowa nie wychodzi z worka* świadczyć może o totalnym ograniczeniu czyiś poglądów, a także utracie zmysłów wzroku, słuchu czy węchu. Osoba pozbawiona bodźców zewnętrznych trwa w swoim małym świtku – worku i nie ma możliwości rozwoju. Istnieje jeszcze jedno, umieszczone przez Szapszała

³⁵ Vəhid Gərüsli, *Atalarımızın Atasözleri*, Kanada 2005, s. 100.

³⁶ Identyczne przysłowie w j. tureckim: *Allah dağma göre kar verir* – Allah daje śnieg podług [wysokości] góry. W objaśnieniu jednak zwraca się uwagę, że Bóg zsyła nie nagrody podług zasług lecz cierpienia podług wytrzymałości człowieka, w: Słownik TDK *op.cit.* W interpretacji Szapszała Allah nagradza każdego według jego zasług i cnót; śnieg postrzegany jest jako nagroda.

³⁷ İlyas Həmidov, *op. cit.*, s. 188.

w przypisie przysłowie, mówiące o zbytnim zadufaniu w sobie: *Bu ağıl ki, səndə var, niyə başı bağılıcı ya kərtənkələ olmiypsax.* – *Jeśli jesteś taki mądry to dlaczego nie jesteś pająkiem lub jaszczurką.* Wg Azerów pająki i jaszczurki są postrzegane jako stworzenia mądre i inteligentne³⁸.

Kolejne z umieszczonych powyżej przysłów nawiązuje do postaci Nasreddina Hodzy i Murata: *Nie każdy uczony może być mullā Nasir–ed–dinem³⁹ i nie każdy poganiacz mulów (może być) – Muradem.* Przysłowie to oznacza, że nie każdy wysoko postawiony dygnitarz zasługuje na szacunek i odznacza się inteligencją. W SPA umieszczone jest przysłowie: *Nie każdy uczony jest Mullā Penahem⁴⁰.*

Prawdy ogólne

– Cechy charakteru – chciwość i skąpstwo

1. *Bir əldə iki garpız saxlamağ olmaz.* – Nie można utrzymać w jednej ręce dwu kawonów (tj. nie trzeba być chciwym). – *Bir əldə iki garpız saxlamağ olmaz.*

Bir əldə iki qarpız tutmaq olmaz⁴¹. – W jednej ręce nie można utrzymać dwóch arbuzów.

2. *Üz wərəndə, astaryn istər.* – Jeśli dasz mu materiał – poprosi o podszewkę. (mówi się o ludziach chciwych) – *Üz vərəndə, astarın istər.*

Üz verəndə, astar istəyir⁴². – Gdy dasz twarz/ materiał to chce podszewkę.

3. *Hamam suvinən dost tutmağ asandyr.* – Łatwo jest pozyskać przyjaciela, dając mu wodę w łaźni. (mówi się o ludziach skąpych, którzy nikogo nie zapraszają). – *Hamam suvinən dost tutmağ asandır.*

Hamam suyu ile özünə dost tutmaq⁴³. – Wodą z łaźni pozyskać sobie przyjaciela.

Ludzka chciwość i skąpstwo są tematem trzech przysłów, każde z nich ma swój odpowiednik w SPA. Jedno z nich zostało już omówione w temacie dotyczącym przyjaźni: *Łatwo jest pozyskać przyjaciela, dając mu wodę w łaźni.*

³⁸ H. Seraja Szapszał, *Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu Perskiego*, Kraków 1935, s. 64.

³⁹ Nasreddin Hoca (1208 – 1284); “Turecki mędrzec ludowy. Jako pierwszy zastosował komizm w języku ludowym. Urodził się a rejonie Hortu, zmarł w Akszehir”; <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=567> (23.09.2014).

⁴⁰ Molla Penah Vagif (1717–1797) “poeta, polityk i mąż stanu; miał duży wkład w rozwój poezji azerskiej, w poezji postuluje się językiem ludowym.”, http://azerbaijans.com/content_1180_tr.html (23.09.2014).

⁴¹ İlyas Həmidov, *op. cit.*, s. 82.

⁴² İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 332.

⁴³ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 180.

Pozostałe dwa także dotyczą chciwości i łapczywości, a mianowicie: *Jeśli dasz mu materjal – poprosi o podszewkę*⁴⁴ oraz: *Nie można utrzymać w jednej ręce dwu kawonów*⁴⁵.

Prawdy ogólne – postępowanie człowieka – dbałość o siebie

1. Häç käs äjranyna turş dämäz. – Nikt nie mówi o swoim ajranie, że jest kwaśny. – Heç käs äjranına turş dämöz.
Heç käs öz äjranına turş demöz⁴⁶. – Nikt o swoim ajranie nie powie, że kwaśny.
2. İlanı istisän Sejjd Ahmäd älinän tutasan. – Chcesz złapać węża rękami Seida Ahmeda (mówi się o ludziach chcących coś pozyskać, nie narażają cię na niebezpieczeństwo (Cudzemi rękami wyciągać kasztany z ognia). – İlanı istisən Seyid Ahmäd älinən tutasan.
İlanı özgə əli ilə (Səyid Əhməd əli ilə) tutulur⁴⁷. – Węża trzyma się obcymi rękami (rękami Sajida Ahmeda).

Prawdy ogólne – postępowanie człowieka – bycie bezużytecznym

1. Kör oldux tüssüsinnän, – gyzmadux ipsisinnän. – Oślepliśmy od dymu, a nie ogrzaliśmy się od ognia. (mówi się o ludziach, którzy zabierają dużo czasu rozmową, lecz nie przynoszą żadnej korzyści) – Kör oldux tüssüsinnən – gızmadux ipsisinnən.
İsinmədik/ qızınmadıq istisindən, kor oldux tüstüsündən⁴⁸. – Nie ogrzaliśmy się/ ugrzaliśmy się od ognia, oślepliśmy od dymu.

Prawdy ogólne – postępowanie człowieka – żywienie nadziei i rozczarowanie

1. Öлма äşşajım jaj gäländä jonğa jıjäsän./ Öлма äşşajım jonğa bitinğä. – Nie umieraj, mój ośle: gdy nastanie lato, najesz się siana. Nie umieraj, mój ośle, póki nie wyrośnie trawa (mówi się o ludziach łudzących innych obietnicami) – Öлма әşşәyim yay gәләндә yonca yiyәsән./ Öлма әşşәyim yonca bitincә.

⁴⁴ W podobnym w formie lecz nie do końca w znaczeniu wyrażeniu tureckim słowo *yüz/ aze. üz* tłumaczy się jako twarz, a nie wierzchnią stroną ubrania, wówczas mamy do czynienia ze znaczeniem: *yüz verince astar istemek* - jak ktoś da twarz [posłuch] to chce jeszcze podszewkę [większe kompetencje], w: Słownik TDK *op.cit.*

⁴⁵ Identyczne przysłowie tureckie: *bir koltuğa iki karpuz sığmaz* – dwóch arbuźów nie wcisnie się / nie schowa się pod jedną pachę, w: Słownik TDK *ibidem.*

⁴⁶ İlyas Həmidov, *op.cit.*, s. 183.

⁴⁷ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 201.

⁴⁸ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 203.

Ölmə eşşəyim, yaz gələr, yonca bitər⁴⁹. – Nie umieraj mój osle, przyjdzie lato, koniczyna urosnie.

2. Sənə güvəndijim dağlar, sənədə gar jayar? – O góry, w których pokładałem nadzieję! (Okazuje się), że i na was śnieg pada. – Sənə güvəndiyim dağlar, sənədə gar yağar.

Sənə güvəndiyim dağlar, sənə də qar yağarmış⁵⁰. – Na góry, którym ufalem, także spadł śnieg.

Prawdy ogólne – Cechy charakteru – pazerność, zmienność, cierpliwość, obluda

1. Poç jejän äşşəgin (kädänin) gaşygy bälində olar. – Osioł (człowiek), który jada kał, miewa za pasem tyżkę. – Pox yeyən əşşəgin (kädənin) gaşığı bälində olar.

2. Püfləsən janar, tüpürsən gəçər. – Jeśli dmuchniesz rozpali się, jeśli pluniesz – zgaśnie. (mówi się o słabych ludziach lub niepewnych sprawach). – Püfləsən yanar, tüpürsən gəçər.

3. Sabrinən halva pişär, äj gora, sännän, – bəjlänən tafta, çyğar, tut japraynän. – Cierpliwością chałwa się ugotuje z niedojrzałych winogron, i upragniona jedwabna materja da się zrobić z liści morwowych. – Sabrinən halva pişär əy gora sännən – bəylənən tafta çıxar tut yaprağnən.

Səbir elə, halva bişər, ey qora səndən, bəsləsən, atlas olar tut yarpağından⁵¹. Cierpliwością przygotowuje się chałwę z niedojrzałych winogron, a z liści morwowych atlas.

4. Gurban olum təsbih sənə, həç kəs güman ätməz sənə. – Obym był twoją ofiarą – różańcze, nikt bowiem nie będzie podejrzewał ciebie (mówi się o obludnych mułach lub szeikach, którzy, w swych szatach duchownych i z różańcem w ręku postępują źle.) – Gurban olum təsbih sənə, həç kəs güman ätməz sənə.

Człowiek niechętnie znajduje wady w samym sobie, swojej rodzinie, czy pracy, natomiast z przyjemnością dopatruje się wad u innych. Ta myśl jest tematem przysłowia: *Nikt nie mówi o swoim ajranie, że jest kwaśny*⁵². Jedną z osobliwości człowieka jest chęć uniknięcia zmęczenia, czy narażania się na jakiegokolwiek nieprzyjemności czy straty, dlatego też stara się on wyręczyć innymi, o czym traktuje przysłowie: *Chcesz złapać węża rękami Seida Ahmeda*⁵³.

⁴⁹ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 286

⁵⁰ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 309

⁵¹ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 307

⁵² Identyczne przysłowie tureckie: *yoğurdum (ayranım) ekşidir diyen olmaz* – nie ma mówiących o swoim ajranie/ jogurcie, że jest kwaśny, w: Słownik TDK *op.cit.*

⁵³ Identyczne przysłowie tureckie: *el eliyle yılan tutulur* – węża łapie się cudzymi rękami, objaśnienie zawiera wskazanie, że własną pracę należy wykonywać samodzielnie, w: Słownik TDK *ibidem.*

Bezwartościowe pogaduszki i strata czasu opiywane są w kolejnym przysłowiu: *Oślepliśmy od dymu, a nie ogrzaliśmy się od ognia*. Dym symbolizuje próżne gadanie, z którego nie ma żadnych korzyści. Dawanie płonnych nadziei opisane jest w przysłowiu jako „karmienie” osła przyszlóroczną trawą: *Nie umieraj, mój osle: gdy nastanie lato, najesz się siana. Nie umieraj, mój osle, póki nie wyrosnie trawa*⁵⁴.

Postępowanie chciwca, który niczym nie pogardzi, nawet resztkami wyrzucami przez innych opisuje przysłowie: *Osiol (człowiek), który jada kał, miewa za pasem łyżkę*⁵⁵.

Kolejne przysłowie, jako jedyne, pokazuje pozytywną cechę człowieka, a mianowicie cierpliwość, dzięki której może on doczekać się wyników swojej pracy: *Cierpliwością chałwa się ugotuje z niedojrzałych winogron, i upragniona jedwabna materja da się zrobić z liści morwowych*⁵⁶.

Kolejne przysłowia odnoszą się do rozczarowania, zdziwienia i wyzbycia się resztek zaufania: *O góry, w których pokładałem nadzieję! (Okazuje się), że i na was śnieg pada*.⁵⁷ / *Jeśli dmuchniesz rozpali się, jeśli pluniesz – zgaśnie*. Sytuacja, w której nie można polegać na niczym ani na nikim, a jedyną opcją jest zaufanie pokładane w osobie słabej i niestałej przedstawiona jest za pomocą śniegu i ognia. W uprzednio omówionych przysłowiach pojawiał się obraz gór spowitych śniegiem-nagrołą, w tym przysłowiu śnieg nabiera cech negatywnych.

Ostatnią cechą człowieka opisaną w spisanych przez Szpasała przysłowiach jest oszustwo, kręctwo i dwulicowość: *Obym był twoją ofiarą – różańcze, nikt bowiem nie będzie podejrzewał ciebie. Jak wyjaśnia sam autor „mówi się [tak] o obłudnych mullahach lub szekikach, którzy, w swych szatach duchownych i z różańcem w rękę postępują źle”*. Nie odnaleziono synonimicznego przysłowia w SPA.

Prawa rządzące światem

1. Aḡ dōṣāk üstündä gara günni jatıp. – Na białym łóżku leży człowiek nieszczęśliwy. – Aḡ dōṣāk üstündä gara günnü yatıp.

⁵⁴ W języku tureckim istnieje krótsza wersja: *ölme eṣeğim ölme (yaza yonca bitecek)* – nie umieraj mój osle nie umieraj (do lata wyrosnie koniczyna), w: Słownik TDK *ibidem*.

⁵⁵ W języku tureckim trzymanie za pasem łyżki jest oznaką przygotowania się i zapobiegliwości, oceniane jest pozytywnie.

⁵⁶ Identyczne przysłowie w j. tureckim: *sabırla koruk helva olur, dut yaprağı atlas* – cierpliwością niedojrzałe winogrona staną się chałwą, a liście morwowe atlasem, w: Słownik TDK *op.cit.*

⁵⁷ Identyczne wyrażenie w j. tureckim: *güvendiği dağlara kar yağmak/ güvendiği dal elinde kalmak* – na góry obdarzone zaufaniem pada śnieg/ w rękę została gałąź, w którą się wierzyło [ze uttrzyma], w: Słownik TDK *ibidem*.

2. Aştı pişär iştı düşär. – Polewka się ugotuje i sprawa się nadarzy (tj. za doznaną gościnność będzie ktoś mógł się przydać w jakiejś sprawie). – Aştı pişär iştı düşär.
İş dur düşär, aşdır pişär⁵⁸. Arpa pişär; işiniz düşär⁵⁹. – Jest sprawa, co przypadnie, jest potrawa do gotowania. Jęczmień się gotuje; wasza sprawa się nadarza.
3. Bäg vārən atun dişinā baxmazlar. – Nie patrzą na zęby konia, podarowanego przez pana.
– Bæg vərən atun dişinə baxmazlar.
Bəy verən atın dişinə baxmazlar⁶⁰. – jw.
4. Bir gülnən bahar olmaz. – Jeden kwiat nie stanowi wiosny. – Bir gülnən bahar olmaz. Bir güllə bahar olmaz. – Bir gül ile bahar olmaz, bir damlayla ümman dolmaz⁶¹. – Jedna róża nie czyni wiosny. – Jedna róża nie czyni wiosny, jedną kroplą nie napelni się morza.
5. Böyük başyn böyük bälasi oli. – Duża głowa ma duże troski. – Böyük başın böyük bəlası oli.
Böyük başın böyük ağrısı olar⁶². – Wielka głowa miewa wielkie bóle.
6. Çox gəzən çox jağan dijär. – Kto dużo podróżował, ten dużo kłamie. – Çox gəzən çox yalan diyər.
Çox yaşayan çox bilməz, çox gəzən çox bilər⁶³. – Kto długo żył nie wie za dużo, kto dużo podróżował, wie dużo. (Dużo wie, nie ten, kto długo żył, ale ten, kto dużo podróżował.)
7. Çox gülən çox ağlar. – Kto się dużo śmieje, będzie dużo płakał. – Çox gülən çox ağlar.
8. It hürrär, garvan gaçär. – Pies szczeka, karawana przechodzi. – It hürrär garvan gaçär.
İt hürər karvan keçər⁶⁴. – jw.
9. Jalañcy kəm hafizə oły. – Kłamcy (zazwyczaj) mają krótką pamięć. – Yalançı kəm hafizə oli.
Yalanın ömrü qısa olar./ Yalançının yaddaşı gərək ki, yaxşı ola./ Yalançının yaddaşı olmaz⁶⁵. – Życie kłamcy jest krótkie./ Kłamca potrzebuje pamięci i to dobrej. / Kłamca nie ma pamięci.
10. Käsad bazaryn gäliri olmaz. – W cichym bazarze mało zysku. – Käsad bazaryn gäliri olmaz.

⁵⁸ ebitik.azerblog.com/anbar/8762.pdf (22.09.2014).

⁵⁹ <http://ebitik.azerblog.com/anbar/40.pdf> (22.09.2014).

⁶⁰ İlyas Həmidov, *op. cit.*, s. 77.

⁶¹ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 82.

⁶² İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 92.

⁶³ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 103.

⁶⁴ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 209.

⁶⁵ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 346–347.

11. Oğrydan çyğany remmal apary. – To, co można odzyskać od złodzieja, zabierze wróżbita. – Oğridan çıxanı remmal aparı.
12. Özgejä guju gazan, özünü gujuda görär. – Kto dla innych kopie studnię, sam siebie zobaczy w studni. – Özgeyə guyu gazan özüşünü guyuda görär.
Özgeyə quyu qazan özü düşər⁶⁶. – Kto innym kopie studnie/ doły, sam [w niej] wpadnie.
13. Hər nə doyrarsan aşuwa, o gəlir gaşyguwa. – Wszystko, co włożysz do polewki, przyjdzie ci na łyżkę. – Hər nə doğrarsan aşuva o gəlir gaşıguva.
Ne qoyarsan aşına, o da çıxar qaşına⁶⁷. – Co włożysz do potrawy to wyjdzie [pokaże się] na łyżce.
14. Aγ gyçnän gara gyç çajdan gächändä bülünir. – Odóżnić białą nogę od czarnej można w czasie przejścia przez rzekę. – Ağ gıçnən gara gıç çaydan gəçəndə bülünir.
15. Uzun bazar girdä puł./ Uzun bazar girdä puł lazım. – Długi bazar wymaga okrągłych pieniędzy. – Uzun bazar girdə pul. / Uzun bazar girdə pul lazım.
16. Üzli daş jərdə galmaz. – Polerowany (ładny) kamień nie zostanie na ziemi. – Üzli daş yərdə galmaz.

Przysłowia omawiające reguły rządzące światem dotyczą różnych aspektów życia i nie sposób wydzielić wśród nich pomniejszych kategorii. Każde z przysłów niesie bowiem inną treść i odnosi się do różnych elementów rzeczywistości, z jaką Azerowie stykali się i jaką uznali za istotną. Przysłowie: *Na białym łóżku leży człowiek nieszczęśliwy* zbudowane jest na opozycji kolorów bieli i czerni; 'białe łóżko' symbolizuje dostatek, czerń (tłumaczona przez Szpasała jako nieszczęście) zaś, problemy i troski. Znaczenie powyższego to: pieniądze nie ochronią nikogo przed cierpieniem, a nawet osoby majątne mają swoje problemy.

Kolejne przysłowie dotyczy dwóch zachowań społecznych, a mianowicie gościnności i odwzajemniania pomocy: *Polewka się ugotuje i sprawa się nadarzy*. Szpasał podaje znaczenie następujące "tj. za doznaną gościnność będzie ktoś mógł się przydać w jakiejś sprawie". Współcześnie spisane przysłowia azerbejdzańskie mówią o gotowaniu stawy bądź jęczmienia, które także będą okazją do odwzajemnienia przysługi. Przysłowie, w którym zwraca się uwagę na hierarchię i przyjmowanie prezentów, bez względu na ich wartość, występuje nie tylko wśród przysłów tureckich, a mianowicie: *Nie patrz na zęby konia, podarowanego przez pana*. Tożsame przysłowie występuje w SPA⁶⁸.

⁶⁶ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 294.

⁶⁷ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 275.

⁶⁸ Odpowiednie przysłowie tureckie: *bağış (beleş) atın dişine (yaşına) bakılmaz* – nie patrzy się zęby (na wiek) podarowanego konia, w: Słownik TDK *op.cit.*

Kolejne przysłowie to stwierdzenie, że: *Jeden kwiat nie stanowi wiosny* także występuje w SPA, też w wariantcie rozszerzonym o niemożliwość zapełnienia morza jedną kroplą wody⁶⁹. Piąte z wymienionych przysłów nawiązuje do odpowiedzialności związanej z rangą: *Duża głowa ma duże troski*. W SPA słowo ‘troska’ zastąpiono słowem ‘ból’⁷⁰.

Przysłowie dotyczące wiedzy i podróży w różny sposób ocenia człowieka. W spisie Szapszała pojawia się w formie: *Kto dużo podróżował, ten dużo kłamie*. Natomiast w SPA, podróże pojawiające się w treści przysłów skutkują rozszerzeniem horyzontów i zdobywaniem wiedzy⁷¹. Zachowanie równowagi jest tematem przysłowia: *Kto się dużo śmieje, będzie dużo płakał*. Przeświadczenie, że miernoty nie mają wpływu na wielkie wydarzenia opisywane jest w przysłowiu, które jest powszechnie znane, a mianowicie: *Pies szczeka, karawana przechodzi*⁷².

Przysłowie: *Kłamcy (zazwyczaj) mają krótką pamięć* posiada w SPA kilka odpowiedników, w jednym podkreśla się, że kłamstwo ma krótki żywot, w kolejnym, że kłamca musi mieć dobrą pamięć, w następnym zaś, że kłamca zawsze może się wykręcić mówiąc ‘nie pamiętam’⁷³.

Trzy z powyżej przedstawionych przysłów dotyczą bazaru, w pierwszym z nich mowa jest o konieczności targowania się i zachęcania do kupna, gdyż: *W cichym bazarze mało zysku*. W kolejnym zaś podkreśla się konieczność posiadania pieniędzy, w przeciwnym razie ‘wizyta’ na bazarze mija się z celem: *Długi bazar wymaga okrągłych pieniędzy*. W SPA nie odnaleziono przysłów o podobnym znaczeniu.

Usiłowanie odzyskania skradzionych dóbr dzięki poradom wróżbity okazuje się być kolejną stratą, gdyż, jak opisuje przysłowie: *To, co można odzyskać od złodzieja, zabierze wróżbita*. Ponieważ usługi wróżbiarskie także wymagają opłaty, słuszniejszą decyzją okazuje się pogodzenie się z zaistniałą stratą.

Fakt, że uszkodzenie innym najczęściej szkodzi nam samym jest tematem przysłowia: *Kto dla innych kopie studnię, sam siebie zobaczy w studni*. W identycznej postaci występuje

⁶⁹ Identyczne przysłowie tureckie: *bir çiçekle bahar (yaz) olmaz* – jeden kwiat nie czyni wiosny (lata), w: Słownik TDK *ibidem*.

⁷⁰ W j. tureckim: *büyük başın derdi büyük olur* – problemy wielkie głowy [wielkiego człowieka] są wielkie [wielki człowiek ma duże problemy], w: Słownik TDK *ibidem*.

⁷¹ W j. tureckim: *Çok yaşayan (okuyan) bilmez, çok gezen bilir/ çok gezen çok bilir* – kto długo żyje (dużo się uczy) nie wie, wie ten, kto dużo podróżuje/ kto dużo podróżuje, ten dużo wie, w: Słownik TDK *ibidem*.

⁷² W j. tureckim: *it ürür, kervan yürür* – pies szczeka, karawan idzie [dalej]; w: Słownik TDK *ibidem*.

⁷³ W j. tureckim istnieje przysłowie stwierdzające, że prawda wcześniej czy później zostanie ujawniona tj. *yalancının mumu yatsıya kadar yanar* – świeca kłamcy płonie tylko do *yatsı* (ostatnia z pięciu obowiązkowych modlitw w islamie) [do wieczora]; w: Słownik TDK *ibidem*.

w SPA⁷⁴. O tym, że postępowanie oddziałuje na sprawcę czynności świadczy także przysłowie: *Wszystko, co włożysz do polewki, przyjdzie ci na łyżkę*. W przysłowiu tym nacisk położony jest na skutki (nie)starannego wykonania pracy, ale także na spodziewane rezultaty własnego postępowania. Identyczne przysłowie występuje w SPA⁷⁵.

Przeświadczenie, że prawdy nie da się ukryć jest tematem przysłowia: *Odróżnić białą nogę od czarnej można w czasie przejścia przez rzekę*. Istnieją okoliczności, w których każde zdarzenie, czy stan zostanie oceniony zgodnie ze stanem faktycznym⁷⁶. Przysłowie nie odnaleziono w SPA.

Ostatnia z umieszczonych w tej grupie przysłów złota myśl dotyczy ludzkiej skłonności do cieszenia się pięknymi przedmiotami. Coś, co wyróżnia się urodą, posiada określone zalety, nie zostanie niedostrzeżone i pozostawione samo sobie, z pewnością inni zwrócą na to uwagę, zgodnie z przysłowiem: *Polerowany (ładny) kamień nie zostanie na ziemi*⁷⁷. Przysłowie nie odnaleziono w SPA.

Porady i zalecenia

1. *Ägär işin joxtu, get zamin ol.* – Jeśli nie masz nic do zrobienia, pójdz i bądź poręczycielem. – *Əgər işin yoxtu, get zamin ol.*

*İşin yoxdu, şahid ol, pulun yoxdu zamin ol*⁷⁸. – jw.

2. *Bir inə battыр özüwä, – bir žuwałdüz özgäjä.* – Iglą do szycia ukuj siebie, a potem szydłem ukuj innego. – *Bir inə batır özüvə – bir cuval duz özğəyə.*

*İynə batırana çuvaldüz baturalar*⁷⁹./ *Döymə özgə qarısını, döyərlər sənin qarısını*⁸⁰./ *İynəni özünə batır, çuvaldüzü dostuna*⁸¹. – W kłującego igła wbijają szydło./ Nie dobijają się do cudzych drzwi, bo do twoich się dobiją. / Iglą aukuj siebie, a szydłem przyjaciela.

⁷⁴ Tożsame przysłowie tureckie: *el için kuyu kazan, evvela kendisi düşer* – kto kopie studnię (dół) dla innego (obcego), najpierw sam w nią wpadnie, w: Słownik TDK *ibidem*.

⁷⁵ W j. tureckim tożsame z powyższymi: *ne doğarsan aşına, o çikar kaşığına* – co wkroisz do potrawy, to wyjdzie [pokaże się] na łyżce, w: Słownik TDK *ibidem*.

⁷⁶ Identyczne znaczenie zawarte jest w przysłowiaach tureckich: *ak göt (don, bacak) kara göt (don, bacak) kara geçit başında (hamamda) belli olur/ akı karası geçitte belli olur* – biała dupa (gacie, noga), czarna dupa (gacie, noga) ujawnia się przy przejściu [przez wodę] (w łaźni)/ biel i czerń ujawnia się przy przejściu [przez wodę], w: Słownik TDK *ibidem*.

⁷⁷ W j. tureckim znaczenie podobnie brzmiącego przysłowia: *delikli boncuk (taş) yerde kalmaz* – dziurawy koralik (kamień) nie pozostanie na ziemi, jest zgoła odmienne, przysłowie to objaśniane jest: ”nawet na rzeczy przedstawiające niewielką wartość znajdują się chętni”, w: Słownik TDK *ibidem*.

⁷⁸ Məmmədli Qövsü Fərzanə, *Günəy Azərbaycan Folkloru, I Kitab*, “Elm və təhsil”, Bakı 2013; www.folklorinstitutu.com/antologiyalar/Guney-Azerbaycan.pdf; (20.09.2014), s. 132.

⁷⁹ İlyas Həmidov, *op. cit.*, s. 214.

⁸⁰ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 133.

⁸¹ ebitik.azerblog.com/anbar/8762.pdf (22.06.2014).

3. Järdä gäz, göjdän istä. – Po ziemi chodź, a niebo proś. – Yərdə gəz göjdən istä.
Səndən hərəkət, məndən bərəkət⁸². – jw. Od ciebie ruch (praca), ode mnie urodzaj/
błogosławieństwo.
4. Joryanuwa gōrā ajayuwu uzat. – Wyciągaj nogi podług długości koldry. – Yorğanuva
gōrə ayağuvu uzat.
5. Žūžāni pajyzda sanarlar. – Kurczęta liczyć trzeba na jesieni. – Cücəni payızda sanarlar.
Cücəni payızda sayarlar⁸³. – Kurczęta liczy się jesienią.

Wśród przysłów spisanych przez Szapszała znajduje się pięć wskazówek, jak (nie) należy postępować. Pierwsza z nich dotyczy unikania niepotrzebnego zaangażowania się w sprawy i narażania na ryzyko: *Jeśli nie masz nic do zrobienia, pójź i bądź poręczycielem*. To ironiczne zalecenie ‘wypełnienia wolnego czasu’ występuje także we współczesnych SPA⁸⁴.

Druga przestroga odnosi się do unikania krytykowania innych, dopóki nie wyzbędzie się własnych wad: *Iglą do szycia ukuj siebie, a potem szydłem ukuj innego*. Przysłowie to posiada kilka odpowiedników zanczeniowych w SPA: *Kującego igłą kuje się szydłem, czy: Siebie ukuj igłą, a przyjaciela szydłem*⁸⁵.

Trzecia przestroga to zalecenie pracy i modlitwy. Człowiek powinien robić, co w jego mocy, okazywać pobożność, ale winien też polegać na boskim miłosierdziu: *Po ziemi chodź, a niebo proś*.

Czwarta przestroga to zalecenie wstrzeźliwości, rozważi i postępowania na miarę własnych możliwości: *Wyciągaj nogi podług długości koldry*. Tożsame przysłowie występuje w SPA⁸⁶. Ostanie z przysłów w tej grupie także posiada swój odpowiednik w SPA. Odnosi się do wykonywania pracy w odpowiednim momencie: *Kurczęta liczyć trzeba na jesieni*.

⁸² İlyas Həmidov, *op. cit.*, s. 309.

⁸³ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 100.

⁸⁴ W j. tureckim przysłowie to ma postać: *borcun yoksa kefil ol, işin yoksa şahit ol/ işin yoksa şahit ol, paran çoksa kefil ol* – jak nie masz długów to bądź poręczycielem, jak nie masz pracy to bądź szehitem [męczennikiem poległym za wiarę]/ jak nie masz pracy to bądź szhitem, jak masz [za] dużo piemiędzy to bądź poręczycielem, w: Słownik TDK *op.cit.*

⁸⁵ W tym znaczeniu w j. tureckim też występują dwa przysłowia: *iğneyi kendine, çuvaldızı başkasına batır/ önce iğneyi kendine batır, sonra çuvaldızı ele* – wbij igłę sobie, a innemu szydło/ najpierw sobie wbij igłę, a dopiero potem szydło obcemu [innemu], w: Słownik TDK *ibidem*.

⁸⁶ Tożsame przysłowie tureckie: *ayağını yorğanına göre uzat* – wyciągaj nogi podług koldry, w: Słownik TDK *ibidem*.

Allah, wiara, przeznaczenie

1. Allah dağyna baxar gar vərər. – Bóg patrzy na górę i zsyła śnieg (tj. im wyższa góra tym więcej śniegu zsyła Bóg; to znaczy Bóg nagradza podług zasług). – Allah dağına baxar gar vərər.
Allah dağına baxar qar yağdırar.^{87/} Allah dağına baxar qar vərər.⁸⁸ – jw.
2. Allah rezzagdy amma imana gajttuxtan sora. – Bóg daje (człowiekowi) pożywienie, lecz dopiero kiedy ten nawróci się na (prawdziwą) wiarę. – Allah rezzagdı amma imana gayttuxdan sora.
3. Ąrmāni kasyby: nā dunja var nā aıyrāt. – Ormiański biedak: nie ma nic na tym świecie i nie będzie miał na tamtym świecie. – Ərməni kasıbı: nə dünya var nə axırət.
4. Sənnən hərəkət, Allahtan bərəkət. – Z twojej strony powinna być praca (zabiegi), a od Allaha błogosławieństwo. – Sənnən hərəkət, Allahtan bərəkət.
Səndən hərəkət, məndən bərəkət⁸⁹. - jw.
5. Təry bilər, kim gazana, kim jijä. – (Jeden tylko) Bóg wie, kto zarobi, a kto zje (zarobek). – Təri bilər, kim gazana, kim yiyə. –jw.
Allah kimə pay verməyi yaxşı bilir⁹⁰.
6. Başyna gälən başmaıçı oli. – Jeżeli los wypadnie to i szewcem będziesz (tj. wszystko zależy od losu). – Başına gələn başmaqçı oli.
Başına gələn başmaqçı olar⁹¹. – Jak się przytrafi to i szewstwo.
7. Čölmäk tyğyılanyp gapayın tapır./ Čölmäk tyğyrranar gapayın tapar. – Garnek się potoczył i znalazł swoją pokrywkę. – Çömlək tığıllanıp gapağın tapır/çömlək tığırranar gapağın tapar.
8. Gäländä jel getiri, əl getiri, səl getiri – Gäländä jel apary, əl apary, səl apary. – Jeśli się (komu) powodzi, to (mu) wiatr przynosi, obcy ludzie przynoszą, potok górski przynosi; jeżeli się nie powodzi, to (mu) wiatr unosi, obcy ludzie unoszą, potok górski unosi. – Gələndə yel getiri, əl gətiri, səl gətiri – gələndə yel aparı, əl aparı, səl aparı.
İş tərs gələndə tər halva diş sındırar./Adamı bədbəxtlik tutanda dəvə üstündə böv vurur.⁹²
– jw.

⁸⁷ <http://www.yeni.az/category/maraq/51571-allah-kelmesine-aid-atalar-sozleri.html> (22.09.2014).

⁸⁸ İlyas Həmidov, *op. cit.*, s. 41.

⁸⁹ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 203.

⁹⁰ İlyas Həmidov, *op. cit.*, s. 42.

⁹¹ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 71.

⁹² İlyas Həmidov, *ibidem.*, s.23/24/207.

Część z zamieszczonych w tej grupie przysłów została już omówiona powyżej, gdyż ich treść wpisuje się w kilka aspektów życia. Sprawiedliwość i wszechmoc boska jest tematem przysłowia: *Bóg patrzy na górę i zsyła śnieg*. Konieczność pracy i nadrzędność Boga przedstawiona jest w przysłowiu: *Z twojej strony powinna być praca (zabiegi), a od Allaha błogosławieństwo*. Istnienie tych przysłów we współczesnych słownikach świadczy o religijności Azerów, którą to podkreśla kolejne wyrażenie: *Bóg daje (człowiekowi) pożywienie, lecz dopiero kiedy ten nawróci się na (prawdziwą) wiarę* funkcjonujące tylko wśród mieszkańców Tebrizu. Za przejaw religijności można uznać przysłowie, które niejako 'skazuje' niemuzułmańskich Ormian na głód i cierpienia tak na tym, jak i na tamtym świecie: *Ormiański biedak: nie ma nic na tym świecie i nie będzie miał na tamtym świecie*.

Wszechmoc boska jest także tematem przysłowia dotyczącego przyszłości, która jest znana jedynie Bogu: *(Jeden tylko) Bóg wie, kto zarobi, a kto zje (zarobek)*. Podobne znaczenie posiada przysłowie: *Bóg wie najlepiej, co komu dać (przeznaczyć/ co komu przypadnie)*⁹³.

Ponieważ los człowieka zależy od Boga, jego przyszłość, dobrobyt, a nawet wykonywany zawód też jest w gestii samego Boga, w tłumaczeniu Szapszała: *Jeżeli los wypadnie to i szewcem będziesz (tj. wszystko zależy od losu)*⁹⁴. Identyczne przysłowie znajduje się w SPA. Fakt, że wszystko ma swoje miejsce podkreślany jest też w przysłowiu: *Garnek się potoczył i znalazł swoją pokrywkę*.

Ostatnie z zamieszczonych w tej grupie przysłów opisuje człowieka, któremu los (nie) sprzyja: *Jeśli się (komu) powodzi, to (mu) wiatr przynosi, obcy ludzie przynoszą, potok górski przynosi; jeżeli się nie powodzi, to (mu) wiatr unosi, obcy ludzie unoszą, potok górski unosi*⁹⁵. Jako odpowiedniki znaczeniowe uznano poniższe przysłowia azerskie: *Gdy sprawy przyjmują zły obrót to i na chałwie łamią się zęby! Gdy człowiek ma pecha to [nawet] na wielbłądzie pająk na niego skoczy*.

⁹³ W j. tureckim podobne znaczenia posiadają przysłowia: *Allah bilir ama kul da sezer* - Allah wie, a sługa boży przeczuwa, oraz: *Allah verince kimin oğlu, kimin kızı demez* - jak Allah da, to [nikt] nie powie kto jest czyiś syment, czy córką (nawet biedak może zostać sławnym i bogatym), w: Słownik TDK *op.cit.*

⁹⁴ Identycznie brzmiące przysłowie tureckie: *başına gelen başmakçdır* - to, co się przydarzy, to szewstwo, posiada objaśnienie wskazujące, że "człowiek nabiera doświadczenia i podejmuje środki zapobiegawcze, by w przyszłości uniknąć strat", w: Słownik TDK *ibidem*.

⁹⁵ W j. tureckim funkcjonuje skrócona wersja powyższego przysłowia: *Allah verirse el getirir, sel getirir, yel getirir* - jak Allah da, to i obcy przynosi i powódź [woda] przynosi i wiatr przynosi [pomnaża dostatek], w: Słownik TDK *ibidem*.

Podsumowanie

Większość z przytoczonych przysłów posiada swoje odpowiedniki tak w Azerbejdżanie i w języku tureckim używanym w Turcji. Poniżej zostanie przedstawione zestawienie ilościowe przysłów podlegających analizie. W spisie Szapszała najobszerniej reprezentowana jest grupa przysłów odnoszących się do życia społecznego, w tym 6 odnosi się do pracy (w SPA 4 przysłowia i jeden wariant, w Słowniku TDK 4 przysłowia), 4 przysłowia dotyczą przyjaźni, wszystkie posiadają swoje odpowiedniki w SPA i Słowniku TDK (tu też jeden wariant). Uczucie miłości opisane jest e 3 przysłowiami (w SPA i Słowniku TDK po 2 odpowiedniki). Zagadnienie sprawiedliwości jest tematem 2 przysłów, przy czym w SPA są 4 odpowiedniki, a w Słowniku TDK 1). Ogółem 15 przysłów z okolic Terbrizu posiada 16 (i jeden wariant) odpowiedników w SPA i 11 i jeden wariant w języku tureckim.

Cech charakteru także dotyczy 15 przysłów, w tym: o mądrości i głupocie traktują 3, w SPA istnieje jeden odpowiednik, w Słowniku TDK – zero; chciwości też dotyczą 3 przysłowia mające 3 odpowiedniki w SPA i 2 w języku tureckim. Dbałość o siebie jest tematem 2 przysłów, które posiadają swoje ekwiwalenty w SPA i Słowniku TDK. Cierpliwość i żywienie nadziei prezentowane są przez pojedyncze tożsame przysłowia w każdym spisie. Przysłowia odnoszące się do obłudy, zmienności i pazerności nie posiadają odpowiedników w SPA i Słowniku TDK.

Prawa rządzące światem są tematem 17 przysłów w spisie Szapszała, które posiadają 13 odpowiedników w SPA i 11 (z 4 wariantami) w Słowniku TDK.

Na 5 przysłów zawierających porady istnieje 7 znaczeniowych odpowiedników w SPA i 5 w Słowniku TDK, choć jedno z przysłów nie posiada tu swego ekwiwalentu.

Kwestia wiary i przeznaczenia porusza w 8 przysłowia w spisie Szapszała jest przedmiotem 8 przysłów w SPA i 5 w języku tureckim.

W spisie przysłów opracowanym przez Szapszała znajduje się 60 przysłów, przy czym nie każde z nich pojawia się w SPA (w 20 przypadkach nie udało się odnaleźć ekwiwalentu znaczeniowego). Za najcenniejsze należy uznać właśnie te przysłowia, które swoich odpowiedników nie posiadają, a spis Szapszała jest jedynym źródłem, w którym zostały utrwalone. One bowiem ukazują unikatowość kultury Azerów zamieszkujących Północny Iran. Choć, jak pokazuje ilość przysłów o tożsamym znaczeniu występujących we współczesnym języku azerbejdżańskim i tureckim zróżnicowanie to jest minimalne i kultury społeczności posługujących się tymi językami są ze sobą bardzo blisko związane.

Przysłowia, których odpowiedników nie udało się odszukać w SPA to: *Praca drze obuwie.*; *Z modlitwy jajecznicia się nie robi, trzeba do tego masła i jaj.*; *Gdybyś zaznał głodu*

miłość wyszłaby ci z głowy/ z pamięci.; Głowa jego z worka nie wychodzi.; Z takim rozumem jak masz, dlaczego nie zostałeś pajakiem lub jaszczurką.; Osioł (człowiek), który jada kał, miewa za pasem łyżkę.; Jeśli dmuchniesz rozpali się, jeśli pluniesz – zgaśnie. „(mówi się o słabych ludziach lub niepewnych sprawach)”; Obym był twoją ofiarą – różańcze, nikt bowiem nie będzie podejrzewał ciebie „(mówi się o obłudnych mułach lub szejkach, którzy, w swych szatach duchownych i z różańcem w ręku postępują źle.)”; Na białym łóżku leży człowiek nieszczęśliwy.; Kto się dużo śmieje, będzie dużo płakał.; To, co można odzyskać od złodzieja, zabierze wróżbita.; Długi bazar wymaga okrągłych pieniędzy.; Bóg daje (człowiekowi) pożywienie, lecz dopiero kiedy ten nawróci się na (prawdziwą) wiarę.; Ormiański biedak: nie ma nic na tym świecie i nie będzie miał na tamym świecie.; Garnek się potoczył i znalazł swoją pokrywkę.

W spisie Szapszała istnieją także przysłowia, nieposiadające odpowiedników w SPA, których nie można zakwalifikować do żadnej z powyżej omówionych grup, a mianowicie:

1. Āšittin, ja dijirdilār? – Słyszałeś (sam), czy (też) tak mówią? – Əšittin, ya diyirdilār?
2. Xam ɣyjaldy. – Niedojrzałe marzenie (marzenie nieziszczalne). – Xam xıyaldı.
3. İstārsān bağunnan, bağun ölü – ağynnan. – Prosisz siostrę, a siostra (sama) umiera z głodu. – İstārsən bacunnan bacun – acınnan.
4. O vārdügün and o bujurduɣun fārmaış. – Jakie jest zaklęcie, którym mnie zobowiązałeś, i jaki jest rozkaz (!) – O vārdügün and o buyurduğun fārmaış.

Poruszaną w pierwszym przysłowiu kwestią jest wiarygodność przekazu, tzn. czy ktoś był świadkiem, czy jedynie powtarza zasłyszaną od kogoś informację. Drugie wyrażenie, które błędnie zostało zinterpretowane przez Szapszała jako przysłowie, nazywa marzenie, które jest nieziszczalne. Kolejne przysłowie opisuje sytuację, w której wszyscy potrzebują pomocy, lecz nie ma jej kto udzielić: *Prosisz siostrę, a siostra (sama) umiera z głodu*. Następne zaś odnosi się do zobowiązania: *Jakie jest zaklęcie, którym mnie zobowiązałeś, i jaki jest rozkaz (!)*.

Fakt, że teksty te zostały spisane, opracowane i wydane daje możliwość ich wykorzystania do dalszych badań porównawczych. To zaś zawdzięczamy właśnie Szapszałowi. Gdyby nie jego praca naukowa, umiejętność wykorzystania nadarzającej się okazji, pozbawieni byłibyśmy cennego źródła wiedzy, jaką stanowi jego publikacja.

Jedną z otwartych kwestii pozostaje fakt, że na 60 spisanych przez Szapszała przysłów i powiedzeń żadne nie dotyczy tematów, które zazwyczaj w przysłowiaach się pojawiają, a mianowicie: dom, rodzina (matka-ojciec, mąż-żona, dziecko), ceremonie, małżeństwo, zyskanie sławy, uznania, dobre imię, hierarchia, stosunki międzypokoleniowe, stosunki do-

brosządziękie, szacunek okazywany starszym, młodość – starość, doświadczenie, współpraca, jedność i podziały, troski i cierpienie, smutek – radość, działalność słowna człowieka (obmowa, plotka, oszczerstwo, przysięga) uzewnętrznianie uczuć (strach, wstyd, gniew), upodobania, bogactwo i bieda, zdrowie i choroba, sytość i głód, śmierć, prognozytyki i inne. Należy więc zastanowić się, czym spowodowany jest brak tych tematów w spisanych przysłowiaoh. Czy jest to wynik wybiórczości autora, czy faktyczny brak materiału językowego.

Streszczenie:

Żyjący na przełomie wieku XIX i XX Hadży Seraja Szapszał odznaczył się działalnością nie tylko na polu religii i dyplomacji lecz także w sferze badań naukowych i dydaktyki. Z pewnością „Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu Perskiego” przyczyniły się do poznania i ocalenia od zapomnienia języka Azerskich mieszkańców Iranu. Pozycja ta została wydana przez Polską Akademię Umiejętności w Krakowie w 1935 roku. Książka obejmuje 113 stron, a pierwsze 13, ponumerowanych cyframi rzymskimi stanowi wstęp autorstwa samego Szapszała. Układ całej pracy odzwierciedla poszczególne style twórczości ludowej Azerów mieszkujących w okolicach Tebrizu, w którym to mieście Hadży Seraja Szapszał przebywał w latach 1901–1908. Z uwagi na swą wiedzę i posiadane umiejętności po powrocie z Tebrizu Hadży pracował jako lektor języka azerbejdżańskiego na Uniwersytecie w Petersburgu oraz w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, następnie wyjechał do Stambułu, po czym wraz z przyjazdem do Polski przyczynił się do rozwoju polskiej turkologii.

Teksty znajdujące się w publikacji hachama pochodziły najczęściej od niepiśmiennych użytkowników języka, a same przysłowia, które stanowią temat niniejszego opracowania były zbierane i spisywane aż do roku 1928, nie tylko od miejscowej ludności, ale także od przyjeżdżających do Turcji Azerów. Ogółem w swej publikacji Szapszał przestawił 60 przysłów dotyczących różnej tematyki, które, jak i cała pozycja zapisanych zostało łąciną z przyjęciem transkrypcji dla głosek alfabetu łacińskiego.

Słowa kluczowe:

Hadży Seraja Szapszał, folklor ludów turkijskich, przysłowia azerbejdżańskie

Bibliografia

1. *Ahmet Caferoğlu 'nun Seçilmiş Eserleri Azerbaycan Türkçesinde*; „Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi” 24. Sayı, s; 83–91
http://www.tdk.gov.tr/images/css/TAE/2007_24/200724musaoglu.pdf (11.09.2014).
2. *Azerbejdżańskie mądrości ludowe*, tł. Joanna Przyłucka, Warszawa 2013.
3. Szapszał H. Seraja, *Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu Perskiego*, Kraków 1935.

4. Həmidov İlyas, Axundov Bəhrüz, Leyla Həmidova, *Azərbaycanca–Rusca, Rusca–Azərbaycanca Atalar Sözləri və Zəbri–məsəllər Lüğəti*, “Təhsil”, Bakı 2009.
5. Məmmədli Qövsü Fərzanə, *Güney Azərbaycan Folkloru, I Kitab*, “Elm və təhsil”, Bakı 2013.
6. Küçük Murat, *Azərbaycan Yurt Bilgisi (1932–1934)*,
http://www.tdk.gov.tr/images/css/TAE/1998_06/1998_06_25_Kucuk.pdf (11.09.2014).
7. Qasımlı Məhərrəm, *Atalar sözü və məsəllər*, Altun Kitap, Bakı 2012.
8. Gərüslü Vəhid, *Atalarımızın Atasözləri*, Kanada 2005.
9. Pawelec Mariusz, *Listy do Wilna: Seraja Szapszal jako korespondent Ananiasza Zajczkowskiego*, w „Almanach Karaimski” 2013, 2, s. 19–36. https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Almanach_Karaimski/Almanach_Karaimski-r2013-t2/Almanach_Karaimski-r2013-t2-s19-36/Almanach_Karaimski-r2013-t2-s19-36.pdf (23.09.2022).
10. Stanek Kamila, *Kolay cumleler w “Wypisach Tureckich” Hadzy Seraji Szapszala*; w: “Almanach Karaimski” 2014, 2, s. 89–106.
11. <http://luget.azeri.net/> (20.V.2013)
12. <http://www.azeribalasi.com/azeribaycan-edebiyati-82/azeribaycan-ata-sozleri-8728/> (22.09.2014)
13. <http://www.isa-sari.com/turkolojinin-duayeni-friedrich-wilhelm-radloff/> (11.09.2014)
14. http://www.tdk.gov.tr/images/css/TAE/2007_24/200724musaoglu.pdf (11.09.2014)
15. <http://www.yeni.az/category/maraq/51571-allah-kelmesine-aid-atalar-sozleri.html> (22.09.2014)
16. ebitik.azerblog.com/anbar/8762.pdf (22.06.2014)
17. <http://www.oyren.org/category/atalar-sozu/page/3/> (18.09.2014)
18. <http://azerdict.com/izahli-luget> (22.09.2014)
19. <http://ebitik.azerblog.com/anbar/40.pdf> (22.09.2014)
20. http://azerbaijans.com/content_1180_tr.html (23.09.2014)
21. http://www.azerbaijans.com/content_1085_tr.html (23.09.2022)
22. <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=567> (23.09.2014)
23. <http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/akdeniz.pdf> (11.09.2014)
24. <http://www.sakkal.com/ArtArabicCalligraphy.html> (11.09.2014)
25. Słownik TDK, <https://sozluk.gov.tr/> (24.09.2022).

Azerbaijan's Multicultural Policy of Ethnic Diversity

Azerbaijan is a country in the South Caucasus region with a population of 10,3 million¹. After gaining independence, fundamental changes occurred in Azerbaijan's politics, economy, and society. Since 1991, Azerbaijan has become a hotspot for several interethnic conflicts, one of which, the Nagorno-Karabakh conflict, continues to date. This made the regulation of ethnocultural diversity one of the most important directions of state policy. However, as we observe, public discourse about the policy of multiculturalism in Azerbaijan expanded after the establishment of the service of the Department of Humanitarian Policy, Diaspora, Multiculturalism and Religious Issues². The Baku International Multiculturalism Center was founded subsequent to this; tasked to promote the so-called Azerbaijani model of multiculturalism and to ensure the preservation of tolerance, cultural, religious and linguistic diversity in accordance with the ideology of Azerbaijanism³. It was a logical continuation of the 'Baku Process' initiated in 2008, whose main goal was to promote intercultural dialogue⁴. As a result, the president of Azerbaijan, Aliyev (İham Əliyev), has often mentioned in his public speeches that the multiculturalism policy is an integral part of the state policy of Azerbaijan. This led to 2016 being declared the 'Year of Multiculturalism' in Azerbaijan. The establishment of the President's Department of Humanitarian Policy, Diaspora, Multiculturalism, and Religious Issues, as well as the Baku International Multiculturalism Centre, demonstrate that the state is addressing multiculturalism policy for the management of ethnic and religious diversity in Azerbaijan.

¹ *Azerbaijan Population 2022 (Demographics, Maps, Graphs)*, "World Population Review", <https://worldpopulationreview.com/countries/azerbaijan-population> (15/05/2022)

² Originally instituted in 2005 under the title of: State Counsellor for National Minorities and Religious Organizations. From 2014 to 2019 under the title of: State Counselor on Multiculturalism, Inter-ethnic and Religious Affairs of the Republic of Azerbaijan. <https://president.az/az/articles/view/11095> (20/05/2022)

³ *Our goal*, "Baku International Multiculturalism Center", <http://multikulturalizm.gov.az/en/post/974/our-goal.html> (20/05/2022)

⁴ E. Najafov, *The Baku Process: its Nature, History, Goals and Participants*, [in:] *Azerbaijani Multiculturalism. Textbook for Higher Education*, K. Abdulla, E. Najafov, (ed.), Baku 2018, p. 372.

All above-mentioned processes actualized studies in Azerbaijan on the basis of the historical roots of the formation of multiculturalism as a social phenomenon and the essence of all concepts related to it in Azerbaijan. Researchers started to write more academic works related to Azerbaijani multiculturalism and at the same time it became a popular topic across the mass media. In addition, Higher Education Universities of Azerbaijan began to teach the subjects such as ‘Azerbaijani multiculturalism’ and ‘Introduction to multiculturalism’⁵; further encouraging research in this area.

We propose that the more factors of influence that are put in play the more distinct will be the state multicultural policy. We also posit that there are several factors influencing Azerbaijan’s multicultural policy which can be divided into two forms: internal and external. Among the internal factors would be Azerbaijan’s ethnic and religious diversity, the dangers of separatism and the Talysh and Lezgi disputes. Among the factors more external in nature would include: the membership of Azerbaijan in the Council of Europe and the OSCE, and the Armenia – Azerbaijan Nagorno-Karabakh Conflict⁶. Factor analysis is centered on cause-and-effect relations, explaining multicultural policy, and considering the wider domestic and international context of Azerbaijan, (which determines the policy of multiculturalism in this state). This means that we assume that Azerbaijan’s multicultural policy is a variable dependent in nature; conditioned by independent variables (which are individual factors). In this article, we limit ourselves to analyzing the ethnic diversity of Azerbaijan as an internal factor influencing Azerbaijan’s multicultural policy.

This paper presents an analysis of ethnic diversity as an internal factor influencing Azerbaijan’s multicultural policy which is an objective reason for the formation of such a policy. We examine each ethnic group in Azerbaijan, concentrating on their contemporary condition within the context of Azerbaijan’s multiculturalism policy. The remainder of this paper will follow this form: The specificity of the multicultural policy and the multicultural policy of Azerbaijan is explained first, followed by an analysis of the specificity of the ethnic structure of Azerbaijan. The topic discussed in this article is relevant because the policy of multiculturalism is still part of the state policy of Azerbaijan. The recent war between Azerbaijan and Armenia from September 27, 2020, until December 10, 2020, accentuated

⁵ *Multikulturalizm mərkəzində Azərbaycan multikulturalizmi fənnini tədris edən mütəxəssislərlə görüş keçirilib [A meeting was held at the Multiculturalism Center with experts teaching the subject of Azerbaijani multiculturalism]*, <https://cutt.ly/HCvRC8k> (27/05/2022).

⁶ After the country’s entry into the Council of Europe on 25 January 2001, Azerbaijan signed and ratified the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Moreover, the Republic of Azerbaijan joined the Conference for Security and Cooperation in Europe (CSCE) (since 1 January 1995 OSCE) on 30 January 1992. Helsinki Final Act was accepted by Azerbaijan.

such; actualizing the problems associated with the coexistence of various ethnic and religious groups within one state in Azerbaijan.

Specificity of multiculturalism and Azerbaijan's multicultural policy

One of the important concepts discussed in this article is the politics of multiculturalism. What is multiculturalism and what do we expect from state declared multiculturalism as a part of state policy? Multiculturalism, as a term, was popularized in Canada in the 1960s to counter biculturalism; a project of Canada's Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism⁷. The term "multicultural" is often used as a descriptive term to characterize the fact of diversity in society⁸. The concept of multiculturalism emerged in connection with the cultural, ethnic, social, and political demands of the national minorities and immigrants in the program of the Pierre Trudeau administration in Canada in 1971. Lately, this concept has been used in different countries such as Australia, the USA and Sweden; even broadening into other social aspects in the context of human rights and equality. Multiculturalism is all about equality, mutual respect, acceptance, and tolerance between representatives of different nations, religions, cultures, communities, etc. The basic principles of multiculturalism are tolerance and integration.

The concept of multiculturalism is considering the dominant and minority cultures of this or that state as equal and contributes to their integration as opposed to the assimilation process. The problem of multiculturalism is quite complicated since, on the one hand, there is a position to preserve the traditions and cultural code of small nations and communities, as well as the right of every person to profess any religion, to use his native language, and the like. On the other hand, there is a need to build a homogeneous society. The most popular policies in this regard are assimilation, isolation, integration, and multiculturalism. Integration and assimilation are two notions that are commonly opposed with multiculturalism in contemporary times.⁹ There are different models of multiculturalism in the modern world due to the fact; that most countries are polyethnic and they have different ways of interaction with the diversity existing within their borders. A society in which the representatives of different ethnic, racial, religious, and cultural groups live is called a multicultural society.

⁷ J. Jedwab, *Multiculturalism*, "The Canadian Encyclopedia", <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/multiculturalism> (27/05/2022).

⁸ S. Song, *Multiculturalism*, "The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2020 Edition)"; Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/multiculturalism> (27/05/2022).

⁹ T.R. Johansson, *In defence of multiculturalism – theoretical challenges*, 'International Review of Sociology' 2022, p. 2, published online, <https://doi.org/10.1080/03906701.2022.2045141>.

An influential study by Bhikhu Parekh has shed more light on multiculturalism. He argues that almost all modern societies are multicultural and their cultural diversity derives from several sources, such as the process of globalization, the collapse of traditional moral consensus, the liberal emphasis on individual choices, and immigration¹⁰.

Multiculturalism is one of the concepts discussed in terms of social justice, equality of opportunity, and democracy. Since multiculturalism is the product of society's development, it is a social phenomenon in its essence, as it affected by events in society. From the arguments of Dumouchel, we understand that multiculturalism can be a part of government policy only in those countries where the government "actively encourages and supports the rights and interests of different cultural groups"¹¹. This argument engendered another question: which groups exactly fall into the object of multiculturalism? In connection with this, the Stanford Encyclopedia writes that: "Contemporary theories of multiculturalism, which originated in the late 1980s and early 1990s, tend to focus their arguments on immigrants who are ethnic and religious minorities"¹². In this context, Azerbaijan is a country where the multiculturalism policy is not related to immigration processes. The net migration rate of Azerbaijan from 2008 to today is positive¹³, but new immigrant communities are still not observed. Azerbaijan's multicultural policy focuses on ethnic and religious minorities that have lived within Azerbaijan historically.

The terms 'Azerbaijani multiculturalism' and 'the Azerbaijani model of multiculturalism' are used in the political lexicon nowadays. This prompts several question: What influenced its formation and development? We know that historically Azerbaijan has been an ethnically diverse state. Azerbaijan is positioned in a particularly significant military-strategic location, since it connects both Europe and Asia, as well as Russia and the Middle East. An ancient zone of human habitation encompasses the South Caucasus as well as all of the historical areas of Azerbaijan. It is emphasized that the history of statehood in the territories of modern Azerbaijan covers a period of more than 2,600 years by various historians. All the historical lands of Azerbaijan were concentrated in the ancient Caucasian Albania and the state called Atropatena¹⁴. During the Middle Ages, these regions were

¹⁰ B. Parekh, *Dilemmas of a Multicultural Theory of Citizenship*, 'Constellations' 1997, vol. 4 no. 1, p. 54. <https://doi.org/10.1111/1467-8675.00036>.

¹¹ P. Dumouchel, *Comparative Multiculturalism and Justice: a Methodological Suggestion*, 'An Interdisciplinary Journal in Social Sciences' 2015 vol. 2 no. 1, p. 29.

¹² S. Song, *Multiculturalism ...*, op. cit.

¹³ R. Hosner, M. Guluzade, V. Wagner, *Baseline Study on Migration in Azerbaijan*, 2018, <https://cutt.ly/wCm5Aqz> (27/05/2022).

¹⁴ I. Zardabli, *The History of Azerbaijan: from ancient times to the present day*, London 2014, p. 89-90.

divided among a number of different empires. In this region throughout the 18th century, many minor khanates were founded. In the 19th century, it was divided between Russia and Iran, and the territory that is now known as Azerbaijan was included into the Russian Empire¹⁵. The main objective reason for Azerbaijan's ethnic and cultural diversity is that its area has historically been part of several empires. This is clear when one examines the history of ethnic and religious groups in contemporary Azerbaijan. In modern times, this is reflected in the reality of the political context. It is also significant that Azerbaijan is the only post-Soviet state which has declared multiculturalism as a state policy and this step can be called experimental.

When analysing the essence of Azerbaijan's multicultural policy, it is important first to determine whether there is a constitutional basis for this policy? Beyond that, what are the legislation that support this policy, and what are the international treaties in this regard joined by Azerbaijan? As stated, multiculturalism became a component of national strategy, this model was established by historical development, had political significance, and became government policy. The presence of ethnocultural and religious diversity, as well as the formation of fair relations between various groups and the preservation of cultural diversity, requires constitutional and legal governance in this area.

On November 12, 1995, a nationwide referendum resulted in the adoption of the Republic of Azerbaijan's Constitution. In 2002, 2009, and 2016, it was amended by the nationwide referendum. Even after the 2016 constitutional referendum, multiculturalism and the terms and articles that may express it are not found in the highest law, despite the fact that the state's multiculturalism plan began in 2012. However, the following article of the Constitution establishes direct protection of the rights and liberties of national minorities and ethnic groups residing in Azerbaijan:

- Article 21. Official language;
- Article 25. Right for equality;
- Article 44. Right for nationality;
- Article 45. Right to use mother tongue;
- Article 48. Freedom of conscience¹⁶.

¹⁵ B.W. Charles, S.R. Grigor, *History of Transcaucasia*, 'Encyclopedia Britannica', 1998, <https://www.britannica.com/topic/history-of-Transcaucasia> (20/05/2022).

¹⁶ The Constitution of the Republic of Azerbaijan.

https://www.stat.gov.az/menu/3/Legislation/constitution_en.pdf (15/05/2022)

Before the first Constitution of independent Azerbaijan was adopted in 1995, the President signed a decree on September 16, 1992¹⁷, which was aimed at developing interethnic relations, protecting cultural diversity, and providing a free development of national minorities and ethnic groups in the state till the adoption of the first Constitution of the independent Republic of Azerbaijan. Though the preservation and development of religion, language, and cultural identity of national minorities and ethnic groups were undertaken by the state, the creation of conditions for the development of folk arts and crafts, and the free performance of religious rituals, there was still a need for their constitutional guarantee. The legislation of the Republic of Azerbaijan reflects the provisions of the Constitution on ethnic and religious diversity and equality. The legislation states clearly that racial, ethnic, or religious affiliation does not rule out the equality of rights before the law and the courts. The right to equality is one of the basic principles in the Civil Code, Criminal Code, Criminal-Procedure Code, Labour Code, the Law on Education, Law on Culture, and other legislative acts of the Republic of Azerbaijan. For instance, the Article 109 (discrimination), Article 11 (racial discrimination, apartheid), Article 283 (prevention of national, racial, social, or religious hatred and hostility) of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan give a legal basis to opposing discrimination and ensuring tolerant coexistence in Azerbaijan¹⁸.

The opportunity to get education in one's native tongue is the most significant part of ethnic minority's lives. Minorities are provided by opportunities to organize groups and individual classes in their own languages in preschool, primary schools and in schools of general education. Azerbaijan's law 'On Education' enshrines the right to choose the language of education. In Azerbaijan, ethnic and national minorities have the opportunity to organize groups and individual courses at their own languages in preschool educational institutions, general education schools, and primary schools. The freedom to choose the language of instruction is included in Azerbaijan's Education Law¹⁹.

¹⁷ "Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıq, azsaylı xalq və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dil və mədəniyyətlərinin inkişafı üçün dövlət yardımı haqqında" ["On the protection of rights and freedoms and state support for the development of the language and culture of the national minorities, small nations and ethnic groups residing in the Azerbaijan Republic"], Decree of the President of the Republic of Azerbaijan of September 16, 1992, No. 212 <https://e-qanun.az/framework/2345> (21/05/2022).

¹⁸ Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/AZERBAIJAN_Criminal%20Code.pdf (21/05/2022).

¹⁹ Education Law of the Republic of Azerbaijan. *Article 32. Rights and responsibilities of learners. 32.3.2. independently choose the educational institution, specialization, profession, the form of training and the language of education*, https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/AZERBAIJAN_Law%20on%20education.pdf (21/05/2022).

As we reviewed, Azerbaijan has formed a legal framework for the national minorities and religious confessions, which are the most important constituents of a multi-ethnic state, and in this context, Azerbaijan has been cooperating with many international organizations such as the United Nations, Council of Europe, OSCE, EU, Organization of Islamic Cooperation, UNESCO and the like. Since joining to the UN in March 1992 below mentioned first two international human rights treaties which are related to the multiculturalism policy ratified by Azerbaijan and one was signed.

- Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities.
- International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination.
- Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights.

On 25 January 2001, Azerbaijan became a full member of the Council of Europe. Today, one of the most important international organizations with which Azerbaijan cooperates is the Council of Europe. The Republic of Azerbaijan acceded to the ‘The Framework Convention for the Protection of National Minorities’²⁰ of the Council of Europe on June 13, 2000. The Convention is an important international treaty for the protection of the rights of national minorities and provides the protection of the existence of national minorities, their culture, and identity at the highest level. Such fundamental rights are also regulated by the 1948 Universal Declaration of Human Rights. However, The Framework Convention also defines guaranteed rights that apply only to national minorities²¹.

We concluded that Azerbaijan has a sufficient legal framework for the protection of ethnic, national, and religious minorities after studying the legal basis of the country’s multicultural policy. But how is all of this put into action? Are the rights of the ethnic groups being violated? It should be emphasized that these concerns are closely tied to Azerbaijan’s overall human rights situation. However, such a wide framing of the topic is not the goal of our study.

Analysis of the specificity of the ethnic structures of Azerbaijan

Without regard to the ethnic and religious groups in any state it is impossible discuss multiculturalism in general. Besides the Turkic-speaking Azerbaijanis, many national mi-

²⁰ *Signatures and ratifications of the European Charter for Regional or Minority Languages*, <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/signatures-and-ratifications> (21/05/2022).

²¹ *The Framework Convention for the Protection of National Minorities*, <https://rm.coe.int/16800c10cf> (21/05/2022).

norities and ethnic groups live in Azerbaijan. According to the 2009 census²², the national composition of the population of Azerbaijan consists of Azerbaijani Turks (91.6%) and multiple ethnic minorities (8.4%). Among the latter are Lezgins, Armenians, Russians, Talyshs, Avars, Ahiska Turks, Tatars, Tats, Ukrainians, Tsakhurs, Ingiloyts, Jews, Kurds, Gryzs, Udis, Khynalygs, and others which can be named²³. This may be seen clearly in the diagrams 1 and 2 that are provided below. Some of these minority peoples are indigenous peoples of Azerbaijan, while others have settled in the country because of the socio-political processes taking place at various stages of history

Azerbaijan has a complex linguistic landscape. Today, the peoples living in Azerbaijan belong to four major language families. These are the Turkish branch of the Altai language family, the North Caucasus, the Indo-European, and the Kartvelian language families²⁴. Languages of these language families, spread in Azerbaijan can be grouped as follows:

- The Azerbaijani language belongs to the Oguz subgroup of the Turkish language group of the Altai family, the Tatar language of the Kipchak branch;
- the Lezgin, Tsakhur, Udi, Budug, Gryz, Khynalyg (*Ketish*), Haput, Jek, Elik, Yerguch and Rutul languages belong to the Lezgin subgroup of the Nakh and Dagestan branch of the North Caucasian language family, the Avar language belonging to the Avar-Andi sub-group (*belonging of the Udi language of the Lezgin subgroup is controversial*);
- the Russian and Ukrainian languages belonging to the Eastern-Slavic branch of the Slavic group of the Indo-European family of languages, the Talysh, Kurdish and Tat languages of the Iranian language group (*the dialect of the Tat language - the language of the Mountain Jews (juuri, juhuri)*) and the Armenian language belonging to a different group;
- the South Kartvelian group of the Kartvelian language family, represented by the Georgian language. The carriers of this language are Christian and Muslim Ingiloyts²⁵.

Azerbaijan is also one of the areas where the first religious beliefs and monotheistic religions were spread. This state has always been the focus of attention due to the spread of religious beliefs and convictions since ancient times, a favourable geographical position, mild climate, and rich natural resources. These factors played a special role in the settlement of numerous ethnic and religious groups in Azerbaijan at different times. In ancient times,

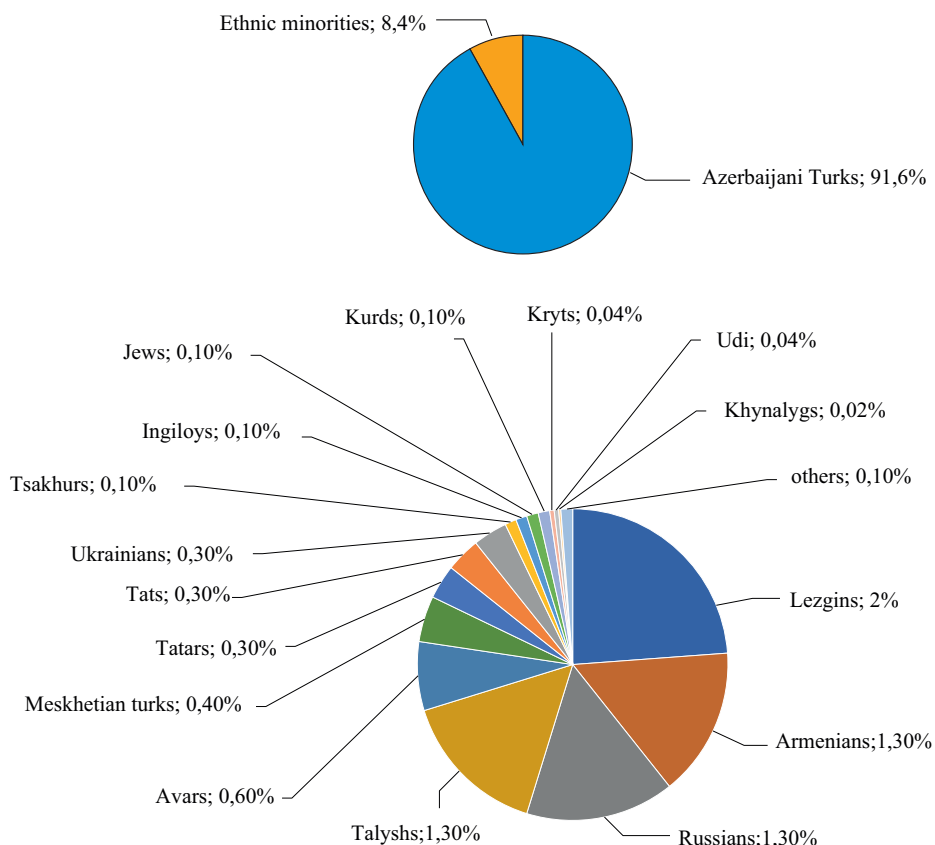
²² State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan held a new census of population in 2019 but did not announce official results of the census yet. Last checked date August 2022.

²³ *Demographic indicators of Azerbaijan*, 2021, <https://www.stat.gov.az/source/demography/ap/?lang=en> (21/05/2022).

²⁴ Q. Cavadov, *Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları: tarix və müasirlik* [Minor nations and national minorities of Azerbaijan: history and modernity], Baku 2000, p.15.

²⁵ *Azerbaijan*, Ethnologue, <https://www.ethnologue.com/country/az> (15/05/2022).

Diagram I-II: The national composition of the population of Azerbaijan 2009

(Diagrams created by the author according to the source: State Statistical Committee, 2021).

religious rites and ceremonies played an important role in the lives of people living in the Azerbaijani lands, who worshipped fire, water, trees, mountains, the spirit of the ancestors, various natural phenomena, and heavenly bodies. Even thousands of years later, some of these beliefs remain in the memory of people and they can also be observed in their lifestyles. In different periods of history, Zoroastrianism, Manichaeism, Mazdakism, Judaism, Christianity, and Islam have been widely spread throughout Azerbaijan. Some of these religions are the basis of the religious beliefs of the Azerbaijani population today.

According to the Constitution of Azerbaijan, religion is separate from the state. All religious beliefs are equal before the law. But the state acts as the patron of religions and creates conditions for the equal development of all religions existing in the state (Article 18). All

religious communities are required to go through the state registration process. According to information provided by the State Committee for the Work of Religious Organizations²⁶, 970 religious organizations have been registered in the state. 933 of them are Islamic, 37 are non-Islamic (Christian - 26, Jewish - 8, Krishna - 1, Bahai - 2). There are no official results of polls about religious beliefs in Azerbaijan expect above mentioned registration of religious communities. And the State Committee for the Work of Religious Organizations does not record information about how many people belong to these communities.

In this article we analyzed sixteen ethnic groups in total, including the national minorities in the population censuses in Azerbaijan. According to official statistics, the Lezgins, Armenians, Russians, Talyshs, and Avars make up the largest ethnic group, while the Udis are the smallest ethnic group in Azerbaijan. According to the 2009 census, 0.10 per cent of the population is classified as other ethnic groups, without specifying them. It is practically impossible to find official information about other ethnic groups living in Azerbaijan apart from the scientific literature. As we can see from official statistics each other ethnic group has no more than 1,000-2,000 people living in Azerbaijan. Among other ethnic groups and national minorities living in Azerbaijan, one can point out Arabs, Persians, Poles, Romani, and other peoples. Our focus was limited to the analysis of ethnic groups and national minorities included in 2009's population census.

Analyzing each ethnic group separately, the following generalizations and concluding remarks can be made about ethnic groups and multiculturalism in Azerbaijan:

- In general, ethnic minorities are more than eight per cent of the population, which makes it possible to address multiculturalism in general and the multicultural policy of this state.
- We concluded that modern migration communities are not observed in Azerbaijan. Even if there are small migration communities from countries such as Pakistan, Afghanistan, and China, so far there is no official information about them in the population census; all ethnic groups within Azerbaijan having lived there historically or moved to this country at least half a thousand years ago. Azerbaijani multiculturalism is not connected with modern migration processes.
- Ethnic groups live mainly in the border regions of the country and in each neighbouring state there are representatives of the same ethnic group, which makes it dangerous for the preservation of the integrity of the state. Already in the modern history of Azerba-

²⁶ Statistical figures related to religious field, The State Committee on Religious Associations of the Republic of Azerbaijan, https://scwra.gov.az/en/view/pages/306?menu_id=83 (05/05/2022).

ijan, there were several attempts of separatism. One of these conflicts with the Armenian population of the country continues to this day. This is one of the main factors leading the state towards a multicultural policy.

- There are no official results of polls about religious beliefs in Azerbaijan. However, according to the registered religious communities, we can approximately determine the religious beliefs of the population. Around sixty-nine per cent of the population is Muslim, and four per cent are non-Muslim. In religious terms, the state is less diverse than when compared by ethnicity; because many large ethnic minorities (such as the Talysh, Lezghins) are Muslim in their religious beliefs. Firstly, this makes them closer to the titular nation to the Azerbaijanis. Second, these ethnic minorities recognise themselves as another ethnic group. But at the same time, due to the commonality of religious beliefs, they have many common customs and rituals in their daily life with the titular ethnic group which make them unified.
- Cultural diversity assumes particular importance for economic development, as well as sustainable development as a whole. Economic interests linked to multicultural heritage can raise new waves of further initiatives in Azerbaijan (at both the governmental and non-governmental level) at the national level but also at regional and international levels.
- There are more than sixteen ethnic and national minorities in Azerbaijan, but only four linguistic groups to which they belong. This is also one of the factors (like religion) that bring citizens of Azerbaijan together.
- All ethnic groups in Azerbaijan are from the same race.
- Almost half of the ethnic groups have no opportunity to receive education in primary school in their own mother tongue languages or even particular subjects. Only Lezgins, Armenians, Russians, Talyshs, Jews, Ukrainians, Udi and Khynalyg people have a chance to get an education in their native languages and these opportunities are not uniform in nature. It should be pointed out that only ethnic Russians have a chance to study all subjects in their native language and to continue their education at High Education institutions in Russian. What emerges from our analysis is that the media in Azerbaijan is also not available in the languages of all ethnic groups.

Conclusions

Azerbaijan's ethnic diversity may be viewed as a strength than rather than as a political liability; encouraging the representatives of those with different cultural backgrounds to look for ways of promoting universal positive attitudes towards diversity. The policy

of multiculturalism seems ideal for this purpose, despite its inherent difficulties. As often stated, people from similar cultural backgrounds may feel a sense of integration and security but a lack of understanding of the beliefs and cultures of others dissimilar to themselves may lead them toward the embrace of views of cultural superiority.

Analysing all ethnic groups in Azerbaijan, we recognize that all these groups have their unique language, history, and some of them have follow religions different from the titular ethnic group. The existence of such diverse peoples necessitate that the state introduces ethnic policies in relation to them. The most significant result has been that the Azerbaijani state has started to embrace the concept of a policy of multiculturalism concerning its diverse population, formally recognizing the existence of multiple ethnic groups. However, more government action at the national level in this regard is needed for the implementation of a comprehensive multicultural policy inclusive of all ethnic groups in Azerbaijan.

Streszczenie

Azerbejdżańska wielokulturowa polityka różnorodności etnicznej

Na politykę wielokulturową Azerbejdżanu wpływa kilka czynników, przy czym jednym z ważniejszych jest różnorodność etniczna. Skład etniczny Republiki Azerbejdżanu jest bogaty i oprócz Azerbejdżan posługujących się jednym z języków turekijskich, w Azerbejdżanie żyje wiele mniejszości narodowych, małych narodów i grup etnicznych. W artykule przedstawiono analizę zróżnicowania etnicznego jako wewnętrznego czynnika wpływającego na politykę wielokulturową Azerbejdżanu, co jest obiektywną przyczyną kształtowania się takiej polityki. Rozważono każdą grupę etniczną w Azerbejdżanie, skupiając się na ich obecnym stanie w kontekście polityki wielokulturowości Azerbejdżanu. W pierwszej kolejności wyjaśniane są zasady polityki wielokulturowej w ogóle oraz okoliczności kształtowania polityki wielokulturowej Azerbejdżanu, a następnie analizie poddana jest specyfika struktury etnicznej Azerbejdżanu. Najbardziej znaczącym rezultatem było to, że państwo azerbejdżańskie zaczęło wprowadzać koncepcję polityki wielokulturowości wobec zróżnicowanej populacji, formalnie uznając istnienie wielu grup etnicznych. Jednak w celu realizacji kompleksowej polityki wielokulturowej obejmującej wszystkie grupy etniczne w Azerbejdżanie potrzebne są dalsze działania rządowe na poziomie krajowym w tym zakresie.

Słowa kluczowe:

Azerbejdżan, wielokulturowość, różnorodność etniczna, polityka etniczna, struktura etniczna

Key words:

Azerbaijan, multiculturalism, ethnic diversity, ethnic policy, ethnic structure

Bibliography

1. Alizade, A., *Christianity in Azerbaijan: From Past to Present*, Baku 2019.
2. AZERTAC, *Azerbaijan declares 2016 the Year of Multiculturalism*, https://azertag.az/en/xeber/Azerbaijan_declares_2016_the_Year_of_Multiculturalism-917576 (20/05/2022).
3. Bünyadov, Z., *Dinlər, təriqətlər, məzhəblər [Religions, faiths, sects]*, Baku 2007.
4. Cornell S., Karaveli H., Ajeganov B., *Azerbaijan's Formula: Secular Governance and Civic Nationhood*, Singapore 2016.
5. Əbilov, A. X., *Bir xalçanın rəngləriyik [We are the colours of the same carpet]*, Baku 2007.
6. Forbes, H. D., *Multiculturalism in Canada*, Springer International Publishing 2019, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-19835-0>.
7. Fuller, L., *Do Azerbaijan's Ethnic Minorities Face Forced Assimilation?*, https://www.rferl.org/a/Azerbaijan_Ethnic_Minorities_Forced_Assimilation/1145552.html (07/05/2022).
8. Gerber L., *Minorities in Azerbaijan. The Sociolinguistic Situation of Lezgis, Udis, Georgians (Ingiloyis) and Talyshs in Azerbaijan-with a Particular Focus on Education*, Geneva 2007.
9. Kymlicka, W., *Liberal Multiculturalism and Minority Rights: A Reply to Bell, Guiraudon, Keating and Schmidtke*, 'Ethnopolitics' 2007, vol. 6 no. 4, <https://doi.org/10.1080/17449050701659797>.
10. Kymlicka, W., *Multicultural Citizenship*, Oxford 1995, <https://doi.org/10.1093/0198290918.001.0001>.
11. Mahmudov, Y., *Azerbaijanis (a view on ethno-political history)*, Baku 2008.
12. Matyja, M., *Determinant factors of multiculturalism in Switzerland*, 'Review of Nationalities' 2018, vol. 8 no. 1, <https://doi.org/10.2478/pn-2018-0005>.
13. Paşa E., Garayeva Z., *Ethnic structure in Azerbaijan during the period of the USSR and ethnic stability after the independence*, 'IFACPapersOnLine' 2018, vol. 51. no. 30, <https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2018.11.260>.
14. Shahidov, A., *National Minorities in South Caucasus*, <https://www.osce.org/files/f/documents/a/9/124832.pdf> (24/05/2022).
15. Гейбуллаев Г.А., *К этногенезу азербайджанцев [Ethnogenesis of Azerbaijanis]*, Baku 1991.

Role of Azerbaijan in Maintaining Energy Security of Europe

1. Azerbaijan – EU Transportation infrastructure

1.1. Overview

Azerbaijan's infrastructure has traditionally been important in regional and international contexts. Baku, the capital of the country, historically had a pivotal location in the framework of various shipping routes from Asia to Europe. The Baku Port as a key transition point between Europe and Asia was opened in 1902. In 2018, the Port was completely renovated and, as a result, the “state-of-the-art new Baku International Sea Trade Port ferry terminal – capable of serving 150 metre-long, 10,000 tonne capacity ferries, having its cargo transportation capacity increased to 15 million tonnes and 500000 containers (TEU) per year – was opened at Alat, about 65 km south of Baku” (“The New Silk Road: Why advanced transport infrastructure is key to the future of Azerbaijan”, 2021).

The development of the port economy is closely connected with passing the Convention on the Legal Status of the Caspian Sea in August 2018 in Kazakhstan signed by Azerbaijan, Iran, Kazakhstan, Turkmenistan, and Russia. All this led to the development of maritime trade in the region, making Azerbaijan one of the main carriers on the Caspian Sea (Lekuh, 2018).

“Today the three international rail routes into Azerbaijan all converge at Alat, making the Port of Baku a major transportation hub between the west (Turkey and the EU), south (Iran and India) and north (Russia and Northern Europe). All direct transit rail transshipments between Azerbaijan and Europe or Central Asia are conducted via the port's ferry and general cargo terminals, where containers are transferred directly from ship to train and vice versa.” (“The New Silk Road: why advanced transport infrastructure is key to the future of Azerbaijan”, 2021).

Azerbaijan's road network also plays its role in the context of international businesses aimed at investments into the country and trade from Azerbaijan. By now, the latter has completed more than 50 major road construction and reconstruction projects in the past few years. "Thousands of kilometers of road have been created or renovated, linking and opening up the villages, towns and cities of Azerbaijan like never before. The country has also repaired or constructed more than 300 bridges and renewed all its main cross-border roads connecting the country with Georgia, Russia and Iran." ('The New Silk Road: Why advanced transport infrastructure is key to the future of Azerbaijan', 2021). The main purpose of all these infrastructure projects, which have been already completed and those which are still on, is to improve even further Azerbaijan's pivotal role in a capacity of one of the key Eurasian transportation hubs.

1.2. Baku-Tbilisi-Kars: the 21st century's Great Silk Road

The railways system of Azerbaijan was first established in 1878 being now the largest in the South Caucasus and having in total over 2,944 km-long railroads ('The World Factbook' <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/azerbaijan/#transportation>, 2022).

"An agreement on construction of the Baku-Tbilisi-Kars railroad was signed in Tbilisi (Georgia) on February 7, 2007, by the initiative of President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev. The groundbreaking ceremony of the railroad was held in Marabda (Georgia) in November of the same year. In July 2008, the inauguration ceremony of the Kars-Georgia border stretch of the railroad took place in Kars. A 504 km-long stretch of the railroad, which is 850 km in length, runs through the territory of Azerbaijan. A 263 km-long portion runs through Georgia, while a 79 km-long section through Turkey" ('Restoration of the Great Silk Road' <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/silkroad>, 2022).

The Baku-Tbilisi-Kars railway line (BTK) was commenced in 2017 with the purpose of maintaining railway connection between Azerbaijan, Turkey, and Georgia. Currently, it is used for commercial freight, at the same time being expected in the future to be used for international passenger transportation as well. The BTK replaced the previously operated Kars-Gyumri-Tbilisi railway line which was closed in 1993 because of the first Karabakh War. The BTK also maintains the additional route between China and Europe through Central Asia avoiding the territory of the Russian Federation.

In opinion of Onur Uysal, "The Baku-Tbilisi-Kars line will end up with strengthening economic relations between Azerbaijan, Georgia and Turkey. Reopening of Kars-Gyumri-Tbilisi line via Armenia will be almost unnecessary... Russia, investing a lot in China-Euro-

pe traffic, will surely watch the progress of project. Azerbaijan will have voice in Turkey-CIS countries traffic. Kazakhstan will be able to enrich its transit traffic from China which is one of the main targets of Kazakhstan Railways. Iran will face with rapid decrease in transit loads from Turkey to CIS countries which is surely against its targets of strengthening connections with neighbors” (‘Ten things to know about Baku-Tbilisi-Kars railway project’, 2014).

“Addressing opening ceremony at Caspian port city of Alat, the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev said that BTK is the shortest and most reliable link between Europe and Asia and railways route will provide an alternative route to existing rail services carrying cargo from Asia (China) to Europe via Russia and Iran” (‘Baku-Tbilisi-Kars (BTK) railway track becomes operational to carry Chinese goods to Europe’, 2017).

Today the BTK “saves around 7,500 km of travel for goods shipping between China and Europe, reducing shipment times significantly as well as reducing fuel consumption and the environmental impact of each journey” (‘The New Silk Road: Why advanced transport infrastructure is key to the future of Azerbaijan’, 2021), decreasing transit time between China and Europe, which makes it more than twice faster than the sea route. The railroad, which contributes to stability and security, is expected to have an annual capacity of 5 million tons²⁰ of freight at the initial stage. The capacity will then reach 17 million tons and even more in the future. According to the indicators for 2020, 6,045 thousand containers were transported along the Baku-Tbilisi-Kars route in the first seven months (Guliyev R., 2018).

“The country’s massive investment in transportation infrastructure in recent years means that, whether it’s by land, sea, rail or air, Azerbaijan is well-connected and open for business!” (‘Azerbaijan is at the forefront of transport infrastructure across the region’, 2021)

The BTK project, constructed on the historic Great Silk Road, has special attractiveness for regional countries, providing easy access to the European and world markets for the Central Asian countries – Turkmenistan, Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Tajikistan, as well as Afghanistan, thus, playing a crucial role in developing their trade relations while boosting and integrating their economies.

One of the main advantages of BTK project is that Azerbaijan gets a direct railway link with Turkey through the territory of Georgia. This, in turn, contributes to strengthening relations between the two states. Another advantage is that project stretches up to Nakhchivan Autonomous Republic. It is planned to build a separate railroad from Kars to Nakhchivan which will lift the Armenian blockade of the autonomous republic and ensure its transportation independence.

1.3. North-South Transport Corridor between Northern Europe and South Asia

Azerbaijan also plays an active role in creating the North-South Transport Corridor in accordance with the “Strategic Road Map for Development of Logistics and Trade in the Republic of Azerbaijan”, approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on December 6, 2016. This transforms the country into a key transport and logistics hub at the intersection of two transcontinental corridors at the center of Eurasia. The North-South Transport Corridor will link India, Pakistan, Iran, Azerbaijan, Russia, and Northern Europe.

Azerbaijan is the only country in the world, which has land borders with both Russia and Iran, and this geographic location is of crucial importance for trilateral regional cooperation.

The process of completion of works in connection with building the Azerbaijani section of the North-South Transport Corridor currently is in its final stage, with the section going from the Azerbaijan-Russia border to the Azerbaijan-Iran border being already ready for usage. Moreover, Azerbaijan, being one of the countries investing into construction of Astara-Rasht-Gazvin railroad in Iran, plans to grant a \$500 million loan to its southern neighbor for the construction of Astara-Rasht railroad with all its relevant logistics. As it is mentioned on the official site of the President of the Republic of Azerbaijan, “in accordance with the strategic road maps, Azerbaijan will get the following shares through increasing the volume of transit trade in the region until 2020: (i) 40% on the Central Asia and Black Sea route; (ii) 25% on the Central Asia and Europe route; (iii) 3% on the China and Europe route; (iv) 40% on the Russia and Iran route; (v) 25% on the Iran and Black Sea route. There are also plans to integrate the North-South and Baku-Tbilisi-Kars transport corridors. Azerbaijan is an active participant in both projects. This will benefit China, Kazakhstan, Central Asian countries, Azerbaijan, Georgia, Turkey and Europe” (‘Restoration of the Great Silk Road’, 2022).

2. Azerbaijan in the system of international transport corridors

2.1. Current and planned energy projects with the participation of Azerbaijan

Due to the fact that the oil and gas complex dominates in Azerbaijan, the main budget of the country is revenues from the export of hydrocarbons. Azerbaijan is facing the problem of economic diversification. As a result, transport is recognized as an alternative development industry in the state. In 2019, the speech of Azerbaijani President Ilham Aliyev during the visit of the forum in Davos confirms this. He mentioned the importance of creating a modern infrastructure, noting how appropriate it was to invest in it, which will lead to the

prosperity of Azerbaijan as one of the international hubs. Moreover, Azerbaijan is the only state of two transport corridors at once – North-South and East-West (Aliyev I., 2019).

Several international transport corridors have allowed Azerbaijan to achieve this. One of them is the Baku-Tbilisi-Kars railway which is an important link in the East-West transport corridor. According to the indicators for 2020, 6,045 thousand containers were transported along the Baku-Tbilisi-Kars route in the first seven months. The next transport corridor is the North-South part. The construction of the railway line runs from Astara (Azerbaijan) to Rasht (Iran) (Guliyev R., 2018).

Its function is to connect Northern Europe with South and Southeast Asia. The railways of Azerbaijan, Iran, and Russia are the intermediaries of implementation. There is a possibility that the Baku International Port in the village of Alat will be the largest in the Caspian region. It is planned that the number of containers per year will be up to one million.

The development of transport cooperation at the international level has become the main topic of the Baku leadership. In 2018, 9 out of 20 documents signed between Turkmenistan and Azerbaijan related to transport cooperation. Moreover, Ilham Aliyev discussed the development of the transport corridor not only with the President of India, but also with China. Special privileges are provided for Chinese goods passing through the territory of the Transcaucasian Republic. Thus, it underlines Azerbaijan's desire to become a major international transport player.

Of the three listed projects, the construction of the Baku-Tbilisi-Kars railway is considered the most successful. Basically, Turkey is interested in its construction. As part of this project, the Marmaray railway Tunnel was built under the Bosphorus Strait in Istanbul. All this unites links with the European railway network. Thus, the Baku-Tbilisi-Kars railway line becomes an East-West link. Turkey is also aware of the advantage of its transport and logistics capabilities. Its plans also include becoming the energy hub of Europe. It should be noted that Turkey carries out oil and gas exploration, in particular the Black Sea shelf and the operation of the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline and the Southern Gas Corridor (Masumova, 2010).

The Azerbaijani state-owned company SOCAR is an investor in the Turkish economy, especially in the field of energy. In 2013, SOCAR Aviation began supplying aviation kerosene to Turkish airports. Currently, about 60% of Turkey's needs for it are provided by this company (Protsenko N., 2020).

All this suggests that not only Turkey influences Azerbaijan, but Azerbaijan also influences Turkey, and SOCAR is one of the key instruments of influence. Moreover, Turkey and

Azerbaijan are united by another common interest. It is the problem of the occupancy of the Southern Gas Corridor. Thus, Turkey intends to fill the deficit through projects between Azerbaijan and Turkmenistan.

Azerbaijan's influence is also expanding in Europe. Despite the fact that the EU has been successful not only in acquiring liquefied gas, but also in the construction of pipelines, there are certain areas of Europe where there is a shortage of options for natural gas supplies. This is especially true in Eastern and Central Europe. As a result, Europe is developing projects to gain energy independence. Europe plans to diversify natural gas supply routes to make a rapid transition from coal to gas, as there are countries that still depend on it.

The Southern Gas Corridor is one of the main sources of diversification of natural gas that is supplied to Europe from the Caspian region. The Southern Gas Corridor consists of three gas pipelines: the South Caucasus (Baku-Tbilisi-Erzurum), Trans-Anatolian, and Trans-Adriatic (TAP). The fuel route to the EU should be as follows: gas from the Azerbaijani Shah Deniz-2 field will reach Turkey, then part of it should pass along the 800-kilometer TAP, which will stretch from the Turkish-Greek border through the northern part of Greece, cross Albania and the Adriatic Sea and reach the shores of Italy. The planned initial capacity is 16 billion cubic meters annually, six of which will remain in Turkey. The cost of the entire project is estimated at \$40 billion.

Unlike the Russian Nord Stream-2, Brussels supported the project of delivering Caspian gas through Turkey to the EU. European Commissioner for Energy Maros Sefcovic called this pipeline an "important milestone" in creating a new energy route and strengthening the energy security of the European Union, including "the most vulnerable regions, such as Southeastern Europe and southern Italy." "We will all benefit from a bridge between the Caspian region and the EU market," Sefcovic said.

He sees the long-term goal of Brussels as the creation of a "pan-European energy market based on free trade, competition and diversified supplies, sources and routes." Due to the development of the Southern Gas Corridor, the European Union plans to achieve the goal of reducing dependence on the Russian concern Gazprom. But the political significance of the Southern Gas Corridor currently exceeds the economic one.

In addition, as a result of the escalation of the conflict between Russia and Ukraine, Europe decided to side with Ukraine and impose sanctions on Nord Stream-2. America also has plans to expand its energy power over the European region by supplying liquefied natural gas. Thus, the Southern Gas Corridor is a reasonable way out of dependence on America and Russia.

2.2. Risks and threats of projects

Despite the successful development of Azerbaijan's energy sector, experts have their own opinion about the risks and threats:

Firstly, the depletion of the resource base is the main problem of the oil and gas industry. In addition, Azerbaijan faces the difficulty of exploring new offshore deposits located in the border areas. All this leads to the need to resolve issues through the delimitation of the Caspian Sea between Azerbaijan, Turkmenistan, Iran, and Kazakhstan. Next, the peak of oil production has been reached in the current century.

Secondly, due to the location of Azerbaijan's main hydrocarbon reserves in the Caspian Sea, offshore structures are subjected to a thorough search for oil and gas. Thus, according to experts, in the long term, the discovery of new deposits like Shah Deniz and Azeri-Chirag-Guneshli is unlikely. However, it is worth noting that the discovery of the Dostlug deposit has called into question the opinion of experts. This field had been a source of disputes until 2021 between Turkmenistan and Azerbaijan, as it is located on the border of the Caspian sectors.

Thirdly, oil production reached its maximum level already in the first decade of this century. After that, oil production began to decline. This is due to a reduction in the reserves of the Azeri-Chirag-Guneshli field. According to experts, the volume of liquid fuel extraction is expected to decrease by 2.5 – 3 times by 2030. As a result, the export potential of the industry may be reduced to a minimum, as Azerbaijan will be forced to abandon the export of liquid fuel in order to meet the growing domestic demand. Moreover, Azerbaijan is forced to fill the oil deficit through imports. All this will lead to the dependence of the state on external supplies.

Fourthly, according to experts' forecasts, at the beginning of the third decade, gas production may increase up to 40 billion cubic meters of gas per year. There is a possibility of maintaining the maximum production level for three years. However, after 2025, production will decrease by 5-10% (Matveev, 2017).

Fifthly, Azerbaijan has two difficult tasks to solve: to strengthen positions in the European market and develop cooperation with neighboring mining states such as Russia, Turkmenistan, Iran, and Kazakhstan.

Below we will give specific examples that will clarify the abovementioned points. According to the indicators of 2010, the Azeri-Chirag-Guneshli complex produced 823 thousand barrels per day. This figure has been the highest in the history of Azerbaijan's oil production since the collapse of the USSR. According to forecasts of that time, it was expected

to increase production to 1,000,000 barrels per day. Experts explained this by the commissioning of Western Chirag deposit. Despite this, after 2014, the forecasts were not destined to come true as not only oil production began to fall, but also commercial gas. Moreover, the volume of gas imports for 2017 amounted to 1.7 billion cubic meters. If we consider the eve of the pandemic, it is worth noting that in 2019, oil production was suspended on two Azeri–Chirag–Guneshli platforms. After that, experts predicted a decline in production rates to 10% per year. However, in the first quarter of 2020, production fell by 8.6%. Thus, quarantine could not be the reason for this (Tarasov, 2018).

In 2020, there were circumstances that forced Azerbaijan to reduce the pace of oil production. This was caused by the settlement of the issue of combating the decline in oil prices within the framework of the OPEC + deal. Thus, the pandemic was not the main cause. Thus, daily oil production was reduced by 22.8% in April 2020 compared to 2018 (May–June). In the period from July 1 to December 1, production was reduced by 18% compared to the level of 2018 (October). It is known that on September 27, 2020, the second Karabakh war began, which ended on November 9, 2020. However, during this period there was no significant impact on the energy system of Azerbaijan. Despite the attempts of the Armenians, the gas and oil transportation infrastructure of Azerbaijan was not affected. Thus, the current contracts for the supply of energy to Georgia, Belarus, and Ukraine were not affected. Moreover, the fighting lasted 44 days, which did not lead to a delay in the development of the gas transportation infrastructure. At the same time, the war is one of the factors that made us think about significant financial investments. The presence of valuable deposits in the depths of Karabakh was also actively discussed. Thus, non-ferrous metals (gold, molybdenum, etc.) are common in Karabakh. The subsoil of hydrocarbons was also discussed by various experts even before the war.

In 2016, Armenians predicted that the reserves of the Karabakh hydrocarbon province would amount to 300 million tons. They referred to forward estimates in the middle of the XX century. American experts claimed that there are 3 hydrocarbon oil and gas fields in the Araks Valley. According to their estimates, the projected oil reserve is 150 million tons, while gas is 250 billion cubic meters. Other experts also claim the presence of 7 fields, among which the projected oil reserve is 5 million tons, and gas – from 10 to 20 billion cubic meters. As a result of the Second Karabakh War, Azerbaijan could liberate these territories, thereby the presence of hydrocarbon reserves in Karabakh can attract foreign investment (Novikov, 2021).

One of the important tasks that Azerbaijan has to solve is the occupancy of energy projects like TANAP. As is known, Turkmenistan is the main partner for Azerbaijan, but

disagreements arose between them, which prevented full-fledged cooperation. Despite this, in January 2021, a memorandum on joint exploration and development of hydrocarbon resources of the Dostlug field in the Caspian Sea was signed and ratified between them. Hydrocarbon resources were distributed in the following proportions: 30% – owned by Azerbaijan, 70% – in favor of Turkmenistan, and transportation – through the energy transportation system of Azerbaijan. Thus, a compromise was reached between Ashgabat and Baku. The reasons that forced the two sides to come to a compromise are mutually beneficial interests. Azerbaijan is interested in expanding the resource base of the Southern Gas Corridor. Turkmenistan, on the other hand, faces the problem of a shortage of access to gas markets due to China's lack of desire to supply Turkmen gas additionally. China does not want to depend on one of the suppliers, so it decided to diversify it.

Conclusion: Azerbaijan as an international transport hub

With the purpose of turning Azerbaijan into one of the pivotal Eurasian transport hubs, the government of the country invests into, and works over the (i) development of economic, trade, transport and logistic relations between European, Black Sea, Caucasus, Caspian, and Central Asian regions; (ii) development of the shortest multimodal land corridors between China and the EU, (iii) creation of the North-South Transport Corridor; (iv) attraction of transit cargo as part of the Great Silk Road; (v) considerable improvement of logistic and trade infrastructure and Azerbaijan's transformation into an even more attractive hub in this area through the regulatory stimulus; (vi) digitalization of the Great Silk Road through Azerbaijan's Digital Transport Network and TASIM projects; (vii) coordination of relations between different transport areas; (viii) coordinated policy concerning international and domestic tariffs on cargo and passenger transportation; (ix) development of the coordinated activity programs on the organization of multimodal transportation.

In addition to the aforementioned points, Azerbaijan also invests into construction of new international airports and roads across the country. Playing one of the leading roles in regional projects and being an integral component of the Eurasian logistics, Azerbaijan contributes to the development of domestic transport infrastructure pursuing the goal of transforming the country into one of the key continental transport hubs (Restoration of the Great Silk Road, 2022).

Streszczenie

Artykuł porusza kwestie związane z rolą Azerbejdżanu w utrzymaniu bezpieczeństwa energetycznego Europy. Artykuł zawiera również analizę systemu transportowego Azerbejdżanu i jego połączeń z trasami międzynarodowymi. Kwestie związane z Baku-Tbilisi-Kars (Wielki Jedwabny Szlak XXI wieku) i korytarzem transportowym Północ-Południe między Europą Północną a Azją Południową są w nim szczegółowo omówione. Druga część artykułu poświęcona jest miejscu zajmowanemu przez Azerbejdżan w systemie międzynarodowych korytarzy transportowych, w tym bieżących i planowanych projektach energetycznych z udziałem Azerbejdżanu oraz możliwym zagrożeniom i zagrożeniom dla tych projektów.

Słowa kluczowe:

Azerbejdżan, Bezpieczeństwo energetyczne, Europa, Infrastruktura transportowa, Wielki Jedwabny Szlak, Korytarz Transportowy Północ-Południe

Key words:

Azerbaijan, Energy security, Europe, Transportation infrastructure, Great Silk Road, North-South Transport Corridor

Bibliography

1. Aliyev I., 2019, Ilham Aliyev: Azerbaijan has a strategy for investing in infrastructure and the real economy (https://vestikavkaza.ru/news/Ilkham-Aliyev-u-Azerbaydzhana-est-strategiya-po-investirovaniyu-v-infrastrukturu-i-realnuyu-ekonomiku.html?utm_source=cp)
2. Azerbaijan is at the forefront of transport infrastructure across the region, 2021. (<https://apa.az/en/xeber/infrastructure/bbc-azerbaijan-is-at-the-forefront-of-transport-infrastructure-across-the-region-358073>)
3. Baku-Tbilisi-Kars (BTK) railway track becomes operational to carry Chinese goods to Europe, 2017. (<https://dnd.com.pk/btk-railway-track-becomes-operational-to-carry-chinese-goods-to-europe/134952>).
4. Guliyev R., 2018, Azerbaijan has become a transport hub. (<https://news.day.az/economy/985544.html>)
5. Lekuh, 2018. The main thing in the Caspian Convention. (<https://ru.sputnik.kz/20180814/glavnoe-kaspijskaya-konvenciya-6821799.html>)
6. Masumova N. R., 2010, Modernization of the fuel and energy complex and energy strategy of Turkey.
7. Matveev I. E., 2017, Energy of Azerbaijan. Problems and prospects of the energy sector of the Republic of Azerbaijan. (<http://matveev-igor.ru/articles/366227>)
8. Novikov, 2021, Geopolitical and economic factors of the development of the energy sector of Azerbaijan and Turkey
9. Protsenko N., 2020. Azerbaijan in the oil trap: a new crisis with a small barrel is inevitable, (<https://eadaily.com/ru/news/2020/03/13/azerbaydzhan-v-neftyanyov-lovushkenovyy-krizis-pri-slabom-barrele-neizbezhen>)

10. Restoration of the Great Silk Road. Site of the President of the Republic of Azerbaijan, 2022. (<https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/silkroad>).
11. Tarasov S., 2018. ExxonMobil and Chevron are leaving Azerbaijan (<https://regnum.ru/news/polit/2531674.html>)
12. The New Silk Road: why advanced transport infrastructure is key to the future of Azerbaijan, 2021 (<https://www.bbc.com/storyworks/azerbaijan-the-opportunity-awaits/transport-and-infrastructure>).
13. The World Factbook, 2022 (<https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/azerbaijan/#transportation>)
14. Uysal O., 2014, Ten things to know about Baku-Tbilisi-Kars railway project. (<https://railturkey.org/2014/10/20/baku-tblisi-kars-railway/>)

Azerbaijan-Poland relations - favorable platform for cooperation

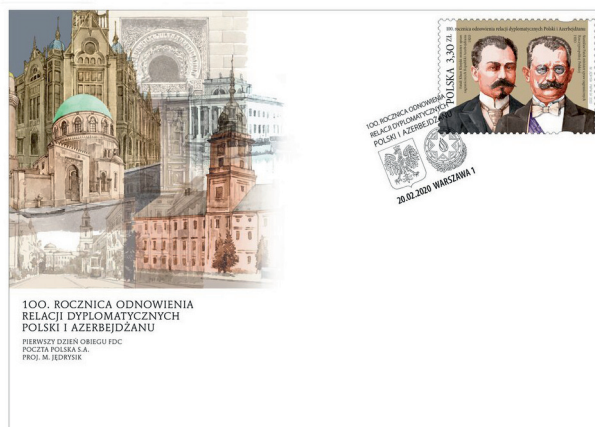
Despite the remoteness of the geographical location of Poland and Azerbaijan, the states have been close at the diplomatic level for decades. Over centuries, Poland has taken an active part in cooperation with Azerbaijan, contributed to the development of its industry and culture. On February 21, 2023, Poland and Azerbaijan will celebrate the thirty-first anniversary of the establishment of official diplomatic relations. However, in fact, cooperation between two states is a centuries-old history.¹ Poland-Azerbaijan relations date back to the 15th century, when King Casimir IV Jagiellonchik received a delegation sent by the ruler of Azerbaijan, Uzun Hasan Ak Koyunlu, in Krakow. On February 13, 1920, the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Poland, Stanislaw Patek, sent a telegram to his colleague in the government of Azerbaijan, in which he declared that the Republic of Azerbaijan was recognized by Poland as a free and independent state.

In honor of this event, Poczta Polska issued the stamp ‘100th anniversary of the resumption of diplomatic relations between Poland and Azerbaijan’ in 2020, as well as an envelope depicting works of architecture typical for the capitals of both countries.(img.1) ‘We are proud that the stamp we created will become a part of the history of both nations,’ commented Andrzej Bodziany, Vice President of the Management Board of Poczta Polska².

The independence of Azerbaijan and Poland at the same time has made the reforms in the economy and the implementation of systematic economic policies. Both Azerbaijan and Poland have embarked on a path of successful development and have solved most of the post-independence problems. Of course, both Poland and Azerbaijan have made significant progress in liberalizing society and the economy. The embassy of Poland opened in

¹ Bilateral Relations: The Republic of Poland: Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs. URL: <https://mfa.gov.az/en/category/avropa/polsa>

² Poczta Polska upamiętnia 100. rocznicę odnowienia relacji dyplomatycznych pomiędzy Warszawą i Baku: Poczta Polska. URL: <https://media.poczta-polska.pl/pr/486083/poczta-polska-upamietnia-100-rocznice-odnowienia-relacji-dyplomatycznych-pomiedzy-warszawa-i-baku>

Pic.1. Envelope, stamp and special cancellation stamp of the series “100th anniversary of the resumption of diplomatic relations between Poland and Azerbaijan”

Azerbaijan on August 23, 2001. Later, on August 30, 2004, the opening of the Embassy of Azerbaijan in Poland took place.

Both countries are full members of the Council of Europe and OSCE. During his visits to Poland, the ex-president of Azerbaijan Heydar Aliyev noted that Azerbaijan highly appreciates Poland’s position in NATO’s Peace Partnership Program and considers it its partner in Europe.

Referring to the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict, he drew the attention of the Chairman of the Seimas to the fact that Armenia occupied the territories of Azerbaijan and violated international law and received support from the Minister of Foreign Affairs of Poland, Bronisław Geremek, and the country itself in voting on this issue at OSCE meetings³.

Azerbaijan is becoming an increasingly important political and economic partner of Poland in the South Caucasus region, said Elnara Mammadova, director of foreign trade representation of the Polish Investment and Trade Agency in Baku. Considering the potential of the Azerbaijani market, in July, 2018, a trade representative office was opened in the capital. In May, 2019, an Azerbaijani-Polish business forum was organized with the participation of the presidents of both countries. Approximately 100 representatives of Polish and Azerbaijani companies took part in the forum. During the forum, seven memorandums of

³ Azerbaijan - Poland relations [Электронный ресурс]: „Heydar Aliyev Heritage” International Online Library. URL: <https://lib.aliyevheritage.org/en/7202360.html>

cooperation were signed, which will play a positive role in expanding trade and economic cooperation between the countries.⁴

Poland, which has a large potential in terms of territory and population in Europe, plays a key role as an important economic partner for Azerbaijan. However, at the same time, political relations between Azerbaijan and Poland are at a higher level and are developing dynamically, in contradistinction to economic relations. This, at the end of 2022, was announced by Maciej Falkowski, Head of the Bilateral Cooperation Department of the Department of International Cooperation and Trade of the Ministry of Economic Development and Technology of Poland. In his opinion, the current trade turnover does not fully reflect the capabilities of partner countries⁵. An additional incentive for the development of economic relations may be the Azerbaijani-Polish business forum held in Baku on October 20, 2022, organized by the Export and Investment Promotion Agency (AZPROMO) together with the Polish Investment and Trade Agency (PAIH). Within the forum, memorandums of understanding on mutual cooperation were signed between AZPROMO and PAIH, as well as between Baku Steel Company and Polish companies Konstal, Zystal Marcin Zyska, Touye Group and Warstal⁶.

In September 2022, Ambassador of Poland to Azerbaijan Rafal Poborski met with the head of the Azerbaijan Export and Investment Promotion Agency AZPROMO Yusif Abdullayev. At the meeting, the possibilities of cooperation in the field of supporting entrepreneurs operating in the markets of both countries, organizing business missions, promotional events and other events aimed at expanding Polish-Azerbaijani trade and investment cooperation were discussed.⁷

Despite the difficulties caused by the pandemic, a significant increase in Polish-Azerbaijani trade was recorded in 2020. The value of goods exported from Poland to Azerbaijan in 2020 exceeded \$113 million (up 36%), while Azerbaijani exports to Poland reached \$6.5 million (up 23%)⁸. There is also an upward trend in bilateral trade in 2021 as well.

Poland considers Azerbaijan as a potential market and gateway to Central Asian, Indian and Iranian markets for the export of machinery, electronic equipment, vehicles, furniture

⁴ Польша считает Азербайджан важным экономическим партнером [Электронный ресурс]: Media. az. URL: <https://media.az/economy/1067746262/polsha-schitaet-azerbaydzhan-vazhnym-ekonomicheskim-partnerom/>

⁵ Польша рассчитывает на развитие экономических отношений с Азербайджаном. [Электронный ресурс]: Интерфакс-Азербайджан. URL: <http://interfax.az/view/878996>

⁶ В Баку прошел Азербайджано-польский бизнес-форум [Электронный ресурс]: Azerbaijan State News Agency. URL: https://azertag.az/ru/xeber/V_Baku_proshel_Azerbaidzhano_polskii_biznes_forum-2343332

⁷ Spotkanie z szefem Agencji Promocji Eksportu i Inwestycji Azerbejdżanu AZPROMO

⁸ Польша намерена активизировать сотрудничество с Азербайджаном [Электронный ресурс]: Day. Az. URL: <https://news.day.az/economy/1340322.html>

and plastics. Poland is the seventh largest supplier of goods to Azerbaijan after Germany, Italy, Great Britain, France, the Czech Republic and the Netherlands. The main imports from Azerbaijan to Poland are propylene, fruit juices and vegetables, hazelnuts, kerosene, building materials. So, at the end of 2021, the amount of imports from Azerbaijan to Poland amounted to PLN 30,926.5 thousand (Img. 3). At the same time, exports amounted to 386,906.5 thousand PLN, which is more than 10 times higher than the volume of imports. Azerbaijan, in turn, supplies Poland mainly with energy resources, namely oil and oil products.⁹

Polish President Andrzej Duda also noted in his addresses that Poland wants to establish a direct rail link with Azerbaijan, passing through Ukraine and Georgia, in order to have wider access to Iran and India and connect to wider trade networks. Azerbaijan is ready to change the rules of the game in the field of European energy security thanks to its huge reserves of oil and gas at the bottom of the Caspian Sea.

Fig. 2. General Trade turnover between Poland and Azerbaijan in millions \$ (2012-2021)¹⁰

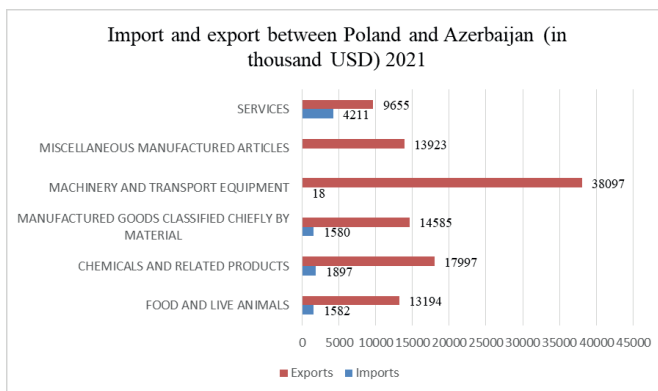
The \$45 billion Southern Gas Corridor project aims to transport Azerbaijani natural gas from the largest offshore gas field in the Caspian Sea, known as Shah Deniz, to European consumers via Georgia and Turkey. After the launch of the corridor, European countries, including Poland, will receive 16 billion cubic meters of gas per year.¹¹

In December 2022, Baku hosted the Polish-Azerbaijani Forum on Innovation and Investment in Startups, organized by the Embassy of the Republic of Poland in Baku, the

⁹ Rocznik Statystyczny Handlu Zagranicznego 2022. URL: <https://stat.gov.pl>

¹⁰ Министерство экономики Азербайджанской Республики

¹¹ Poland, Azerbaijan Aim To Expand Trade, Transport Ties [Электронный ресурс]: CASPIANNEWS URL: <https://caspiannews.com/news-detail/poland-azerbaijan-aim-to-expand-trade-transport-ties>

Pic. 3. Import and export between Poland and Azerbaijan 2021

Azerbaijan Small and Medium Business Development Agency, the Startup Hub Poland Foundation and the IdealHub Innovation and Technology Center. During the event, the results of the V4-Azerbaijan Tech Bridge (V4ATB) program, which has been implemented in Azerbaijan at the initiative of the Polish Embassy in Baku since the beginning of 2022 by a consortium of partners from Poland, the Czech Republic, Hungary, Slovakia and Azerbaijan, were presented. The project received financial support from the International Visegrad Fund. The final of the program will take place in 2023 as part of the V4-Azerbaijan Startup Summit in Baku¹².

After 11 months of 2021, Polish-Azerbaijani trade reached USD 96.8 million (decrease 13% y-o-y), of which Polish exports recorded a decline of 15% y-o-y, reaching USD 89.3 million. In contrast, Azerbaijani imports of goods to Poland recorded a 20% increase in the same period, reaching \$7.5m. In 2020, trade between Poland and Azerbaijan amounted to USD 119.5 million (an increase of 35% y/y), including a 35% increase in Polish exports (about \$113.1 million), and imports reached \$6.5 million (an increase of 22.7% y/y)¹³. 12 January 2022 Azerbaijan has joined the programme Poland - Business Harbour. The programme, which was established in 2020, was initially aimed at Belarusian companies and IT professionals who were given the opportunity to move to Poland on favourable terms. The positive effects of the programme led to a decision to expand its scope of activity - attracting foreign specialists from other industries, such as engineers, to our country. This

¹² Startup Hub Poland URL: <https://startuphub.pl/v4atb/>

¹³ Poland strengthens economic relations with Azerbaijan [Электронный ресурс]: Website of the Republic of Poland. URL: <https://www.gov.pl/web/development-technology/poland-strengthens-economic-relations-with-azerbaijan>

resulted, among others, in extending the list of recipients of the Programme with companies and citizens from Armenia, Georgia, Moldova, Russia and Ukraine. The Declaration on the Roadmap for Strategic Partnership and Economic Cooperation between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Poland signed on June 2nd, 2017 in Warsaw instilled new dynamism in bilateral partnership.¹⁴

It identified the main areas of cooperation, including agriculture, transport, energy, pharmacy, chemical industry, household appliances, shipbuilding, as well as infrastructure, information technology, communications, tourism, and ecology.

To expand information about the Polish-Azerbaijani historical ties, the Azerbaijani Embassy in Poland published more than 60 titles of books about Polish-Azerbaijani relations, as well as about the history of culture and modern Azerbaijan, periodic leaflets informing about the ties between nations. In agreement with the government structures of Poland, three monumental monuments were erected in Warsaw, Gniezno and Krakow. More than 30 memorial plaques dedicated to the Poles who have contributed to Azerbaijan have been installed at universities and lyceums in Poland. Classes on teaching the Azerbaijani language and culture are held at Warsaw University, and the Scientific Center of Azerbaijani Studies has also been established.¹⁵ In 2019, within the official visit of the Polish President Andrzej Duda to Baku with the participation of the President of Azerbaijan Ilham Aliyev, memorial plaques in memory of Polish architects were unveiled. And one of the central streets of Baku received the name 'Polish Architects Streer' at all.

In addition to political, cultural and economic cooperation, contacts between the societies of Poland and Azerbaijan are developing well. Today, many Azerbaijanis study and work in Poland, creating a living bridge between the countries. Almost 1.5 thousand students of Azerbaijani citizens study in Polish universities. In recent years, this number has increased fivefold. Just over last year, the Embassy of the Republic of Poland in Baku issued more than 1,200 visas for those who travel to Poland for the purpose of education, and 1,300 visas for those applying for work.¹⁶ Since 2017, the Youth Council of Polish Azerbaijanis

¹⁴ Joint Declaration of the President of the Republic of Poland and the President of the Republic of Azerbaijan [Электронный ресурс]: Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. URL: https://www.prezydent.pl/storage/file/core_files/2021/8/5/ba3635f692e195ed8cf679bc4388d347/azerbejdzan_30_angielski.pdf

¹⁵ Joint Declaration of the President of the Republic of Poland and the President of the Republic of Azerbaijan [Электронный ресурс]: Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <https://warsaw.mfa.gov.pl/az/news/3159/gasanov-azerbaydzhan-i-polsha-bratskie-narody-foto>

¹⁶ 30. rocznica nawiązania stosunków dyplomatycznych pomiędzy Polską i Azerbejdżanem [Электронный ресурс]: Service of the Republic of Poland. URL: <https://www.gov.pl/web/azerbejdzan/30-lat-stosunkow-dyplomatycznych-polski-i-azerbejdzanu>

has been functioning in Poland, under which there are associations of Azerbaijanis from Warsaw, Wrocław, Katowice and Łódź. At the same time, according to the Polish Community Association, thousands of Poles live in Azerbaijan.

In order to promote the tourist attractiveness of Poland for Azerbaijanis, the Embassy of the Republic of Poland in Baku organized a meeting with the participation of representatives of LOT Polish Airlines, the Polish Tourism Organization, the Polish Chamber of Tourism and Polish travel agencies. During the event, a memorandum of cooperation was signed, providing for joint actions aimed at increasing the flow of tourists between Azerbaijan and Poland. Since May 2022, LOT Polish Airlines has opened direct flights on the Warsaw-Baku route.¹⁷

At the moment, both countries are also actively involved in supporting Ukraine in the fight against Russian aggression. Poland became one of the first to provide powerful support to Ukraine and the Ukrainian people. Poland received about 5 million Ukrainians who were forced to leave Ukraine to escape the war, and now it is doing everything so that they do not feel like refugees. Since the beginning of the war, Poland has provided more than 10 billion zlotys (2.1 billion euros) in aid to Ukraine. At the same time, the largest share in this amount is the value of donated weapons - about 7 billion zlotys.¹⁸

Since the beginning of the Russian-Ukrainian war, Azerbaijan has sent Ukraine more than 1.5 thousand tons of humanitarian cargo worth \$30 million. The cargo includes medicines, food products with a long shelf life, as well as clothing. Like assistance from other countries, the cargo is sent by air to Warsaw, and after that, thanks to the Polish-Ukrainian customs, it centrally enters Ukraine. Also, since the massive attacks on the Ukrainian energy system, Azerbaijan has transferred 45 power transformers and 50 generators.

On May 5, 2022, the Embassy of the Republic of Poland in Baku, together with the Embassies of France and Lithuania, organized a charity event in Baku, the purpose of which was to raise money for Ukraine. The event was attended by representatives of the diplomatic corps, local authorities, media and business. The collected funds were transferred to a special account opened by the Ukrainian Embassy in Baku in a local bank.¹⁹

¹⁷ Польша и Азербайджан увеличат взаимный турпоток в связи с открытием прямого авиасообщения между двумя странами. [Электронный ресурс]: Trend News Agency. URL: <https://www.trend.az/business/tourism/3602727.html>

¹⁸ Pomoc, którą Polska przekazała Ukrainie. Dworczyk podał kwoty. Polska Agencja Prasowa. URL: <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1403987%2Cpomoc-ktora-polska-przekazala-ukrainie-dworczyk-podal-kwoty.html>

¹⁹ Przyjęcie dobroczynne dla Ukrainy. Serwis Rzeczypospolitej Polskiej URL: <https://www.gov.pl/web/azerbejdzan/przyjecie-dobroczyenne-dla-ukrainy>

If to analyze and delve into the historical, political and economic relations between Poland and Azerbaijan, we can state a steady trend in the development and strengthening of relations. It should be noted that Russia's war in Ukraine will radically change many geopolitical ties and relations around the world, and for relations between Poland and Azerbaijan, this indicates that economic, political and social cooperation between the countries will only improve and strengthen. Over the past few years, we have seen great changes that will only grow and escalate over time.

Azerbaijan-Poland Relations Historical and Political Point of View And South Caucasus

South Caucasus is vital region of Eurasia with important geopolitical importance connects¹. East and West parts. Various scientists considered Caspian-Black Sea basin and South Caucasus are the most important places in the Continental Eurasian region. As we mentioned, the geopolitical importance of the South Caucasus is significant, both due to its potential and its geostrategic position². This region plays an influential role both as a source of oil and at the same time in exporting Caspian energy resources to Europe. Other factors in ensuring security and maintaining stability in the South Caucasus region is that not only regional states, but also superpowers take the initiative to create security mechanisms in the direction of ensuring their own economic, military and political interests. Global projects related to the hydrocarbon resources of the South Caucasus region cannot be imagined without Azerbaijan. The uniqueness of Azerbaijan is related not only to the fact that it is a producer, but also acts as a transit country and transit corridor that exports its products to the Central Asian countries and Europe.

As a basin countries Poland is considered integrated economic, political and military framework. Strengthening Azerbaijan's influence in the South Caucasus, successful transport-corridor policy transnational energy and with the European Union to carry out the multilateral, and bilateral dynamic with individual members of the Union. The signing of the "Memorandum of Understanding on strategic partnership between the Republic of Azerbaijan and the European Union on energy issues" in Brussels in November 2006 was an important contribution to the energy security of both Azerbaijan and the European Union. Next energy summit that hold in Kharkiv once again confirmed, the security issues of this field have an increasingly gain global character for Europe and are conditioned by impor-

¹ Ağalar Abbasbəyli, Etibar Nəcəfov Beynəlxalq Münasibətlər Nəzəriyyəsi, Mürtəcim nəşriyyatı, Bakı 2007, s.19

² Əli Həsənov Geosiyasət, Aypara nəşriyyatı, Bakı 2010 s.12

tant geopolitical realities. At this summit attended by the presidents of Poland, Azerbaijan, Georgia, Lithuania and Ukraine, as well as state representatives of Kazakhstan, it was emphasized that it is important to create a new subregional integration model in the field of energy. The main goal of the consortium is to ensure the implementation of transport systems from the Caspian Sea to Europe and international markets, passing through the territory of Azerbaijan, Georgia, Ukraine and Poland.

In addition being the main participant of transnational international projects, Azerbaijan already acts as a guarantor of security field in the South Caucasus region³. International results of the Second Karabakh war not only increased the regional and international prestige of Azerbaijan, but also proved that Azerbaijan contributes to peace and security in the South Caucasus region. Thanks to its pragmatic foreign policy, Azerbaijan has contributed to ensuring the security of the region while becoming the leading state of the region. By cooperating with NATO, Azerbaijan acts as an actor in providing the security of the region. Since the first day of its independence, Azerbaijan has become a leading state in the region due to the correct use of its favorable geostrategic position. Understanding this issue more clearly by comparing the old and new geopolitical realities of the South Caucasus area. Karabakh conflict previously are maximum used to keep the control in the South Caucasus, but today Azerbaijan has changed all the realities in its favor. The collapse of the USSR and the world socialist system, global events such as the end of the total ideological conflict on earth, the “cold war” carried out on this ground, new states gaining independence and becoming subjects of international relations not only changed the world geopolitical situation in the end of the 20th century, but also fundamental transformations in the system of international affairs which created serious changes in its structure.

New independent states of the Eurasia - Caspian-Black, South Caucasus one of the factors that have the major impact on security systems and bring different characteristics in the field of national development and security system. The position of the each independent states, reputation of the countries in the world community are gained its international, regional development.

Essential part of foreign policy of the independent Azerbaijan state as one of its directions - the essence, conceptual bases, goals, principles and main features of regional geopolitics were adopted in the Constitution, in 1995 by the Republic of Azerbaijan⁴. X Article of

³ İsmayıl Musa Azərbaycanın Xarici Siyasəti III hissə, Bakı Universiteti nəşriyyatı, Bakı 2011, s.90

⁴ Əli Həsənov Müasir Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycanın Xarici Siyasəti, Azərbaycan nəşriyyatı, Bakı 2005 s.20

the Constitution of the Republic of Azerbaijan states that relations of our country with other states are governed by international law norms and the government based on the principles that consider their interests.

About the essence, duties and direction of the internal, external policy of Azerbaijan in the South Caucasus in order to realize its geopolitical, geoeconomic and military-geostrategic interests ⁵.

The main tasks of the Azerbaijani state in regional geopolitics can be classified as follows:

- to ensure the independence, sovereignty and territorial integrity of the country, to strengthen its national security closely with regional and international security systems
- to create equal, mutually beneficial co-operation and partnership with all states
- Preventing the militarization of the South Caucasus, creation friendly neighborly relations. All these tasks and their implementation concrete efforts made by the Azerbaijan in the field of international, regional and interstate relations in the past twenty years which was reflected in most practical steps, bilateral and multilateral agreements. As a democratic and legal state Azerbaijan denies all kind of ethnic, religious restrictions.

President Ilham Aliyev has always mentioned that Azerbaijan has already a major regional factor: a factor of stability, security and development. In the truest sense of the word, Azerbaijan reflects these listed things, we can show the Second Karabakh war as an example. II Karabakh War was Azerbaijan's struggle for the restoration of its territorial integrity. This war, which is a matter of honor for our country, was resolved due to the heroism of our soldiers and officers, inflicting crushing blows on the enemy, and expelling the enemy from our lands at the cost of their lives. At the same time, it is necessary to emphasize the role of powerful army of the Republic of Azerbaijan, socio-economic reforms, and information warfare in the victory of Karabakh war. Thus, the Second Karabakh War changed all the realities in the South Caucasus region.

Looking back history first Azerbaijan - Poland diplomatic relations were established in 1472. After victory on Jahanshah, ruler Uzun Hasan had established Aggoyunlu state which capital was Tabriz. During that period, the Aghgoyunlu state existed in the territory of Azerbaijan. Aggoyunlus played significant role in the history of Azerbaijan. Head of Aghgoyunlu state Uzun Hasan had visited Polish king Kazimierz IV for diplomatic goals in the 15-th century. Historical relations between the South Caucasus and Poland dating back to

⁵ Suha Bolukbasti, *Azerbaijan: A Political History*, I.B. Tauris, 2014, p.292 WARZYSZENIE

the times before the domination of the Russian Empire in the region. Due to its geographical position, in addition to its rich natural resources, Mongols, Persians and Russians ruled the South Caucasus region at different times. In the 15th century, the region came under the rule of the Akgoyunlu state, which tried to establish relations with some European countries, including the Jagiellonian state, in order to create a strong coalition against the Ottoman Empire. Relations between Poland and the region began to flourish through mobility, especially trade exchanges.

Cultural relations are primarily based on economic relations between Poland and Azerbaijan. Must noted that economic relations date back XV century.

Beginning XIX century, Poland people began their migration journey towards the Caucasus area⁶. The members of the Polish community included not only soldiers⁷, but also some artists such as Władysław Strzelnicki Tadeusz Łada-Zabłocki, Mateusz Gralewski Michał Butowd-Andrzejkovicz. While Łada-Zabłocki wrote a series of poems dedicated to the beauty of the region, Strzelnicki describes Azerbaijani cities in his work that called “Mahmudek”. Cultural relations Azerbaijan between Poland have centuries-old history. Mirza Jafar Topchubashov translated the “Crimean Sonnets” of Polish poet Adam Mickiewicz into Persian in 1827. XIX century famous members of Azerbaijan history İsmayıl Bey Gutgashinli and Abbasgulu Bakhihanov had visited Poland.

Special group were created by prominent Azerbaijani politician, foreign minister Topchubashov and Pole Ledinski in the Duma for autonomy of Poland, Azerbaijan. After the end of I World War Suleyman bey Sulkiewicz moved to Azerbaijan. Must emphasize that first national army chief of staff of the Azerbaijan Democratic Republic also known as ADR-was first democratic and secular republic in the Muslim world was Polish general Sulkevich⁸.

Must highlighted fact about visit of Rasulzade to Poland in 1938.He had met Polish statesman Jozef Pilsudski’s niece Wanda.

Azerbaijan’s independence was recognized by Poland in 1991,on 27 December . National leader Heydar Aliyev visited Poland in 1997, after that Polish President Aleksander Kwasniewski visited to Azerbaijan in 1999.

Poland was established as a state in 966 and coincides with the borders of modern Polish Republic. Polish state become a kingdom in the XI century, and regained its independ-

⁶ Stanislaw Starski. *Class Struggle in Classless Poland*. Boston: South End Press, 1982, 276 p

⁷ Simatupang Batara. *The Polish Economic Crisis: Background, Causes, and Aftermath*. London: Routledge,1994, 272 p.

⁸ İsmayıl Musa Azərbaycanın Xarici Siyasəti II hissə, Bakı Universiteti nəşriyyatı, Bakı 2008, s.47

ence in 1918. Poland again had gained liberty in the end of XX century. As a basin country not only geostrategic position of Poland, but also membership in organizations increases its prestige. Thus liberal, democratic Poland is member of NATO, United Nations, World Trade Organization, European Union, Economic Cooperation Organization. Poland government as Azerbaijan made important progress for liberalizing society. Following trend, also stabilization and economic reforms basis for improvement in different areas. Azerbaijan and Poland almost perform in this line. Two countries have similarities with being occupied by USSR, same regime ideology impact their political and social atmosphere. At the same time economic picture was in the same case for both Azerbaijan and Poland.

Poland is one of the first countries that recognized the independence of our republic. Political relations between Azerbaijan and Poland commenced at the end of the 20th century⁹. Poland, as an EU associated country establish co-operation, with Azerbaijan which has more potential to integrate Europe region. Also Poland side show its interest to energy sector. Must highlighted that Poland government had already have ties in commercial sphere with Azerbaijan.

Poland government also supports Azerbaijan's foreign policy for joinining organizations such as the NATO, European Union. Poland showed anti-armenian policy via adopting decision for its citizens to ask permission from Azerbaijan before traveling the Karabakh region¹⁰. Head of government Lech Kaczynski visit to Azerbaijan in 2007 and President of AR Ilham Aliyev visit to Poland 2008 resulted signing joint statement¹¹.

Both these countries are full members of the Council of Europe and the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)¹².

⁹ The Republic of Poland <https://mfa.gov.az/en/category/europe/poland>

¹⁰ Poland supports Azerbaijan's territorial integrity <https://web.archive.org/web/20110927071104/http://www.yap.org.az/view.php?lang=az&menu=1&id=1904>

¹¹ The 30th anniversary of Azerbaijan-Poland diplomatic relations was marked in Warsaw <https://aircenter.az/en/post/the-30th-anniversary-of-azerbaijan-poland-diplomatic-relations-was-marked-in-warsaw-886>

¹² Azerbaijan-Poland relations <https://lib.aliyevheritage.org/en/7202360.html>

Streszczenie

Stosunki Azerbejdżanu i Polski sięgają XV wieku, a zrozumienie relacji między dwoma krajami wymaga analizy historyczno-politycznego punktu widzenia. Zainteresowania były na szczycie, gdy każdy kraj jest zainteresowany współpracą. Na przestrzeni dziejów Polska zawsze była szczególną częścią polityki Azerbejdżanu. Państwowość i obyczaje Azerbejdżanu i Polski nawiązują do czasów starożytnych, średniowiecznych, nowożytnych. Jak wiemy oba kraje znalazły się pod ciężarem Związku Radzieckiego po uzyskaniu niepodległości podpisywania projektów, umów, będących wynikiem ich owocnego partnerstwa. Stosunki dyplomatyczne zostały nawiązane w 1992 roku. Należy podkreślić, że stosunki gospodarcze rozwijają się w górę. Dane statystyczne pokazują, że przemysł azerbejdżański i polski charakteryzowały się różnymi gałęziami. Pojemność zasobów naturalnych daje powód do wzmocnienia jej miejsca w stosunkach gospodarczych. Inną wspólną cechą Polski i Azerbejdżanu jest ich członkostwo w organizacjach międzynarodowych. Wzajemne korzyści, wspólne wysiłki, udana realizacja projektów energetycznych są reprezentowane przez Polskę i Azerbejdżan. Artykuł szczegółowo analizuje relacje między dwoma krajami.

Słowa kluczowe:

Azerbejdżan, Polska, Kaukaz Południowy, Historia, Polityka, Dyplomacja, Relacje, Partnerstwo

Key words:

Azerbaijan, Poland, South Caucasus, History, Policy, Diplomacy, Relations, Partnership

References

1. Ağalar Abbasbəyli, Etibar Nəcəfov Beynəlxalq Münasibətlər Nəzəriyyəsi, Mürtəəim nəşriyyəti, Bakı 2007, s.19
2. Əli Həsənov Geosiyasət, Aypara nəşriyyəti, Bakı 2010 s.12
3. Əli Həsənov Müasir Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycanın Xarici Siyasəti, Azərbaycan nəşriyyəti, Bakı 2005, s.20
4. İsmayıl Musa Azərbaycanın Xarici Siyasəti II hissə, Bakı Universiteti nəşriyyəti, Bakı 2008, s.47
5. İsmayıl Musa Azərbaycanın Xarici Siyasəti III hissə, Bakı Universiteti nəşriyyəti, Bakı 2011, s.90
6. Simatupang Batara. The Polish Economic Crisis: Background, Causes, and Aftermath. London: Routledge, 1994, 272 p.
7. "Stanislaw Starski. Class Struggle in Classless Poland. Boston: South End Press, 1982, 276 p WSPÓLNOTA POLSKA
8. Suha Bolukbası, Azerbaijan: A Political History, I.B. Tauris, 2014, p.292 WARZYSZENIE
9. Poland supports Azerbaijan`s territorial integrity
<https://web.archive.org/web/20110927071104/http://www.yap.org.az/view.php?lang=az&menu=1&id=1904>

10.The Republic of Poland <https://mfa.gov.az/en/category/europe/poland>

11.The 30th anniversary of Azerbaijan-Poland diplomatic relations was marked in Warsaw
<https://aircenter.az/en/post/the-30th-anniversary-of-azerbaijan-poland-diplomatic-relations-was-marked-in-warsaw-886>

12.Azerbaijan-Poland relations <https://lib.aliyevheritage.org/en/7202360.html>

The legal regulation of bilateral relation between the Azerbaijan Republic and Poland

Poland was one of the first countries to recognize the independence of Azerbaijan. The diplomatic relations established on February 21, 1992. The importance of legal treaties is the key element of the strategic relations between two states. These agreements related to the economic and political cooperation. One of the most important vectors of Azerbaijan contemporary development is its active policy in bilateral relations with the leading European countries. Despite the different vectors of foreign policy of the both states this article examines legal framework that strengthening bilateral cooperation's in policy and economy spheres.

Sufficiently strong legal and regulatory framework for bilateral relations between Azerbaijan and Poland is evidence of a gradual strengthening of political, economic, international legal and cultural cooperation. The main sources that illustrate the dynamic of bilateral cooperation in this paper are legal acts and documents of strategic partnership.

The first category identifies the main provisions of political and economic agreements and their impact on building strategic partnerships. The issue of energy cooperation between Poland and Azerbaijan and the problem of energy security are studied. Some aspects of cooperation in the framework of the Eastern Partnership have been studied also. The second category includes documents related to military cooperation between Azerbaijan and Poland. The comparative analysis of agreements is carried out and features of a modern format of bilateral relations are defined. Azerbaijan and Poland have different vectors and directions of foreign policy.

The main source base of this paper includes governmental agreements and treaties. All of these documents formed foundations for further co-operation between the two states. Unfortunately, the question of Azerbaijani-Polish legal relations is still under-researched and the number of scientific works are limited.

The first document was **The Declaration on the development of friendly relations and cooperation between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Poland** signed in 1997. This document signed during the official visit of the President Heydar Aliyev to Poland.

On October 27-29, 1999, the Polish President Alexander Kwasniewski paid the first official visit to Azerbaijan at the invitation of the President of Azerbaijan Heydar Aliyev. **The both sides signed Joint Statement.** The parties expressed their support for further development of political dialogue, including the development of inter-parliamentary relations and consultations on international and bilateral issues at various levels.¹

The new strategic level of bilateral relations was made during the presidency of Lech Kaczynski. His first official visit to Azerbaijan was in 2007. The Azerbaijani-Polish contacts were developing successfully in the sphere of politics, economy and humanitarian issues. **A Joint Statement of the presidents of Azerbaijan and Poland was signed during the visit.** The parties note the importance of the strategic partnership between the European Union and Azerbaijan in the field of energy, as well as the determination to support infrastructure projects aimed at creating a Central Asia-South Caucasus-Central Europe transport corridor.

Cooperation within the European Neighborhood Policy is an important factor in bilateral relations between Azerbaijan and Poland. In 2008 when the President of Azerbaijan Republic visit Poland the presidents of both states signed a Joint statement. The parties noted the importance of the implementation of the European Neighborhood Policy and the adoption of the Action Plan between the European Union and Azerbaijan in terms of the development of Azerbaijan's integration into European institutions, and supported active cooperation between the two countries in this field. The paragraph 9 of this Statement claim: "The parties express the importance of European energy security and, in this regard, the growing role of the Caspian region's energy resources in meeting Europe's energy needs."² The parties support the need to strengthen bilateral and regional cooperation in transport to develop the Europe-Caucasus-Asia transport corridor.

During the next, the forth, visit of President Lech Kaczyński to Azerbaijan on 2nd and 3rd July 2009, the representatives of Grupa Lotos signed a letter of intent with an Azeri

¹ Azerbaijan-Poland relations. Heydar Aliyev Heritage. International Online Library. URL: <https://lib.aliyev-heritage.org/en/7202360.html>

² Azərbaycan Respublikası Prezidenti və Polşa Respublikası Prezidentinin Birgə Bəyannaməsinin təsdiq edilməsi haqqında azərbaycan respublikasının qanunu. Bakı şəhəri, 16 may 2008-ci il, № 603-IIIQ. URL: https://frameworks.e-qanun.az/15/f_15066.html

oil company SOCAR, according to which certain joint actions were to be undertaken with regard to exploitation and processing of crude oil.³ President of Poland Lech Kaczynski has been awarded the Heydar Aliyev Order, the highest state award of Azerbaijan, for his services in developing friendly relations and cooperation between the two countries.

The issues of regional cooperation between Caspian and Baltic seas regions were discussed during the official visit of the Presidency of Poland **Bronislaw Komorowski** in 2011.⁴ Poland highly appreciated Azerbaijan's role in the region, and affirmed Poland's continued support for Azerbaijan's efforts to expand its relations with the European Union. Azerbaijan has an existing transport and logistical opportunities are creating a new situation.

Poland is interested in the developing of the Eastern Partnership, so that is why the signing of Joint Declaration on the Establishment of the Southern Corridor between Azerbaijan and EC in 2011 was a significant event in Poland-Azerbaijan relations. **Azerbaijan-Polish document were signed in 2011:**

1. "The Program on cooperation between the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Azerbaijan and the Ministry of Culture and National Heritage of the Republic of Poland for 2011-2013" was signed by the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, Elmar Mammadyarov, and the Deputy Minister of Foreign Affairs of the Republic of Poland, Jerzy Pomianowski.

2. The Agreement between the Government of the Republic of Azerbaijan and the Government of the Republic of Poland "On the cancelation of visa requirements for holders of diplomatic passports" was signed by the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, Elmar Mammadyarov, and the Deputy Minister of Foreign Affairs of the Republic of Poland, Jerzy Pomianowski.

3. The Memorandum of Understanding on cooperation in the veterinarian sphere between the Ministry of Agriculture of the Republic of Azerbaijan and the Ministry of Agriculture and Rural Development of the Republic of Poland" was signed by the Minister of Agriculture of the Republic of Azerbaijan, Ismat Abasov, and the Deputy Minister of Agriculture and Rural Development of the Republic of Poland, Jaroslaw Wojtowicz.⁵

Azerbaijan is rich in oil and gas resources. Azerbaijan has several pipelines through which its oil and gas can be delivered to world and European markets. Azerbaijan and Po-

³ Gomolka K. Political Relations between Poland and the Republic of Azerbaijan. // European Journal of Transformation Studies, 2015, Vol. 3, iss. 1 p.46

⁴ Ismayilov M. Azərbaycan-Polşa siyasi əlaqələri. Geostrategia. Sentyabr - Oktyabr 2018 № 05 (47) S.41

⁵ Official web-site of President of Azerbaijan Republic. Azerbaijan-Polish documents were signed. 25 July, 2011. URL: <https://president.az/en/articles/view/2835/print>

land have strong geopolitical standing. Economic relations between Poland and Azerbaijan should develop, it is well known that economic forums held in both countries. It is a great stimulation for economic cooperation between these states.

The huge role in Azerbaijan-Polish relations was made by Andrzej Duda. The former President of Poland paid an official visit to Baku in 2017. President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev and President of the Republic of Poland Andrzej Duda signed **“The Joint Declaration on the Road Map for Strategic Partnership and Economic Cooperation between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Poland” in 2017**. This document include the cooperation in policy, economy, defense policy, science, education and culture. This agreement aimed to consider joint initiatives on major regional and international issues of common interest, to promote closer ties between foreign policy expert groups and research organizations. The participants intend to support the process of the accession of the Azerbaijan Republic to WTO for further developing bilateral economic relations. According to this document participants generate high-level dialogue between authorities of the Participants on energy policy and develop cooperation in the area of transport.⁶ This document determine the prospects for cooperation between two states. First in 9 years this official visit to Poland was a new step to establish strategic relations.

The South Caucasus is in many ways a more difficult place for Poland to establish a significant foothold, and while each country has something it can offer the West through closer relations, each also has its share of obstacles. For Azerbaijan, Poland’s growing role in the EP also represents a unique opportunity. Azerbaijan is looking to diversify its military ties away from its traditional links to Russia, Belarus, Ukraine and Kazakhstan. It is in the process of attempting to build up its military, but the former Soviet military suppliers have capped what sort of equipment they are willing to supply. Baku is also interested in becoming more compliant to NATO standards.⁷

In 2019 during the official visit of president A.Duda to Azerbaijan both states signed documents. The agreements reached during this official visit will also give a powerful impetus to our overall bilateral cooperation in agriculture. It was the Memorandum of Understanding on cooperation between the Ministry of Agriculture of the Republic of Azerbaijan and the Ministry of Agriculture and Rural Development of the Republic of Poland.

⁶ The Joint Declaration on the Road Map for Strategic Partnership and Economic Cooperation between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Poland//June 27, 2017.https://www.prezydent.pl/storage/file/core_files/2021/8/5/ba3635f692e195ed8cf679bc4388d347/azerbejdzan_30_angielski.pdf

⁷ Poland’s Push for Influence in the Caucasus//Eurasianet//26/06/2011. URL: <https://eurasianet.org/polands-push-for-influence-in-the-caucasus>

On the 30th anniversary of the establishment of diplomatic relations, Deputy Foreign Minister Khalaf Khalafov paid an official two-day visit to Warsaw. “We are interested not only in further developing trade exchange, but also mutual investments. We are delighted that Azerbaijan has joined the group of countries that will benefit from our Poland. We are delighted that Azerbaijan has joined the group of countries that will benefit from our programme Poland. Business Harbour. Thanks to this, another group of IT specialists will be able to find work in Poland” said Deputy Minister of Economic Development and Technology Grzegorz Piechowiak, who also serves as chairman of the Polish section of the Polish-Azerbaijani Intergovernmental Commission for Economic Cooperation. The most promising areas of Polish-Azerbaijani cooperation include: infrastructure and logistics, construction, agriculture and agri-food processing, pharmaceutical sector, hydropower and new technologies.⁸

Chairman of Azerbaijan State Security Service Madat Guliyev and Deputy Head of the Internal Security Agency of Poland Krzysztof Waclawek signed the “Agreement on the exchange and mutual protection of confidential information between the Government of the Republic of Azerbaijan and the Government of the Republic of Poland”. In total, fifty-one documents were signed between the two countries.⁹

During Azerbaijan-Poland Business Forum the President A.Duda said: “*In 2016, our trade turnover amounted to approximately \$100 million. We have come to the conclusion [with President Aliyev] that it is necessary to open our economies even more to each other and act from a unified position at the international level.*” Azerbaijan, located at the crossroads of Europe and Asia, is part of the largest East-to-West and South-to-West transportation routes, forming linkages between markets in Europe with those in China and India, making the Caspian littoral state an attractive locale through which for Poland can push its goods eastward.¹⁰ The important goal of Polish economic diplomacy is to seek new entrepreneurs. That is a reason to realize economic forums with other states, especially with Azerbaijan. Azerbaijan and Poland can play an important role in the revitalization of the New Silk Road.

Poland, which has welcomed close to 60 percent of refugees fleeing Ukraine, is expected to see a significant increase in demand for public services and housing, with pressures

⁸ Ministry of Economic Development and Technology//Poland strengthens economic relations with Azerbaijan//22/02/22.URL: <https://www.gov.pl/web/development-technology/poland-strengthens-economic-relations-with-azerbaijan>

⁹ Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs/The Republic of Poland//URL:<https://mfa.gov.az/en/category/europe/Poland>

¹⁰ Poland, Azerbaijan Aim To Expand Trade, Transport Ties//Caspian news// (20.06.2017). URL: <https://caspiannews.com/news-detail/poland-azerbaijan-aim-to-expand-trade-transport-ties-2017-6-29-14/>

on public finances. On the upside, however, this could provide a boost to the economy in the short term via higher domestic demand.

In 2023, Poland's GDP is expected to grow by 3.6 percent, according to the World Bank forecast, a 0.2 percentage points upward revision from the January 2022 projection.¹¹

Moreover, Azerbaijan and Poland intend to further expand the cultural partnership. In 2006 Bogdan Borusevich, the Chairman of the Republic of Poland established the **Polish Language and Cultural Centre**. The main purpose of the center is to develop cultural relations between Azerbaijan and Poland to bring culture, education, enlightenment and science of both countries within the reach of young people and to improve the educational process of Polish studies. On 18 January, 2022, Rafał Poborski, the Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Poland Republic to Azerbaijan and Bartosz Musiałowicz, First Counselor at the Embassy visited the Academy of the State Customs Committee of the Republic of Azerbaijan. It means that Poland and Azerbaijan are interested in developing relations in the field of education.

As was mentioned at the beginning, Azerbaijan-Poland diplomatic relation was established in 1992. The legal framework between two states is a huge base for developing political, economic, cultural relations. Due to bilateral official visits of the presidents, the level of cooperation is growing rapidly. "The Joint Declaration on the Road Map for Strategic Partnership and Economic Cooperation between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Poland" signed in 2017 was a significant step in establishing strategic relations between Poland and Azerbaijan. Furthermore, all of these legal acts demonstrate that these relations develop in various fields and have positive perspectives.

Streszczenie

Artykuł analizuje regulacje prawne między Azerbejdżanem a Polską. Problematyka artykułu naukowego obejmuje zagadnienia stosunków dwustronnych w polityce, gospodarce i kulturze. Ramy chronologiczne artykułu obejmują okres 1997-2022, ponieważ pierwszy dokument prawny między dwoma państwami został podpisany w 1997 roku. W badaniach zastosowano metody historyczne i benchmarkingowe. Metoda historyczna przyczyniła się do badania poziomu stosunków dwustronnych od prezydentury Aleksandra Kwaśniewskiego do prezydentury byłego prezydenta RP A.Dudy. Znaczący wkład w rozwój stosunków azerbejdżańsko-polskich wniósł Lech Kaczyński. Kilkakrotnie odwiedzał Azerbejdżan

¹¹ Polish Growth Forecast Revised Down in 2022 as Russian Invasion of Ukraine Weighs on Europe's Economy//The World Bank//URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/04/08/polish-growth-forecast-revised-down-in-2022-as-the-russian-invasion-weighs-on-europe-s-economy>

i podkreślał wagę przyjaznych stosunków. Głównym celem niniejszego artykułu jest wskazanie znaczenia ram prawnych, w szczególności Wspólnych Deklaracji, Oświadczeń, umów dwustronnych i innych aktów prawnych, które tworzą nowy poziom współpracy strategicznej. Oba państwa kontynuują bliskie stosunki, w tym współpracę polityczną i gospodarczą, partnerstwo energetyczne i transportowe na spotkaniach wysokiego szczebla.

Słowa kluczowe:

stosunki azersko-polskie, polityka, umowy prawne,
Lech Kaczyński, Heydar Alijew.

Key words:

Azerbaijan-Polish relations, policy, legal agreements, Lech Kaczynski, Heydar Aliyev.

Bibliography

1. Azerbaijan-Poland relations, *Heydar Aliyev Heritage*, International Online Library, <https://lib.aliyev-heritage.org/en/7202360.html>
2. K.Gomolka, *Political Relations between Poland and the Republic of Azerbaijan*, European Journal of Transformation Studies 2015, N.3, p.46
3. M.Ismayilov, *Azərbaycan-Polşa siyasi əlaqələri*, Geostrategia 2018, N.5, p.41
4. Azərbaycan Respublikası Prezidenti və Polşa Respublikası Prezidentinin Birgə Bəyannaməsinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, Bakı, 16 may 2008-ci il, № 603-IIIQ.
5. Official web-site of President of Azerbaijan Republic. *Azerbaijan-Polish documents were signed. 25 July, 2011*, <https://president.az/en/articles/view/2835/print>
6. *The Joint Declaration on the Road Map for Strategic Partnership and Economic Cooperation between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Poland*, June 27, 2017, https://www.prezydent.pl/storage/file/core_files/2021/8/5/ba3635f692e195ed8c-f679bc4388d347/azerbejdzan_30_angielski.pdf
7. *Poland's Push for Influence in the Caucasus*, Eurasianet, <https://eurasianet.org/polands-push-for-influence-in-the-caucasus> (26/06/2011)
8. Ministry of Economic Development and Technology, *Poland strengthens economic relations with Azerbaijan*, <https://www.gov.pl/web/development-technology/poland-strengthens-economic-relations-with-azerbaijan> (22/02/22)
9. Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, *The Republic of Poland*, <https://mfa.gov.az/en/category/europe/Poland> (20/05/2022)
10. *Poland, Azerbaijan Aim To Expand Trade, Transport Ties*, Caspian news, <https://caspiannews.com/news-detail/poland-azerbaijan-aim-to-expand-trade-transport-ties-2017-6-29-14/> (20.06.2017).
11. *Polish Growth Forecast Revised Down in 2022 as Russian Invasion of Ukraine Weighs on Europe's Economy*, The World Bank, <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/04/08/polish-growth-forecast-revised-down-in-2022-as-the-russian-invasion-weighs-on-europe-s-economy> (10/04/2022).

Formation of Azerbaijani-Polish relations Activity of Poles in Azerbaijan during the period of the Azerbaijan Democratic Republic (1918-1920)

MA.Rasulzade, a prominent state figure of Azerbaijan, ideologist of the Azerbaijan National Liberation Movement and the creator of our first democratic state, specified three main reasons for Azerbaijan-Poland relations: “Affiliation of Azerbaijan to the family of Caucasian peoples, prevalence of local Turk nation in the country and, finally, suppression of this people by the Russian imperialism”.¹

M.A.Rasulzade noted that Azerbaijanis always remembered the period when the bravest sons of Poland were interested in Shamil’s heroic struggle. As it has been known, at that period the Poles helped the Shamil’s liberation movement with artillery and arms. Colonel Teofil Łapiński and his group of 200 warriors waged a fight for freedom of Caucasus.

It should be noted that non-recognition of the partition of Poland by Turkey inspired everlasting respect in this people towards the Turks.

Political figures of Azerbaijan which was among the peoples under the Russian oppression have built solid relationship with Polish politicians. We should also pay attention to the relations established between our and Polish representatives in the State Duma of Tsarist Russia within the framework of these relationships. At the same time this cooperation continued in the famous “Federalist Society”. It was created by representatives from other provinces of the First Imperial Duma. Prominent political figure Aleksander Lednicki and later Head of the Azerbaijan Parliament Alimardan bey Topchubashov were the members of the presidium of this society.”²

¹ Mehmed Emin Resulzade. *Azerbaydzan w walce o niepoleglosc. Azerbaydzjanskie wydawnictwo narodowe Warszawa, 1938. p. 165.*

² Mehmed Emin Resulzade. *Azerbejdzan w walce o niepodleglosc. Azerbejdzjanskie wydawnictwo narodowe, Warszawa 1938, p.165-167*

It should be noted that first sources on the history of Azerbaijan-Poland relations date from the 15th century. First correspondence related to political relationship between the two nations had been started from that period.

And in the 18th century, information about Azerbaijan was published in writings of Tadeusz Krusiński, Włodzimierz Broniewski, Jan Potocki who visited the Caucasus region between 1740 and 1796.³

From the 19th century onwards, relations between the two nations rose to a new level of development. Both peoples of similar fates (both of them were occupied by Russia at that time) were also actively building cultural relations.

Aleksander Chodźko, a student of famous Azerbaijani orientalist Mirza Jafar Topchubashov, has played a great role in the interest displayed by celebrated Polish poet Adam Mickiewicz in Oriental theme.⁴

Later, M. C. Topchubashov translated Mickiewicz's poems into Farsi.⁵

A Polish poet, Tadeusz Łada - Zabłocki(1813-1847), who was sent into exile to the Caucasus, mentioned in his writings many facts relative to Azerbaijan that are worth careful study. The main scene of events described in "Caucasian Essays" and "Mahmudbey" by famous writer Władysław Strzelnicki (1820-1846) was beautiful lands of Azerbaijan Lan-karan, Baku, Shamakha and Garabagh.⁶

A talented Polish writer, J. Strusiński also visited Azerbaijan, learnt the Azerbaijani language and later wrote a story entitled "Gulshad" which was published in 1872.⁷

It should be noted that from the 19th century onwards prominent Azerbaijani scientists and literary figures also visited Poland where could establish strong ties. In the first half of the 19th century, Abbasgulu Agha Gudsı, a famous Azerbaijani scientist and writer was one of those who took the first steps in this sphere.⁸

There are valuable facts evidencing his visit to Warsaw and creative ties between A.A-.Gudsı and T. Łada - Zabłocki.⁹

³ Mieczysław Inglot, "Polacy piszący na Kaukaziew pierwszej poł. XIX w. ", Pamiętnik Litercki, Warszawa 1957

⁴ Г.Абдуллабекова. Темы и инспирации Азербайджана в Польской литературе XIX века. Баку, «Озан», 1999, p. 36

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ М.Рафили. Первый азербайджанский просветитель Бакиханов. (Литературный Азербайджан, 1941, N2, с.75

⁹ Ibid,с.76

A celebrated Azerbaijani writer, Ismayil bey Gutgashenli also made a major contribution to the formation of Azerbaijani-Polish relations.¹⁰

His book entitled “Oriental Stories” published in French in Warsaw is a significant source for studying the history of the relationship between the two nations. Great thinker, dramatist Mirza Fatali Akhundov also made a contribution to Azerbaijani-Polish relations. In 1876, a well-known Polish virtuoso violinist M. Antoni de Koncki visited Tbilisi. Having met the musician, M.F.Akhundov dedicated his poem “Wanda” to the violinist’s daughter who was standing out for her competence, spacious mind and high level of polemic culture. The writer even wished Azerbaijani girls would be as competent and progressive-minded as she was.¹¹

It is also worth noting is that celebrated orientalist Mirza Kazim bey, Mir Jafar Topchubashov, Mahammad Sadig Aghabeyzade also played an invaluable role in the development of oriental studies in Poland.¹²

Goychay-born Mahammad Sadig bey Aghabeyzade had been working about 17 years (1927-1943) in the Lwów University (founded in 1661 by Polish King, Jan Kazimierz) and educated a generation of talented orientalists.

And in the early 20th century more than thousand Poles lived in Azerbaijan. The Poles who were living in Baku had own monthly scientific and cultural Faris newspaper in an edition of 200 copies. The newspaper editor was I. Wojniłowicz. The first issue of the newspaper came out on January 22, 1907. And in 1908, its edition was stopped.¹³

The writings of Adam Mickiewicz¹⁴ and Henryk Sienkiewicz¹⁵ and articles related to them were published in the Kaspi newspaper published in Baku. At the same period Polish writer Adam.Asnyk’s work was staged. And the Kaspi newspaper kept on publishing Poland-related articles and information.¹⁶

Articles on the cultural and political life of Poland were published in the following newspapers and journals edited in Azerbaijan in the early 20th century: Molla Nasraddin, Taza hayat, Sadayi-Gafgaz, Achig soz¹⁷, Sovgat.¹⁸

¹⁰ М.Рафили. Тюркские западники. Автореферат канд. Дисс. Ленинград, 1936

¹¹ М.Рафили. Мирза Фатали Ахундов. Баку, Азернешр, 1939, с. 88-89

¹² Г.Абдуллабекова. Темы и инспирации Азербайджана в Польской литературе XIX века. Баку, «Озан», 1999, s.95-96; 211.А.К.Рзаев. Азербайджанские востоковеды XIX века. Баку, ЭЛМ, 1986

¹³ Г.Абдуллабекова. Темы и инспирации Азербайджана в Польской литературе XIX века. Баку, «Озан», 1999, с. 120

¹⁴ «Каспий», 1898, N268

¹⁵ «Каспий», 1898, N71

¹⁶ «Каспий», 1898, N72

¹⁷ “Açıq söz”, 07.11.1916; 16.“Açıq söz”, 24.01.1917

¹⁸ M.N.Qaragözov. Polşa məsələsi. Bakı, Sovqat”, 06.12.1916

Information about Azerbaijan-Poland relations held a specific place in the Achig Soz newspaper, edited and published by M. A. Rasulzade. In 1916, the Achig Soz newspaper published an obituary notice of Henryk Sienkiewicz death.¹⁹

An article on the event which was held in Baku in tribute to the memory of Henryk Sienkiewicz was published in the issue of Achig Soz newspaper of January 24, 1917. This event was organized on January 22 by the Polish Society and gathered about 40 Poles.

After a representative of the Poles declared the event open, representative of Georgian, Jewish, Czech, Polish and Latvian peoples also delivered their speeches. Mehdi bey Hajinski, Ali Sabri Gasimov, Sara khanim Akhundova, Nariman Narimanov, Rza Zaki Latifbeyov, Alimardan bey Topchubashov spoke on behalf of Azerbaijani intellectuals. The speech of M.A.Rasulzade was very impressive and aroused much interest in the event participants.

In the early 20th century, a well-known Polish petroleum producer Stefan Rylski formed the Polish Committee in Baku and this Committee rendered aid to Polish refugees.

At the same time there was the Polish House functioning in Baku. The Polish House often held cultural events and organized interesting performances.²⁰

It should be noted that later a Polish writer Stanisław Strumph – Wojtkiewicz wrote a novel on the life of the Poles who were living in Baku entitled “My returning home”, and Stefan Żeromski wrote the novel “Przedwiośnie” beginning in early XXth century Baku.

We can list many facts evidencing close relations between the Azerbaijanis and the Poles. A well-known Polish orientalist Władysław Kościuszko gave interesting information on famous scientist and poet Mirza Kazim bey in his writings published in 1858. He wrote that Mirza Kazim bey lived in Poland for 18 years and had learnt Polish well. At the same time he dedicated a nice poem to Warsaw. There are also few poems in Polish devoted to the theme of religion among Mirza Kazim bey’s poetic patterns.²¹

In his report “Literature in modern Azerbaijan” delivered in 1936 in Paris, M.A.Rasulzade disclosed interesting facts on the poems of famous Azerbaijani poet Mahammad Hadi.²² In his speech, M.A.Rasulzade noted that the poems written by M.Hadi excited strong interest. In these poems M.Hadi described horrors of war and military battles in the Carpathians where he happened to be as well as made wise philosophical conclusions.

¹⁹ “Açıq söz”, 07.11.1916

²⁰ Г.Абдуллабекова. Темы и инспирации Азербайджана в Польской литературе XIX века. Баку, «Озан», 1999, с. 123

²¹ N.Yaqublu. Azərbaycan-Polşa əlaqələrində M.Ə.Rəsulzadənin rolu. B., “Adiloğlu”, 2007. s.34

²² М.Э.Расулзаде. Современная литература Азербайджана. Париж, 1936. с.11-17

Actually, the Poles who lived under the regime of Tsarist Russia were kind about the Azerbaijanis whenever possible.

Publication of the Ekinchi newspaper, the first sample of our national press, was taken kindly by Baku Governor Starosielski, Polish by birth.

Polish capitalists also represented the Baku oil sector among the Ryłski brothers can be mentioned. The Asadullayev brothers' oil company transported oil to Poland where many oil depots were located.

And lawyer Stanisław Wąsowicz, Polish by birth, was a member of the first Azerbaijani Parliament formed in 1918. According to the rules established in the period of the Azerbaijan Democratic Republic (1918-1920), representatives of ethnic minorities could have only one mandate (or deputy seat). S. Wąsowicz always supported the Azerbaijan national identity idea and Musavat Party's position in his speeches during the parliament sessions.

Polish intellectuals also took part in the new democratic state building. Engineers and law experts exhibited activity in this sphere. Polish officers played a significant role in the formation of the Azerbaijan Army. General Maciej Sulkiwicz, Polish and Tatar by birth, was the Chief of Staff of the Azerbaijan Army and later was shot by Bolsheviks.

It should be noted that in 1918-1920, Polish Tatars also played a great role in the first Azerbaijan state building and strengthening. Among them there were general-lieutenant Maciej Sulkiwicz (1865-1920), who was the Chief of Staff of the Azerbaijan Army till the Bolshevik occupation in April 1920.²³

Head of the Office of the Council of Ministers, publicist and historian Leon Nayman - Kryczyński (1887-1939)²⁴, his brother, Deputy Minister of Justice Olgerd Nayman - Kryczyński (1885-1939) and other Poles whose active participation is noteworthy. About 20 Polish Tatars in total worked for military and governmental agencies of the Azerbaijan Democratic Republic.

General-lieutenant Maciej Sulkiwicz (according to some sources, Mahammad, and according to other data, Suleyman Sulkiwicz) had made an invaluable contribution to the process of a strong army formation in Azerbaijan. M. Sulkiwicz, who was appointed the Chief of Staff of the Azerbaijan Army by order of Military Minister Samad bey Mehmandarov on March 1919, showed genuine selflessness in the work on forming the Azerbaijan National Army.²⁵

²³ Arastun-Bej. General Maciej Sulkiwicz (1865-1920). Rocznik Tatarski. t.1, Wilno, 1932 y

²⁴ Leon Kryczyński. Aleksander Sulkiwicz (ps. Czarny Michał, 1867-1916). Rocznik Tatarski, t.1, Wilno, 1932

²⁵ V.Quliyev. Polşa tatarları Azərbaycan dövlətçiliyinin xidmətində: general Masey Sulkeviç. "525-ci qəzet", 2 dekabr 2006-cı il; I.N.Yaqublu. Cümhuriyyət Qurucuları. B., "Nurlar", 2018, s.391-397

Another representative of Polish Tatars, Olgierd Nayman Mirza Kryczyński, held the position of prosecutor in the Court of Appeal and later the position of the Deputy Minister of Justice. His brother, Leon Nayman Mirza Kryczyński, was the director of the Office of the Council of Ministers and the editor of the government official agency.²⁶ Another Pole also held the position of the director of the Office of the Ministry of Foreign Affairs. Pole Muchrański held the position of the director of the Office of the Ministry of Control, and Alexander Pórtorzy was the head of one of departments of the Ministry of Industry and Commerce.

It should be noted that the policy pursued by the Tsarist regime in Azerbaijan prohibited training of specialists from among the nationals. And in the period of the Azerbaijan Democratic Republic, representatives of other nations including the Poles were involved in the process of the new society building.

The Poles held various positions in the territory of Azerbaijan at that time: doctors, lawyers, engineers, etc. One of the most beautiful architectural patterns of Baku, the Ismailiyya Palace, intended for the Muslim Charity Society was also constructed by a Polish engineer, Józef Płoszko.

The Poles showed genuine selflessness in fighting against the Bolsheviks in various regions of Azerbaijan. Polish officers: Eugeniusz Dunin - Marcinkiewicz, captain Jerzy Kłosowski, captain Czarniecki, captain Pawłowski, captain Tomiszyn and others distinguished themselves in the Ganja armed rebellion.

Having formed the artillery within our national army which was headed by Colonel E. Dunin-Marcinkiewicz, they fought fearlessly against the Bolsheviks. The artillery headed by Poles played a special role in the success achieved by the Azerbaijan troops in Mususlu, Hajigabul, Kurdamir and Alat battles. The artillery also took an active part in retaking Baku from the enemy with the assistance of the Turkish neighbors on September 15, 1918.

Turk officers headed by Nuru Pasha, said: "The Turkish infantry can do everything backed by the Azerbaijani Artillery." When Baku was released, Polish officers were decorated with Turkish orders "For Courage". At the same time, they were thanked officially by the Azerbaijani government. After the Turks had left the territory of Azerbaijan according to the Armistice of Mudros, the Poles gave strong support to the national army building process. They had high ranks in the system of Azerbaijani Army. One of the divisions comprised of the light artillery was headed by Charkiewicz, and the horse artillery was headed

²⁶ Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucuları. B., 2018, "Elm və Təhsil" s.105-116

by Dunin-Marcinkiewicz. And the infantry was headed by Colonel Dziejwski and Captain Śnietłowski. The Poles who held various positions also could be found in cavalry regiments of the army. All Poles in the Azerbaijan National Army always were held in respect regardless of their ranks.

With the support of the Poles a munitions maintenance enterprise was established in Baku. The Poles were producing shells at this enterprise. Colonel Dunin-Marcinkiewicz and Captain Rodziewicz took an active part in these activities.

M.A.Rasulzade in his book "Azerbaijan in its Struggle for Independence" published in Polish listed names of the Poles: "I met not only Polish Tatars but also ethnic Poles in Azerbaijan enterprises. Of course, we can't give here a complete list of their names for technical reasons. However I'd like to mention the names of some Poles who played a great role in the life of the Azerbaijani state: investigating magistrate Czesław Gutowski, Assistant Prosecutor Czesław Kłossowski, Assistant Prosecutor Kazimierz Żepski, Assistant Prosecutor Komarowski, notary public Zygmunt Bieliński, judge Żakowicz, judge Pacewicz, Head of the Office of the Ministry of Justice Kisielewski, etc.

As one can see, the Poles were in the majority in the legal sphere. At the same time some of them held various positions in government agencies."²⁷

It should be noted that the Poles always supported our country in recognition of Azerbaijan by foreign states. Azerbaijani representatives established close relations with Polish representatives during the Versailles conference. They often met Ignacy Jan Paderewski and other Polish representatives in Paris.

It is known that one of 23 states which recognized Azerbaijan was Poland. A special delegation headed by the Ambassador Tytus Filipowicz, appointed from Tbilisi (the Ambassador of the Republic of Poland in USSR and USA afterwards) visited Baku at that period welcomed by head of Polish Consular Office, Stefan Ryłski .

After the occupation of Azerbaijan by the Bolsheviks in 1920 the first large rebellion was excited in Ganja. An artillery officer Stankiewicz, was killed in a bloody battle against the Bolsheviks like thousands of local residents, soldiers and officers.

There are many aspects in the history that brought the two nations together. These facts are yet more proof that good and frank relations were established between the two peoples.

²⁷ Mehmed Emin Resulzade. *Azerbejdzan w walce o niepodleglosc*. Azerbejdzanskie Wydawnictwo Narodowe, Warszawa 1938, p. 173-175

VIKTOR VIKTOROVICH KLENEVSKI (1883 –)
SOCIAL SECURITY MINISTER (of the Azerbaijan Democratic Republic)

Viktor Viktorovich Klenevski, the Social Security Minister of the Azerbaijan Democratic Republic, was born in February of 1883 in the city of Yelizavetpol (Ganja – Ed.). He was an ethnic Pole. He graduated from the University and was a lawyer.

After graduation, W. Kleniewski worked in Tbilisi in the public service. He was the head of the department for employment of refugees and a member of the Tbilisi District Court.

In Tbilisi, he was in charge of refugees from the Caucasian front line and sought to provide them with job. At that period, Kleniewski acquired greater authority in this sphere. As a result, he was appointed he head of the Refugee Department in the Ministry of Social Security of the Azerbaijan Democratic Republic. Minister K.Lizgar contributed to the invitation of Kleniewski to Azerbaijan.

In December of 1918, W. Kleniewski being the head of the delegation reviewed the status of refugees and prepared a detailed report on urgent measures to be taken for improving their difficult situation. This report was distributed among the Parliament members.

On March 14, 1919, W. Kleniewski was appointed the Social Security Minister as a representative of the Slavic-Russian Society in the 2nd (or the 5th by total number) Cabinet of Ministers established by N.Yusifbeyli. He held this office till the resignation of the government in December 24, 1919.

While holding the post of minister, he placed a priority on charitable activity, cared for neglected children, and took part in government meetings and administrative sessions.

As the Minister, W. Kleniewski spoke at the 55th meeting in the Azerbaijani Parliament held on July 14, 1919.

About 13 issues were discussed at the meeting held under the chairmanship of H.Aghayev with the participation of secretary A.Jovdat (Pepinov – Ed.). The 12th item of the agenda was the problem of Moslem refugees from Armenia, and the 13th item was devoted to aid for Zangazur refugees. A.Amirjanov spoke on both items.²⁸

M.Rafiyev, R.Aghabeyov, H.K.Saniyev, S.M.Ganizade, A.Ashurov, A.Kazimzade, M.Hajibabayev also spoke to these issues.

²⁸ *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (stenoqrafik hesabatlar); 2 cildə I c., Bakı: Azərbaycan, 1998. s.830*

After the second speech of M.Rafiyev, the floor was given to Social Security Minister (or according to the Chairman's introduction – the Charity Minister) W. Kleniewski. He noted in his speech: "The government makes every effort to help refugees. But how could we help them? We should provide them with basic necessities of life. The subsistence minimum is 600-800 rubles per month. As you see, today no state including Azerbaijan can afford such costs. We need to allocate 40 million rubles to provide this minimum. The Patronage Ministry's (Social Security – Ed.) function is to provide refugees welfare and on the other side to find all possible ways for economic revival. Above all else, we need to teach and to have them to work. The Ministry is now organizing the network of workshops in Garabakh. The claim of one of the speakers that these "workshops remain on paper" is wrong. Because these workshops of the Ministry started to open recently and already opened in Aghdam, Barda and Garabakh."²⁹

In his speech, W. Kleniewski noted that his Ministry is finding ways to provide refugees with job, food and make them productive member of society.

He stated that the Ministry opened a hospital in Khankandi and presented it to the Ministry of Health, though it is fall outside its authority.

W. Kleniewski attributed deficiency of doctors and medics to the low salary 670 rubles. He noted that doctors' salaries must be increased. He also added that at present medical groups are organized and first of all this work is carried out in Garabakh. At the same time, W.Kleniewski noted that 15 feeding centres and a hospital were opened and restoration of ruined houses started. He also told that building of the road from Surakhany to Mardakan would cost 3.5 million rubles.

At the end of the speech W. Kleniewski proposed to create a commission consisting of representatives of the Ministries of Internal Affairs and Labor as well as of prominent locals and parliament members to make refugees stay at their place.³⁰

W. Kleniewski was a close friend of K. Lizgar, the acting Minister of Food in the Cabinet formed by F.Kh.Khoyski on December 26, 1918. They both were the members of the Slavic-Russian Society established in Tbilisi in 1918.

The telegram No.315 of this society to the Allied Troops Headquarters on December 7, 1918 indicates the assignment of five members to the Azerbaijan Parliament.³¹

After the resignation of N.Yusifbeyli's government in December of 1919, W. Kleniewski also resigned as the Minister. Later he went to the city of Petrvosk and then was

²⁹ Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi, f.895,s.1,i.100,v.123

³⁰ Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi, f.895,s.1,i.100,v.124

³¹ Azərbaycan Respublikası Dövlət təhlükəsizliyi Xidmətinin Arxivi, PS – 12174 sayılı K.Lizqara aid istintaq işi, v.25

arrested by the counter-intelligence as the Azerbaijani minister. He remained in custody for 2 days and then left for Rostov. His aim was to find a job. There he'd been sick for some time and in May of 1920 he became a responsible executive of Don-Rost (The Don Regional Department of the Russian Telegraph). Then he was sent on a business trip to Tbilisi.

W.Klenewski was arrested on November 18, 1920 in Vladikavkaz by an employee of the Extraordinary Commission Mirko.³²

At the moment of arrest he had a 30-year-old wife Klavdiya Andreyevna and a 8-year-old daughter Xenia.

On December 1-2, 1920, W. Kleniewski was brought to Baku. And on December 3 he was interrogated by investigators of the Azerbaijan Extraordinary Commission. His main offence charged was that he was the Minister of the Azerbaijan Democratic Republic.

After the severe process of investigation he was persuaded to cooperate with Bolsheviks. In addition, he sent an application of the same contents to Chairman of the Extraordinary Commission Khanbudagov on December 12, 1920.³³

On December 25, 1920, an investigator of the Azerbaijani EC Ponomaryov made a decision to release Klenewski who was charged as the "Musavat Minister" from arrest.

There are no data available on W. Kleniewski's life after the arrest.

MACIEJ ALEKSANDROVICH SULKIEWICZ (1865 – 1920)

HIEF OF GENERAL STAFF OF THE AZERBAIJANI ARMY

Famous military man, Lieutenant General **Maciej Aleksandrovich Sulkiwicz** was born in the family of Tatars settled in the Kemeyshi homestead in the territory of present Lithuania in 1865

Maciej Sulkiwicz who made a substantial contribution into creation and development of the Azerbaijan National Army was born in a migrated Tatar family which settled in the territory of present Lithuania in the 14th century. The place of his birth was called Kemeyshi, Lida district, Viena province.

Why these people are often called 'Polish Tatars'? V.Guliyev writes: "This ethnic minority was mentioned in various sources as "Lithuanian Tatars", "Polish Moslems", "Lipcani". However, from the early 20th century they have been predominantly mentioned as Polish Tatars because the historical territories where Tatars settled in a compact form including the

³² L.Şüküroğlu. Cümhuriyyət hökuməti repressiya məngənəsində. II c. B., 2000, s.106

³³ L.Şüküroğlu. Cümhuriyyət hökuməti repressiya məngənəsində. II c. B., 2000, s.115

Grand Duchy of Lithuania were the parts of Rzeczpospolita (Polish-Lithuanian Commonwealth) which is considered the predecessor of modern Poland.”³⁴

M. Sulkiewicz's name is mentioned in different ways in various sources: Matthew, Maciej, Suleyman, Mahammad, etc. However he was mentioned as Matthew in archival documents and in the protocol and documents related to his arrest.

M. Sulkiewicz's father Alexander was the colonel of the Hussars Regiment.

M. Sulkiewicz was born on June 20, 1865 in the Kemeysi homestead. Researcher V.Guliyev writes in his research paper about M. Sulkiewicz: “Although the Tatar language was not used in their family, he was raised as a real Tatar and Moslem. Like the most of Tatar aristocracy who lived in the Grand Duchy of Lithuania and Poland shaped his future path – Maciej was raised as a soldier.”

He got his military education in the cadet school of Voronezh and Mikhaylovsk Artillery Academy in Petersburg. On October 3, 1888, he entered the General Staff Academy of the Russian Empire. In 1883, he started his service in the Army of Tsarist Army, and was awarded the following ranks within a short time: the first officer rank in 1886, colonel – in 1899, Major General - in 1910, Lieutenant General - in 1915.

M.Sulkiewicz was awarded the St. Stanislav order for military merits and was appointed the chief adjutant of the Odessa Military Region Staff.

In 1904-1905, he took part in the Russo-Japanese war and was awarded the Order of Saint Anna, Second Degree, and the Order of Saint Vladimir, Fourth Degree.

In 1912, M.Sulkiewicz became the Chief of the 7th Army Corps Staff, and during the World War I he was the commander of the Moslem Corps.

It was the Port Arthur front where he met the founders of the Azerbaijan Army General Samad Bey Mehmandarov and Aliagha Shikhlinski.

After the bourgeois revolution in February of 1917, the All-Russian Congress of Moslems (May 1-11, 1917) played an important role in revival of Turk-Moslem community living under the oppression of Russia. This congress passed a resolution “About Military Organizations” for protection of Turk-Moslem population safety. And a decision on formation of the Soldier Council was made at another All-Russian Congress held on July 21-31, 1917.

According to the Congress Resolution, Maciej Sulkiewicz was charged with formation of military units consisted of Moslem soldiers and officers.

³⁴ V.Guliyev. Polşa tatarları Azərbaycan dövlətçiliyinin xidmətində: Masey Sulkeviç. “525-ci qəzet”, 9 dekabr 2006-cı il

Another important period of M.Sulkiewicz's activity was connected with Crimea. In 1918, he came to Crimea and was elected to the post of the Chairman of the Crimea Government (Prime Minister) and the Minister of Internal and Military Affairs. Germans gave him considerable support in this process.

Following the withdrawal of German troops from Crimea, A.Denikin occupied Crimea and on November 15, 1918 M.Sulkiewicz had to hand over power to the Second Crimea Regional Government and was succeeded by Solomon Krym.

Tatars called M.Sulkiewicz, who had great authority in Crimea, Suleyman Pasha as a sign of esteem.³⁵

After that event, M.Sulkiewicz came to Azerbaijan and was known as Mahammad here. Initially, he was the commander of the First Moslem Corps in Ganja. On March 26, 1919, he was appointed the Chief of the General Staff of the Azerbaijan Army.³⁶ His wife, Maryam khanyim, worked in the H.Z.Tagiyev's Girl's School and was an active member of the Baku Moslem Charity.

On June 9, 1919, M.Sulkiewicz joined the State Committee formed by initiative of President of the Council of Ministers N.Yusifbeyli upon the recommendation of the Azerbaijani Parliament.

In June 1919, M.Sulkiewicz signed the military agreement between Azerbaijan and Georgia on behalf of the government.

There are relevant military documents signed by M.Sulkiewicz in the State Archive of the Azerbaijan Republic. These documents make it possible to study his activities in military ranks.

M.Sulkiewicz was a demanding commander and Chief of the General Staff. There are the following notes in Order No.5 dated May 17, 1919 signed by M.Sulkiewicz: "Errors are always likely. Money allocated from the public treasury must be spent for the purpose intended and reflected in documents. High care for the army and treasury interests will inspire more praise and appreciation."³⁷

M.Sulkiewicz also attached prime significance to national self-determination of the Army of the Azerbaijan Democratic Republic. There are interesting notes in his Order No.561 dated of August 10, 1919 while being the Chief of the General Staff. The Order states that banners of infantry regiments and cavalry as well as other squadrons of the Azerbaijani Army and mi-

³⁵ Ş.Nəzirli. Güllələnmiş Azərbaycan generalları. B., 2006, s.59

³⁶ N.Yaqublu. Cümhuriyyət Qurucuları. B., 2018, s.394

³⁷ Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi, f.2894,s.1,i.4,v.135

lilitary schools should bear an inscription “Azerbaijan” on one side and an inscription “Allah is with us, victory is close!” on the other side. It was noted that the pattern on the Timur-i-leng’s tomb in Samarkand should be applied to the edge strips of the banner.³⁸

Another order of the Ministry of Military Affairs of the Azerbaijan Republic dated of August 19, 1919 states: “Military pilot Afshar khan Teymurchin is enrolled to the Army of the Azerbaijan Republic in the rank of lieutenant and will receive the junior officer’s salary, food supplies and dressing as of 17 August.”³⁹

The order was signed by the Military Minister, General of Artillery S.Mehmandarov and Chief of the General Staff Lieutenant General M.Sulkiewicz.

It was noted that 3 officers of the 1st and 2nd infantry divisions were sent to the General Staff Headquarters for training and subsequent service in the General Staff by Order No. 433 of September 24, 1919 signed by Generals of Artillery of the Ministry of Military Affairs of the Azerbaijan Republic A.Shikhlini and M.Sulkiewicz.⁴⁰

It was noted that Colonel Kochladze was appointed the Commander of the Military Railway School by Order No. 459 of October 7, 1919 of Minister for Military Affairs S.Mehmandarov and Chief of the General Staff M.Sulkiewicz.

The order indicates that there was a separate Military Railway School in the period of the Azerbaijan Democratic Republic.⁴¹

The Azerbaijani Ministry of Military Affairs played an important role in formation of legitimacy and promotion of public and social stability protection in Azerbaijan. It was noted in Order No. 564 prepared in 8th of December 1919 by the Minister for Military Affairs S.Mehmandarov and Chief of the General Staff M.Sulkiewicz that based on the Resolution by the State Defence Committee dated 27th of November, permanent militia (police) units were formed in many regions of the republic.⁴²

M. Sulkiewicz took an active part in carrying out of military operations in the frontier zone between the Azerbaijan Democratic Republic and Armenia, Nakhchivan, Nagorny Karabakh and Mughan regions, and in protection of territorial integrity of the newly established state.

It was noted in the report signed by Minister for Military Affairs S.Mehmandarov and Chief of the General Staff M.Sulkiewicz on July 7, 1919, and addressed to Prime Minister

³⁸ Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi, f.2894,s.1,i.4, v.149

³⁹ Ibid, i.3,v.135

⁴⁰ Ibid, i.4,v.138

⁴¹ Ibid,v.139

⁴² Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi, f.2894,s.1,i.4, v.141

N. Yusifbeyli that control should be tightened over Khachmaz region against the background of activation of Denikin's forces as well as over Garabakh and Ganjabasar regions that were under threat of Armenian invasion.

In his letter to Governor-General Kh.Sultanov dated September 7, 1919 M.Sulkiewicz noted that Armenians would never reconcile with full loss of Garabakh and make every effort to occupy it. In light of this, he called for keeping garrisons at full force in Khankand (future Gorus) to control Armenians.

M.Sulkiewicz also considered it important to form infantry and cavalry guerrilla regiments from skilled and courageous people among the local population. At his suggestion, 4 squadrons consisted of 20-40-year-old locals were created for protection of these territories.

In the period of formation of a strong army by efforts of M.Sulkiewicz and other Azerbaijani generals, Russian Bolsheviks occupied Azerbaijan with the 60,000 (or 70,000 according to some sources) military forces.

Bolsheviks started to arrest generals from the first day of the occupation. M.Sulkiewicz was arrested on May 8, 1920.

M.Sulkiewicz's case no. PS-17-46 is stored in the State Security Service of the Azerbaijan Republic. He is mentioned as Matthew in these documents.

It is known that M.Sulkiewicz was detained based on the arrest warrant no.438 of the Special Department under the Military Revolutionary Council of the 11th Army of the RSFSR.

The arrest warrant indicates that he was 54 years old and lived at Telefonnaya street-6, house no.10 in Baku as well as contains other data.⁴³

It is known that no investigation was conducted during the arrest of M.Sulkiewicz.

This case contains a telegram of the Special Department of the Extraordinary Commission in Moscow requesting information on Sulkiewicz. This telegram bears the inscription made by pencil: "executed by shooting".⁴⁴

An official document of June 17, 1920 which is stored in the State Security Service of the Azerbaijan Republic indicates that he was executed by shooting based on a charge of "counter-revolutionary activities" and his case was transferred to the archive.

Some researches indicates that his last words before the execution were: "I'm happy to die like an officer of the Moslem Army!"⁴⁵

⁴³ Azərbaycan Respublikası Dövlət təhlükəsizliyi Xidmətinin Arxivi, PS – 17046 sayılı M.Sulkeviçə aid istintaq işi, v.1

⁴⁴ Ibid, v.9

⁴⁵ Ş.Nəzirli. Güllələnmiş Azərbaycan generalları. B., 2006, s.64

Head of the General Department of the Diplomatic Division of the Ministry of Foreign Affairs of the Azerbaijan Republic arrested by Bolsheviks in Baku wrote about M.Sulkiewicz in his book "Shot generals of Azerbaijan": "As he bid farewell, he told me with complete confidence that he's being taken to execution. Although we never thought we'd get the chance to stay alive, we gave solace to him. I must point out that the general carried himself with dignity and courage. A few days later we read about execution of "counterrevolutionaries". Mammad bey Sulkiewicz was in the list of shootees".⁴⁶

COUNCIL OF MINISTERS OF THE AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC

LEON KRYCZYŃSKI

(1887 - 1939)

Famous public figure Leon Kryczyński was born in the family of General Konstantin Kryczyński in Vilnius on September 25, 1887. He graduated from the Law Department of the Petersburg University and then worked as the chief clerk in the government of the Republic of Crimea. He came to Azerbaijan in 1918, after the collapse of the government of Maciej Sulkiewicz in Crimea. Here, he worked as the Chief Clerk of the Cabinet of Ministers in the period of the Azerbaijan Democratic Republic and played an important role in the development of Azerbaijani nationhood.

Leon Kryczyński works were published under various pseudonyms Arslan bey, Leon Kryczyński, Leon Mirza Naymanski, etc.

L.Kryczyński worked in the justice system of Poland. He was the district judge in the Polish cities: Zamość and Gdynia.

L.Kryczyński was a creative person and published many historical, religious, ethnographic and military articles in various newspapers and journals "Tatarski Rocznik", "Lud", "Przegląd Islamski", "Słowo", "Kurier Wileński", "Wschód", "Życie Tatarskie".

He was the editor-in-chief of the "Tatarski Rocznik" journal in 1932-1938. It should be noted that a prominent statesman of Azerbaijan M.A. Rasulzade wrote a congratulatory article titled "Aleykum-salam" for the first issue of this journal.

L. Kryczynski's wrote that his cousin Zina Kryczyńska married General Firudin bey Vezirov (1850-1925) who was the commandant of Baku 1919-1920.

⁴⁶ Ibid.

It should be noted that L. Kryczyński was appointed the Chief Clerk of the Cabinet of Minister of the Azerbaijan Democratic Republic by order of May 8, 1919 and at the same time he was the editor of the official newspaper “The Azerbaijan Republic Government Herald”. L. Kryczyński also was the Head of the Special Department of the Azerbaijani Cabinet of Ministers for a while.

In September of 1919, L. Kryczyński addressed the Minister of Foreign Affairs of the Azerbaijan Democratic Republic and offered to form a commission for collection of documents and materials related to the colonial policy of the czarist regime.

The commission for collection of archival documents “About the Russian policy directed against Islamic peoples of Trans - Caucasus” headed by L.Kryczyński was formed at order No.59 dated October 13, 1919 of M.Y.Jafarov, the Minister of Foreign Affairs of the Azerbaijan Democratic Republic of that period. The commission was comprised of: 1) Konstanty (Kerim) Sulkiewicz – the record keeper of the chancellery of the Cabinet of Minister; 2) Ali Yusif Yusifzade – a poet; 3) Mahammad bey Aghayev – the Secretary of the Ministry of Foreign Affairs (later known as Mahammad Aghayev, the professor of the Michigan University).

From December of 1919, Head of the Legislation Department of the Azerbaijani Parliament Huseyn bey Mirzajamalov was involved in the work of the commission. The commission activities were funded by the Ministry of Foreign Affairs.

In the 6-month period of its activities the commission headed by L. Kryczyński prepared and published the collected documents “Reports on the Russian policy in remote regions” consisted of three parts. All charges were paid by the Ministry of Foreign Affairs. This commission carried out activities till the Bolshevik revolution in April 1920.

These collected documents reflected the colonial policy pursued by tsarist Russia in respect of Azerbaijan Turks in 1863-1920. After the occupation of Azerbaijan by the Bolshevik Russia in 1920, L.Kryczyński got a passport of citizen of Lithuania with the assistance of the Azerbaijan consul in Lithuania in July of the same year, and went to Moscow and Vilnius.

After the occupation of Poland in 1939, L.Kryczynski was arrested and murdered by the Germans with 12 thousand of other Polish intelligentsia (“Intelligenzaktion”) representatives between the fall of 1939 and early spring 1940 in Piaśnica/Wejcherowo.⁴⁷

⁴⁷ Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucuları. B., 2018, “Elm və Təhsil”, s. 105-116

**DEPUTY MINISTER OF JUSTICE
OF THE AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC
OLGIERD KRYCZYŃSKI
(1884 – 1941)**

Olgierd Najman-Mirza-Kryczyński was born on October 22, 1884 in Vilnius. He was a public and political figure of Poland. He graduated from the Petersburg University of Law in 1908. He worked in judicial agencies in Vilnius and Turkestan. He was the prosecutor of the Chamber of Appeals in the Crimea People's Republic. He was the Deputy Minister of Justice of the Azerbaijan Democratic Republic.

Then, he became the prosecutor of the Vilnius Supreme Court, and from 1932 he was the prosecutor of the Warsaw Supreme Court. He headed the Tatarian Culture and Education Association. He is the brother of the famous Tatarian, Polish and Azerbaijani public and state figure, historian and journalist Aslan bey Kryczyński.

It should be noted that O. Kryczyński was one of the main authors of the idea of the Caucasian Confederation while serving in the Ministry of Justice of Azerbaijan. The idea of integration of three South Caucasian states into a confederation was the main item of agenda of the Conference held on April 7, 1920 in Tiflis. One of the key goals of the meeting was also the settlement of certain contentious problems in South Caucasus by negotiations. The following persons represented Azerbaijan at the Conference: Chairman of the Azerbaijani Parliament H.Aghayev (President of the Board), Minister of Foreign Affairs, diplomatic representative under the government of Georgia F.Vekilov, and Deputy Minister of Justice O. Kryczyński. Representatives of Georgia and Armenia also took part in the Conference.

Even though the meeting was not completed, it was decided to create an organization "The Council of Transcaucasian Republic" for development of connections among three South Caucasian states upon an initiative of Azerbaijani delegation. The project of this organization was developed by O. Kryczyński. This project which included 24 articles was approved at the meeting of the Conference on April 22, 1920.

After the occupation of Azerbaijan by Russian Bolsheviks O. Kryczyński left the country.

After that, O. Kryczyński wrote an article related to the 15th anniversary of Prime Minister F.Kh. Khoiyski's death. This paper was published in the 14th issue of "Severniy Kavkaz" journal in 1935. In this article, he noted that F.Kh.Khoyski was killed by an Armenian

terrorist.

In the other article titled “For the 15th Anniversary of the independence of Azerbaijan” L.Kryczyński shared his thoughts on the period of the Republic.

In 1939, when Soviet troops occupied Wilno (Vilnius), O. Kryczyński was arrested. Murdered by the Soviet NKVD in Smolensk, June 2th 1941.⁴⁸

**STANISLAV STANISLAVOVICH WANSOWICZ (1889 –)
REPRESENTATIVE OF THE POLISH COMMITTEE
IN THE AZERBAIJAN REPUBLIC**

Stanislav Stanislavovich Wansowicz was born on May 8, 1889 in an aristocratic family. He graduated from the Law Department of the Petersburg University. He served in the Tzarist Russian Army as an officer.(1)

S. Wąsowicz held the post of the secretary of the Poland Consular Agency in Baku.

S.Wąsowicz was arrested by Russian Bolsheviks on August 14, 1920.

As follows from his case No. PR-20193 in the State Security Service of the Azerbaijan Republic, he remained in custody till December of 1920. At the moment of his arrest, S.Wąsowicz had a 28-year-old wife and a 5-year-old son.

S. Wąsowicz stated in his testimony that he had long been living in Baku and knew all Poles in the city.⁴⁹

S. Wansowicz was subsequently released from arrest.

Summary

This article is about the activities of the Polish people in Azerbaijan.

The article investigates the activities of Poles at the end of the 19th and start of the 20th century as well as in the period of the Azerbaijan Democratic Republic (1918-1920). The Poles dealing with various sectors had great significance in development of the oil industry and formation of the architectural appearance of Baku city and, directly participated at the process of state establishment in Azerbaijan.

The article presents brief but important information about historical roots of Azerbaijani-Polish relations and the individuals who contributed to foster these ties.

⁴⁸ V.Quliyev. Polşa tatarları Azərbaycan dövlətçiliyinin xidmətində: Kriçinski qardaşları. “525-ci qəzet”, 26 aprel 2008-ci il

⁴⁹ Azərbaycan Respublikası Dövlət təhlükəsizliyi Xidmətinin Arxivı, S.S.Vonsoviçin PR – 20193 sayılı istintaq işi. v.20

From the history of safavid-poland relations in the first half of the 17th century

Introduction

Today, our sovereign Azerbaijan, an equal member of the world community, is writing the glorious pages of independence history. The fortune of our freedom and the democratic society we are building, is, of course, closely linked to a successful foreign policy. Naturally, foreign policy is based on historical experience and traditions. Many countries which we have established contacts with and those which seek to establish relations with us, especially big states, have rich experiences and traditions in foreign policy. Like history, politics also is repeated. Therefore, it is very important to study the interrelations of the Safavid state of Azerbaijan with Poland and to draw appropriate conclusions.

Maiden political and diplomatic relations between Azerbaijan and Poland began in 1471 with the establishment of relations between the Aghgoyunlu ruler Hassan Padshah and King of Poland Kazimir IV. The following year, the delegation sent by Hassan Padshah to Krakow was headed by a certain Spanish Jew by name Isaac. Political relations that were established between the two countries did not continue after the death of Hassan Padshah. The Jagiellonian Palace in Krakow began to pursue a very cautious policy against the Ottoman sultan.¹ Thus, although the Safavid state, the legal successor of the Azerbaijani Aghgoyunlu state founded in 1501 had established diplomatic relations with the papacy, the Holy Roman Empire, Portugal, Spain, Venice, England and a number of other Christian countries, failed to establish political ties with the Polish kings.

¹ D. Kolodziejczyk. The relations between the Polish-Lithuanian commonwealth and Safavid Iran. Some comments on their character and intensity/EasternEurope, Safavid Persia and the Iberian world. *Frontiers and Circulations at the Edge of Empires*. Albatros 2019, p. 35-36.

This was due to the fact that, unlike the Habsburgs, the Polish king, main enemy of the Ottoman Empire in the West, made “eternal peace” with the Ottoman Empire in 1533 and maintained friendly relations between the parties during the 16th century.² Friendly relations between Poland and the Ottoman Empire continued during the reign of Stefan Bator (1576-1586), a voevode (governor of a province), a former Ottoman vassal of Transylvania who was elected to the throne by the citizens of the alliance in 1576.

The main reason for the lack of political correspondence and contacts between Poland and the Safavid palaces in the 16th century should be sought in the fact that these contacts were not of interest, at least to the Polish side. Commenting on the relations between the Safavids and the European states, C.P.Rubies notes that “the idea of a military alliance between the Latin Christian world and the Safavids against the Turks was the main motive power behind diplomatic exchanges”.³ It should be noted that about 1600 such forces was not significantly in the case of Poland.

However, after the election of Sigismund III Waza (1587-1632) as a king, since a pro-French faction, friendly to Ottoman among a large part of the citizens of Polish-Lithuanian commonwealth had faced with the desire of inveterate catholic king to get closer to the Habsburgs, the strongest enemy of the Ottomans, the situation began to change. Sigismund III Waza acted inconsistently with the historical attempts of the Christian rulers to ally with the distant Safavid state against the closer Islamic states, and naturally saw the Safavids as potential allies in future wars with the Ottoman Empire.⁴ It is this article our target is to clarify the Safavid - Poland relations during the mentioned period.

The emergence of Safavid-Polish political relations during the reign of Shah Abbas I

Therefore, at the end of the 16th century, Shah Abbas I took an important initiative to establish diplomatic relations with Poland. Thus, although the “Great Embassy” headed by Huseynali bey Bayat he sent to the Christian rulers of Europe in 1599, which had to pass through Moscow to the palace of the Holy Roman Emperor and on the way meet with King of Poland Sigismund III Waza, and deliver the shah’s letter and gifts, they did not reach the

² D. Kolodziejczyk. *The relations...*, op. cit., p. 36.

³ Joan-Pau Rubiés. *Political rationality and cultural distance in the European embassies to Shah Abbas*, “Journal of Early Modern History” 20 (2016): p. 354; *The Relations of the Polish Lithuanian Commonwealth with Safavid Iran and the Catholicosate of Etchmiadzin*. Warsaw 2017, p. 69.

⁴ M. Połczyński. *The Relacyja of Sefer Muratowicz: 1601–1602 Private Royal Envoy of Sigismund III Vasa to Shah ‘Abbas I*, “Turkish Historical Review”, 5, no. 1, Brill 2014, p. 61.

royal palace.⁵ French Abel Pinchon also confirms that the Safavid Shah's delegation headed by Huseynali bey Bayat to Western Europe had to visit the King of Poland and deliver a letter addressed to him.⁶ Sigismund III Waza and his advisers suspected that the Tsar of Moscow Boris Godunov forcibly changed the direction of the Safavid envoys, and therefore no contacts between the Safavids and Polish-Lithuanian commonwealth whose interests coincided with those of the Ottoman Empire, was not established.⁷ The main reason for the de facto absence of political correspondence and contacts between Poland and the Safavid palaces in the 16th century was that the establishment of these relations did not seem important, at least for the Polish side.⁸

But, King Sigismund III Waza's (1587-1632) desire to get closer to the Ottomans' most powerful enemy, the Habsburgs, as well as historical tensions for the Ottoman Empire's rule over Moldova, led the Polish king to accept the Safavids as potential allies in future wars with the Ottoman Empire.

In 1601, King Sigismund III, a supporter of the Habsburgs, hoping to damage Safavid-Moscow relations and restore dialogue with a potential ally against the Ottomans appointed Sefer Muratovich a special royal envoy to the Safavid palace. Sefer Muratovich's visit led to the establishment of Safavid-Polish diplomatic relations and their further development during the reign of Shah Abbas I and his successors (Shah Safi and Shah Abbas II).

In 1601, King Sigismund III sent Sefer Muratovich to the Safavid court as a private merchant and royal envoy. The status of Sefer Muratovich, a subject of the King of Poland and the Ottoman sultan, as well as his ability as an experienced merchant, allowed him to operate effectively between the palaces of Warsaw and Isfahan. Although Sefer Muratovich was sent for trade, there were hidden political motives behind the mission - the desire to maintain open and regular contact with a potential ally against the Ottoman Empire was the main reason for the Polish king's attempt to establish friendly relations with the Safavids in the early 17th century.⁹

⁵ Книга Орудж-бека Байата дон-Жуана Персидского. Перевод с английского, введение и комментарии. И.Н. Октяя Эфендиева, к.и.н. Акифа Фарзалиева. Элм, Баку 1988, с. 142-143; Y.M. Mahmudov. *Azərbaycan diplomatiyası. Təhsil*, Bakı 2006, s. 280.

⁶ Lambert César and Claude-Barthélemy Morisot. *Trois relations d'Égypte, et autres memoires curieux dessingularitez dudit pays. Relation d'un voyage de Perse faitcésannées 1598 & 1599.* Augustin Courbé, Paris 1651, p. 142.

⁷ M. Połczyński. *The Relacyja...*, op. cit., p. 62.

⁸ D. Kolodziejczyk. *The relations...*, op. cit., p. 37.

⁹ M. Połczyński. *The Relacyja...*, op. cit., p. 64.

The status of a subject both of the King of Poland and the Ottoman sultan, as well as his ability as an experienced merchant, allowed him to present himself as an ideal agent. He managed to convey the message of friendship of the King of Poland to Shah Abbas I. Muratovich's initial report on the trip sheds light on the establishment of political ties between the two countries.

Tsar Boris Godunov, who came to power in February 1598 with the death of his young predecessor Feodor I, sought to secure Moscow's reign in the region by preventing the establishment of friendly relations between the Safavids and the Polish-Lithuanian commonwealth based on mutual interests. King Sigismund III was aware of the order given to Safavid mission to visit the palace of Polish-Lithuanian commonwealth and believed that the tsar had forced the Safavid envoys to change their route. Due to Sefer Muratowicz, Polish-Lithuanian commonwealth and the Safavid state had gained an opportunity to participate in talks on cooperation against the Ottoman state.¹⁰

As a result of Muratowicz's mission, Shah Abbas I became aware of the friendly intentions of Sigismund III and was duly informed that the Tsar of Moscow had disrupted the Safavid embassy sent to the rulers of Christendom in 1599. Interestingly, Pirgulu bey, who returned to Isfahan from Moscow after ending his mission, said nothing about the embassy that did not go to Poland and this indifference cost him dearly.

Sefer Muratowicz's "Notes" give a complete picture of the reasons why the "grand embassy" delegation of Shah Abbas I did not go to the Polish palace, and why the Shah's gifts and letter were not delivered to King Sigismund III.¹¹

It is difficult to explain this strange step of Tsar B. Godunov, the ruler of Moscow, against the Safavid envoys. I.V. Mogilina writes about the reasons why the Russian tsar took such a position against the Safavid ambassadors: *"Why did the ruler of Moscow, Tsar Boris Godunov, take such a strange step against the envoy of Shah Abbas I, whom he called "brother"? The reason is very simple. For the past 12 years, Boris Godunov has personally and unsuccessfully been involved in the creation of the anti-Ottoman league. Godunov succeeded in this delicate diplomatic game and both sides recognized his "irreplaceable" role. However, reaching the peak of his diplomatic activity, Godunov could not control his imperial appetite. In negotiations with the shah, he began to link the recognition of the "high hand" of the Moscow state by the shah and the creation of a broad anti-Ottoman*

¹⁰ M. Polczyński. *The Relacyja...*, op. cit., p. 70-71.

¹¹ *Ibidem*, p. 85.

propaganda".¹² Although Shah Abbas I, who, as a far-sighted and prudent politician got the nickname "Great" in history and fully deserved it, became aware of the diplomatic games of B.Godunov, he did not want to disturb the alliance with his northern neighbor. Therefore, the shah avoided the Russian tsar and tried to negotiate directly with the Europeans to form an anti-Ottoman alliance, to conceal his position on the current situation. Therefore, while sending an embassy of only 43 people to Europe, a delegation of 300 people was sent to Moscow and B.Godunov was presented with the golden throne of the Sassanid emperors.¹³

Naturally, B.Godunov did not like the initiative of Shah Abbas I. Since the establishment of direct contacts between European countries and the Safavids could lead to the removal of B.Godunov from a position of favorable mediation between them. Therefore, the Safavid delegation was kept in Moscow for up to six months. Tsar B.Godunov had managed to create a conflict between Anthony Shirley and members of the embassy and arrested him. "As a result of Sherli's arrest, *all the letters sent by the Shah to European countries were taken from him and opened to get to know their contents*".¹⁴ B.Godunov wanted to know whether Shah Abbas I was playing a double dealing and doing things with the "European monarchs" that would harm the interests of the Moscow state. After learning that the Shah did not plan such a thing, the delegation was allowed to go to Europe.¹⁵ Although Pirgulu bey, the envoy sent by Shah Abbas I to Moscow, after his return to Isfahan informed the Shah about the events in Moscow, but said nothing about the embassy delegation that did not go to Poland.

It appears from Sefer Muratowicz's "Notes" that it was from Muratowicz Shah Abbas I learned that his letter and gifts to King Sigismus III had not reached his address. Then Shah questioned Robert Shirley, who knew that his brother Anthony was in prison in Moscow. Robert Shirley said that Tsar had released Anthony only after receiving a promise on giving up the idea of going to the palace of Polish-Lithuanian commonwealth. S.Muratowicz noted that Polish royal palace and Pan Dzerzhik, who was fluent in Eastern languages, knew about the Safavid mission sent to the emperor of the Holy Roman Empire. Pan Dzerjek told me that ship of friendship of His Majesty the King of Poland could have been more useful for His Majesty the Safavid Shah than any other Christian ruler. He also instructed me to meet

¹² И.В. Магилина. Россия и проект антиосманской лиги в конце XVI - начале XVII вв. Волгоград: 2012, с. 196.

¹³ И.В. Магилина. Россия и проект антиосманской лиги в конце XVI - начале XVII вв. (1604-1612 гг.). Волгоград: 2016, с. 78-79.

¹⁴ В. Парри. Проезд чрез Россию Персидского посольства в 1599-1600 г. М.: 1900, с. 7.

¹⁵ И.В. Магилина И.В. Россия и проект антиосманской лиги в конце XVI - начале XVII вв., с. 80.

with His Majesty the Safavid Shah and to get him acquainted with His Majesty the King of Poland.¹⁶ During the meeting of S.Muratowicz with Safavid Shah, it was revealed that Pir-gulu bey, who arrived in Moscow at the same time as the staff of the “Grand embassy”, did not inform the Shah about the events that took place there.

It is known from Sefer Muratowicz’s “Notes” that at a feast for ambassadors Shah Abbas I raised his glass in honor of the King of Poland.¹⁷ S.Muratowicz writes that after the feast in the palace, the Safavid Shah approached him and said, “... *deliver this letter to His Majesty the King and ask him to send response letter through you or another envoy. I promise that if God wills, if I return from this war^{18*}, I will send him a messenger with letters and gifts*”.¹⁹

Thus, with the mission of S.Muratowicz, diplomatic relations between Poland and the Safavid state were established. Due to the activities of Sefer Muratowicz Poland and the Safavid state had the opportunity to participate in cooperation talks against the Ottoman Empire. Under the direct influence of Muratowicz’s unofficial mission to the Safavid palace, diplomatic relations between Poland and the Safavid Empire were established and revived.

In 1604, Pope Clement VIII (1592-1605) decided to send members of the Carmelite Order including the Italian Paolo Simone, the Spanish Juan Tadeo, Vincent, and Francisco Rioddid de Peraela to Isfahan, although it was a delayed reaction to Hussein Ali bey Bayat’s embassy. Arriving in Prague on August 1, the delegation met with the Safavid ambassador Zeynal khan Shamli, who was in the palace of Rudolf II at that time.²⁰ On August 25, 1604, the Carmelites, together with Zeynal khan Shamli, reached Krakow, the capital of the Kingdom of Poland. Here they were solemnly welcomed by the Pope’s representative, Monsieur Rangoni.²¹

During their stay in Krakow, they were given letters and luxurious gifts to deliver from the Polish palace to the Safavid shah, including an illustrated Bible presented to King Louis IX of France by Cardinal Bernard Matseyowski, Bishop of Krakow.²² However, because Tsar Boris Godunov did not allow them to enter Russian lands, the priests returned to Vilnius and from there to Warsaw. Although a representative of the papacy in Poland wanted to

¹⁶ M. Polczyński. The Relacyja..., op. cit., p. 74.

¹⁷ M. Polczyński. The Relacyja..., op. cit., p. 91-92.

¹⁸ * At that time Shah Abbas I was preparing to go on a trip to Balkh.

¹⁹ M. Polczyński. The Relacyja..., op. cit., p. 93.

²⁰ Jesús Florencio del Niño. A Persia (1604-1609): peripecias de una embajada pontificia que fué a Persia a principios del siglo XVII. Ramón Bengaray, Pamplona 1930, p. 30, 32.

²¹ A Chronicle of the Carmelites in Persia: The Safavids and the Papal mission of the 17th and 18th centuries. Vol.1 Ed. Chick H, Matthee R. London: I.B.Taurus, 2012, p. 173.

²² The Relations..., op. cit., p. 73.

change the way of the missionaries across the Black Sea, the election of Paul V (1605-1621) in 1605 and the death of Tsar Boris Godunov in the same year changed the situation and the Carmelites refused to change their way. They passed through Smolensk, Moscow and Kazan and reached Isfahan only in December 1607. On January 3, 1608, members of the delegation were received by the Shah and presented their gifts.²³

In June 1604, after the victories of liberation of Iravan Zeynal khan Shamli, and at the end of the same year after the victory on the Ottoman front Mehdigulu bey Turkmen together with the envoy of Emperor Rudolf II Tektander were sent to inform the European monarchs about the victory of Shah Abbas I in the military operations against the Ottomans demanding to join the anti-Ottoman coalition. In 1605, Shah's envoy Mehdigulu bey arrived at the Polish palace in Warsaw with the news of the Turkmen Shah's victories over the Ottoman sultan.²⁴ V.Pilipenko writes that in the archives of Rachinsky library in the fund of the unknown nobleman there are copies of the letters sent by Shah Abbas I to Sigismund III. The Safavid Shah rejoiced at the good relations between the King of Poland and the German Emperor Rudolf II and suggested: *"from now on, friend of Rudolf II is my friend, and his enemy is my enemy. We must be a united army against our common enemy"*.²⁵ Shah Abbas I hoped this news would induce the king to join a coalition against the Ottoman state. However, the parliament still wanted peace with the Ottoman Empire. King of Poland Sigismund III faced a noble uprising (1606-1609) that strongly opposed plans to centralize power. Although the king had previously seriously considered the Habsburg alliance with the Safavids as part of his grandiose plans to strengthen his domestic and foreign political influence and secure the throne in Stockholm and Moscow, his dreams were dashed by changes in the international and domestic situation²⁶.

In spite of the efforts of Mehdigulu bey and Zeynal khan Shamli, who at the time, were negotiating with Emperor Rudolf II in Prague, in 1606 Germany made a separate peace with the Ottoman Empire. Thus, the Safavid allies in Europe once again allowed the Ottoman Empire to direct all its military forces to the Eastern front. So, the Safavid state was forced to wage war against the Ottoman Empire in private.²⁷

²³ A Chronicle of the Carmelites in Persia, Vol. I, p. 174.

²⁴ A. Strzylecki. Sejm z r. 1605, Kraków: 1921, s. 45.

²⁵ В. Пилипенко. Перед лицем ворога. Польська антитурецька література середини XVI – середини XVII ст. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, Київ: 2014, с. 130.

²⁶ D. Kolodziejczyk. The relations..., op. cit., p. 38.

²⁷ Y.M. Mahmudov. Azərbaycan diplomatiyası, s. 287.

On February 22, 1608, the pope's envoy Paolo Simone with the Shah's new envoy Robert Shirley was sent to Europe. Although Robert Shirley had to travel to Europe with Paolo Simone, they eventually chose separate routes: Robert Shirley left Isfahan on February 2, 1608, to go to Poland via Moscow. He had to deliver letters from the Shah proposing the creation of an anti-Ottoman coalition covering Spain, England, France, the Holy Roman Empire, Polish-Lithuanian commonwealth and Moscow. Robert Shirley arrived in Warsaw in February 1609 and brought two letters addressed to the king and the nobles of Polish-Lithuanian commonwealth.²⁸ The plan proposed by Shah Abbas I in a letter to King Sigismund III Waza from January 1608 provided for a meeting of the united Christian forces with the Safavids in Aleppo. The Shah proposed the Europeans, seize the Syrian shores together with Aleppo, and attack on land and sea together with the Safavid troops advancing through Mesopotamia and Diyarbakir to Anatolia.²⁹

The second letter (decree) of Shah Abbas I addressed to the Polish nobles said: "... *Let the great or small emirs of Poland, honored by the grace of a respected, high, enduring and boundless padishah, know that there is ...complete love, friendship, unity and harmony between our happy imperial majesty and their nobles, and envoys from both sides keep coming and going*". "*Including recently, a number of grandfathers (the priests sent by the pope are meant – T.N.) have been sent to strengthen the love and friendship between us, to come to an agreement to destroy the Turkish army and to act in accordance with that which is true*".³⁰ It is evident from the content of both letters that the Safavid Shah was interested in strengthening friendly relations with the King of Poland, and, intended to involve Poland in the war against the Ottoman Empire like other Western countries.

In May 1609, Robert Shirley received in Krakow a very indefinite answer from the King of Poland. Sigismund III was only able to offer the Shah his personal friendship, as through his ambassador Gregory Kochanovsky he had recently restored peace with the Ottoman sultan.³¹ Robert Shirley was unable to reach an agreement on alliance proposals in Krakow, or later in Prague, Rome, or even Madrid, where he arrived in 1609. He ended his mission in 1611 by delivering the Shah's letter to King of England James I.³²

Aligulu bey, envoy of Shah Abbas I sent together with the Portuguese Jesuit Francisco de Acosta in 1605, had had to wait in Astrakhan for a long time due to the internal turmoil

²⁸ J. Reychman. *Związki Iranu z Polską*, "Kultura i Społeczeństwo", tom XV, no. 4, 1971, s. 82.

²⁹ The Relations..., op. cit., p. 121-124; D. Kołodziejczyk. The relations..., op. cit., p. 38.

³⁰ The Relations..., op. cit., p. 140-141, 143-145.

³¹ J. Reychman. *Związki Iranu z Polską*, s. 82.

³² The Relations..., op. cit., p. 75.

in the Moscow principality. They arrived in Poland only in 1609, about the same time as Robert Shirley.³³

The political fiasco of Robert Sherley's embassy prompted Shah Abbas I to pursue an alternative anti-Ottoman policy, to change the direction of the silk trade in order to deliver silk to European buyers through Moscow and Poland, thereby depriving the Ottoman treasury of customs revenues. Shah Abbas I persuaded Juan Tadeo, a Carmelite priest who had gained the Shah's trust by mastering the Persian language since arrived in the Safavid palace in 1607, to deliver the plan of changing the route of the silk and carpet trade leading from the Ottoman lands to Europe to the line "*Moscow, Poland and other European countries*" to the Prince of Moscow, the King of Poland, and the Papacy, and in 1611 he sent him as his envoy to Europe.³⁴ But he was arrested in Astrakhan and was released only in 1614, thanks to the intervention of Tsar False Dmitri's former Polish wife Marina. Leaving his mission unfinished and returning to Isfahan Juan Tadeo continued to serve as trusty person of Shah Abbas I and court interpreter.³⁵ In his diary, priest Florencio del Niño Jesús noted in his diary that the strategy of Shah Abbas I on changing the course of the silk trade "*aimed to weaken the most effective ways of supporting the Ottoman war*".³⁶

In this situation, Shah Abbas I not only expanded his relations with the Western countries against the Ottoman state, but also tried to enter into peace negotiations with the Ottoman Empire. More precisely put, the Safavid ruler tried not to be alone in the war against the Ottoman Empire, and did not want to miss the opportunity to conclude a peace treaty with the Ottoman sultan if the European states would not help him. Of course, this second line of the Shah's foreign policy, that is, his tendency to improve relations with the Ottoman state, did not satisfy the Western countries at all.³⁷ However, since the Safavid ruler's plan to involve European states in the anti-Ottoman coalition failed, he decided to conclude a peace treaty with the Ottoman Empire. On November 20, 1612, a peace treaty was signed in Istanbul.³⁸ Peaceful relations were established between the two countries, albeit temporarily. But as before, this agreement did not completely eliminate the Safavid-Ottoman conflicts.

³³ Ibidem, p. 76-77.

³⁴ J. Cutillas. *Şah I. Abbas'ın Bir Akdeniz Politikası Var mıydı?* (Çev. İlker Külbilge). "Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi", Sayı II/2 – Aralık 2016, s. 204-205.

³⁵ The Relations., op. cit., p.77.

³⁶ Jesús Fray Florencio del Niño. En Persia (1608-1624): su fundación, sus embajadas, su apostolado. Pamplona: Ramón Bengaray, 1930, p. 71-72.

³⁷ Y.M. Mahmudov. *Azərbaycan diplomatiyası*, s. 290.

³⁸ T.H. Nəcəfli. *Azərbaycan Səfəvi dövlətinin xarici siyasəti*. Bakı: Turxan NPB, 2020, s. 119.

Taking advantage of the peace relations established with the Ottoman Empire, the Safavid ruler sent his diplomats to Europe in 1613 to expand trade relations with Western countries.

It was at this time that a new treaty was signed between King of Poland Sigismund III Waza and Emperor Matias Habsburg I, promising to help each other against the rioters. The Treaty of 1613 caused a scandal in Poland, because the king signed the treaty without consulting the Sejm and tried to keep it secret. Under the treaty, the king would be able to neutralize the troops wandering in his territory after Poland's intervention in Moscow, and the emperor would soon be able to fight rebellious Protestant subjects in Bohemia and Hungary and recruit troops to help repel the occupation of Prince of Transylvania Gabor Betle. Nevertheless, due to the fact that the latter was a vassal of the Ottoman Empire and the involvement of Habsburg troops to Poland in Lithuania violated the Polish-Ottoman peace, increased tensions between the king and the sultan.³⁹

In this situation, the Polish ambassador Teofil Szemberg was sent to the Safavid palace. It is possible that this mission was connected with the Treaty of Poland-Habsburg in 1613, which forced the king to look for additional allies against the Ottoman state.⁴⁰

It is also evident from the letter of Shah Abbas I addressed to King of Poland Sigismund III in October 1615 that the king's envoy, Theophil Schemberg, had indeed visited the Safavid Shah. In his letter Shah Abbas I states: *"In accordance with the requirements of kindness and friendship between the two sides, we ordered to treat him well, with kindness and respect, and to allow him to return to his country. And the friendly letter sent to the service of the above-mentioned His Majesty will become a stimulator of the chain of friendship"*.⁴¹ At the end of his letter, the Safavid Shah conveyed to his Majesty, the King of Poland that the path of friendship and unity requires friendship and bone-deep bonds, the king must send an envoy, keep the door open for mutual correspondence. If they are looking for any work to be solved in this country, they should apply to the alliance and announce that this can be resolved.⁴² The continuation of correspondence between the parties during this period shows once again that Safavid-Polish diplomatic relations have maintained their intensity.

In the autumn of 1624, letter of Shah Abbas I in Turkish addressed to King Sigismund III was delivered to the Polish palace.⁴³ In his letter the Safavid Shah wrote: *"Recently,*

³⁹ The Relations., op. cit., p. 78.

⁴⁰ Ibidem, p. 79-80.

⁴¹ Ibidem, p. 153-155.

⁴² Ibidem, p. 155.

⁴³ Ibidem, p. 159-167.

a high-ranking and respected *balcıbaşı* (“head mead cupbearer”) has come to my highest threshold by the nobility of the awakening of glory and justice, the throne of supremacy and sovereignty, the throne of greatness and luxury. “My brother Shahin Geray khan (may God grant him all his wishes), riding a horse in the racings of Luristan, sitting on the throne of Genghis Khan, asking for the grace and help of his Lord, on the principles of sovereignty, grandeur, luxury and mutual gratitude; Reminding you of the path of friendship and trust that existed between you [Sigismund III Waza and Shahin Geray] inspired an increase in kindness and love, and received my royal approval. Since the path of brotherhood has been chosen between His Majesty and the mentioned valorous khan, the task of friendship is to comply with the requirements of unity and friendship between you [Sigismund III Waza and Shahin Geray]”.⁴⁴ Shahin Geray khan, mentioned in the letter of Safavid shah, seeing that his cousin Janibey Geray khan, who was at enmity, was strengthened in the Crimean khanate with the help of the Ottoman sultan, took refuge in the palace of Shah Abbas I in 1614.⁴⁵ He was able to return to Crimea only after his brother Mehmed Geray khan III came to power in 1623. Iskender bey Munshi writes in this regard: “...the kingdom of the Tatar tribe and the honor of being the *fərmanfərması* (firman issuer) of the dynasty of that country fell to the lot of Shahin Geray khan’s elder brother Muhammad Geray khan. The great men of the Tatars accepted his kingdom, which they called “Golgay” in Tatar, and his brother Shahin Geray as successor to the throne, and recalled him the prince. The prince asked the Shah for help and took the way to his province, everything turned out as he wished, and all the Tatar nobles accepted the kingdom of Muhammad Geray and Shahin Garay as successor to the throne”.⁴⁶

According to Iskender bey Munshi, Shahin Geray’s envoy had been received by Shah Abbas I and the letter he sent was handed to the shah. According to the envoy, the Ottoman sultan offered Shahin Geray amount on hand and many valuable gifts, and although he was invited to remain loyal to the Ottoman state and hostile to the Qizilbash, he refused because he was a staunch supporter of the Safavid Shah.⁴⁷

Apparently, the letter of the Safavid Shah in Turkish to the King of Poland was written after this event. Because the letter contains promises about the support of Shah Abbas I to the Tatar prince Shahin Garay, who lived in the Safavid palace for nine years. Taking into account the fact that Shah Abbas I recaptured Baghdad from the Ottomans namely

⁴⁴ The Relations..., op. cit., p. 163-165.

⁴⁵ İsgəndər bəy Münşi. Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi. II Kitab, s. 1802.

⁴⁶ Ibidem, p. 1802-1803.

⁴⁷ Ibidem, p. 1803.

at that time, Shahin Geray, who acted as a *naib* (successor) of his brother, the Crimean khan Muhammad Geray III, tried to form an anti-Ottoman coalition with the participation of Polish-Lithuanian commonwealth and Ukrainian Cossacks, the shah's letter was undoubtedly considered as an invitation to war against the Ottomans.⁴⁸ *"Since the path of brotherhood was chosen between the King of Poland Sigismund III Waza and Shahin Geray khan", "compliance with the requirements of unity and friendship between the parties"* was emphasized in the letter of Shah Abbas I. However, this time the King of Poland preferred to be cautious, and although he was pleased to see that the Ottomans to be worried in the east, he did not risk his plans. The Safavid Shah's plans for Shahin Geray met with no response.

Safavid-Polish political relations during Shah Safi and Shah Abbas II

In January 1629, Shah Abbas I died. Since he executed his son Muhammad Bagir Mirza in 1615 his grandson ascended the throne under the name of Sam Mirza Shah Safi (1629-1642). As the Ottoman-Safavid war was still going on during this period, Shah Safi immediately sent an envoy to Europe trying to announce his accession to the throne. The letter sent by the Safavid Shah in the summer of 1629 to Sigismund III, King of Poland, also was written in Turkish as the letter of Shah Abbas I dated 1624.⁴⁹ At the beginning of the letter, the Safavid Shah praised King Sigismund III Waza, along with noting that he had come to power after the death of his grandfather, he recalled the establishment of friendly relations between the Safavid state and the Kingdom of Poland during the reign of Shah Abbas I. He emphasized that he based his policy on friendship and expected the other side to do the same, and stressed the importance of sending ambassadors and letters to develop these relations. Recalling the establishment of friendly relations between the Safavid state and the Kingdom of Poland during the reign of Shah Abbas I, he noted that he based his policy on friendship and expects it from the other side, and stressed the importance of sending ambassadors and letters to develop these relations. *"To consider the same tradition, the path of friendship, alliance and unity with the highest dignity, out of the need for even more good intentions..., we must respect the traditions of close relations between us and reject the ways of conflict. Therefore, this letter, which was kindly marked in order to demonstrate friendship and come to friendly relations, was written with the pen of unity"*. At the end of the letter, it was specially stated, *"If they have any needs in*

⁴⁸ The Relations..., p. 80-81; D. Kolodziejczyk. The relations..., op. cit., p. 39.

⁴⁹ See: The Relations..., op. cit., p.170-179.

this country, let them know for the sake of unity, so that our imperial grace may meet them generously".⁵⁰

After the death of King Sigismund III in 1632, his son Wladyslaw was elected King of Poland. The first two years of the reign of Wladyslaw IV (1632-1648) were marked by military conflicts with the Ottoman sultan, the Grand Duke of Moscow and Sweden. The conflict with the Prince of Moscow failed, and Wladyslaw IV had to relinquish his claim to the Moscow throne. The conflict on the border with the Ottoman sultan in 1633 was soon resolved, and negotiations between the parties ended in 1634 with the signing of a peace treaty. In 1635, the Ottomans made peace on the border with Poland, launched a major attack on the Safavids in the South Caucasus, and captured the fortress of Iravan. In those years, the Polish king's war with Sweden also failed, and Lithuania was lost.⁵¹

Despite of certain relative peace, Poland hetman was still anxious, so he took the opportunity to renew relations with the Safavids. He instructed the Dominican priest Giovanni da Lukka, who had traveled through Poland to the Crimea and the Caucasus, to visit the Shah and carry out a semi-official mission. Meeting with the Safavid Shah in Tabriz, Lukka delivered the hetman's letter to Shah Safi, and then in the spring of 1636 accompanied the Shah's army on a march that resulted in the liberation of Iravan.⁵² In response to Da Lukka's mission, Shah Safi sent the Dominican Armenian priest and Catholic Archbishop of Nakhchivan Ogotinos to Poland. The envoy arrived in Warsaw in February 1637. It was at this time that the overly ambitious King Wladyslaw IV signed a treaty with Emperor Ferdinand Habsbur III, hoping to get help from the emperor to restore the Swedish throne, which had been lost many years ago. In return, Wladyslaw IV agreed that the Habsburgs would take part in the future war against the Ottomans.⁵³

A week after the signing of the treaty, the King of Poland prepared the staff of envoys to be sent to the Shah of Safavid, appointed the experienced Teofi l Szemberg as his ambassador, and was accompanied by Archbishop Bajenc'. Along with the letter to be presented to the Safavid Shah, Schemberg also received written instructions from the king. Thus, the ambassador had to apologize for the delay in sending the royal embassy as a result of the wars waged by Wladyslaw IV from the beginning of his reign. At the same time, he was

⁵⁰ Ibidem..., p. 177.

⁵¹ История Польши в трех томов, том 1. М.: Изд-во Академии Наук СССР, 1954, с. 234; The Relations..., op. cit., p. 82.

⁵² See: Eszer Ambrosius Klaus. *Giovanni Giuliani da Lucca O.P. Forschungen zuseinem Leben und zuseinen Schriften*. In. "Archivum Fratrum Praedicatorum", Vol. 37, 1967, p. 412-420; The Relations..., op. cit., p. 82.

⁵³ The Relations..., op. cit., p. 83.

instructed to refer to the upcoming marriage of the king to sister of Emperor Ferdinand III Cecilia Renata as a sign of rapprochement between Warsaw and Vienna, which promised the future of co-operation against the Ottomans sister.⁵⁴

Departing in June 1637, T. Schemberg traveled through Smolensk and Vyazma, arrived in Moscow in July and was twice received by the tsar. The Polish ambassador, who left Moscow, passed through Kazan and arrived in Astrakhan on September 12. On January 9, 1638, while traveling from Qazvin to Isfahan, Schemberg met the ambassador of Holstein-Gottorplu, Frederick III, who had returned from Isfahan, in a caravanserai in the south of Qazvin, and this meeting was recorded by the embassy's secretary, Adam Oleari. Thus, we can assume that Schemberg reached Isfahan in late January or early February 1638.⁵⁵ The Polish ambassador, Theophil Schemberg, met with Shah Safi and presented the king's letter to the Shah. During his stay in the Safavid capital, he participated in the blessing of the Carmelite Church on June 7, 1638. When the Polish ambassador T.Schemberg returned, he was accompanied by the Safavid ambassador Musa bey. While the embassy was passing through Dagestan, the fortress village on the road from Derbent to Tarku was attacked by residents of Boynak village, many members of the Polish embassy, including the ambassador, were killed and Musa bey was arrested. The news of the embassy's fate reached Isfahan and angered the Shah, as it was a humiliating blow to his government. Shah Safi ordered to capture some locals and to subject them to the traditional punishment, and sent some to Poland to be punished there.⁵⁶

Despite the assassination of the Polish ambassador T.Schemberg, Musa bey somehow managed to gain freedom and returned to Isfahan, keeping at least some of the letters. On May 17, 1639, the Safavid-Ottoman war ended with the conclusion of the peace of Qasri-Shirin. Apparently, in the autumn of that year, Shah Safi sent Musa bey back to Poland and other European palaces aiming to convey the necessary information.⁵⁷

After the death of Shah Safi in May 1642, his young son Sultan Muhammad II came to power under the name of Shah Abbas II (1642-1666). In 1647, Shah Abbas II sent a special letter to King Wladyslaw IV to announce his accession to the throne.⁵⁸ In his letter, Safavid Shah along with mentioning the Safavid-Polish friendship and noting interest in developing

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Hulasat as-siyar. Der Iran under Schah Safi (1629-1642) nachder Chronik des Muhammad Ma'sum b. Huağaği Isfahāni, ed. G.Rettelbach. Munich 1978, p. 238-239; Korespondencja Stanisława Koniecpolski ego hetmana wielki ego koronnego 1632-1646. Cracow 2005, p. 515-516; The Relations..., op. cit., p. 84.

⁵⁶ The Relations..., op. cit., p. 85-86.

⁵⁷ Ibidem, p. 87.

⁵⁸ See: The Relations..., op. cit., p. 182-189.

relations between the two countries wrote: *“It is the duty of friends always to respect these well-known foundations, to have more ways for coming and going than before, and to renew the foundations of friendship and unity by sending friendly letters. And if there is anything they need to say on behalf of [our] unity on this side, let them be friendly to get it”*.⁵⁹

It should be noted that if during the reign of Shah Abbas I, the Shah usually offered joint military operations to European monarchs against the Ottoman Empire and was intolerant to the inadequate reaction of European partners, but the situation gradually changed under his successors. After the signing of the Peace of Qasri-Shirin between the Safavid and Ottoman empires, the Ottoman issue receded into the background in the Safavid Shah's relations with European states. On the contrary, as military operations resumed between the Venetian Republic and the Ottoman Empire, and Venice was forced to fight hard against the Ottoman occupation in Crete, it began a vigorous diplomatic campaign, trying to form an anti-Ottoman coalition. In 1645, Giovanni Tiepolo was sent as ambassador to Poland, and Domenico di Santi was sent to the Safavid palace with letters by Doge, the Roman Pope, the emperor, the Polish king and the Grand Duchy of Tuscany addressed to Shah Abbas II.⁶⁰ In Poland, J.Tiepolo was met with ceremonial welcome by King Wladyslaw Wasa IV, and he hoped that by joining the anti-Ottoman alliance, he would be able to assemble a strong army with Venetian money and strengthen the royal power. But he did not find the necessary support inside Polish-Lithuanian commonwealth to strengthen the government, so he felt the need to look for such support outside.⁶¹ Therefore, trying to implement his plans, Wladyslaw IV sent his mission to the Safavid palace under the leadership of Jerzy Ilyicz, who arrived in Isfahan a few months after Di Santi. The Polish ambassador was accompanied by Venetian diplomat Giovanni Tiepolo.⁶²

Departing from Warsaw on October 2, 1646, Polish Ambassador Jerzy Ilyicz arrived in Isfahan on September 15, 1647, but the ambassador died on October 7 and was buried the next day in a Carmelite church. After Jerzy Ilyich's death, members of the Polish embassy elected Antonio di Fiandr, a Dominican priest who had previously served on special missions in Iravan and Crimea, to replace the late ambassador. On October 18, Antonio, along with another Dominican priest living in Isfahan, Paolo Piromalli, was received by Shah Ab-

⁵⁹ Ibidem, p. 189.

⁶⁰ G. Rota. *Safevî İrani ile Venedik Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilere Genel Bir Bakış*, “Türkler”, c. 6. Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s. 601; D. Kolodziejczyk. *The relations..*, op. cit., p. 39-40.

⁶¹ История Польши, том 1, с. 235.

⁶² *The Relations..*, op. cit., p. 88.

bas II and were presented letters addressed to the King of Poland and other officials.⁶³ The decrees of Shah Abbas II, addressed to Polish Chancellor Jerzy Ossolinski and Grand Hetman Mikolay Potoski, dated November 1647,⁶⁴ along with saying that Polish Ambassador Jerzy Ilyich had “*said goodbye to this transient world at the foot of the highest throne*”, also the king’s letter was delivered to His Majesty the Emperor, informing him of that his deputy was accepted at heaven, and the revival of friendly relations, and the sincere sacrifice and good intentions of the great leaders’ support became clear.⁶⁵ Apparently, along with King Wladyslaw IV, the Polish Chancellor and Grand Hetman had addressed to the Safavid Shah, so Shah Abbas II also sent a reply letter to them. Letters of the Safavid Grand Vizier, Khalifa Sultan to the Polish Chancellor Jerzy Ossolinski and the Grand Hetman Mikolay Potoski⁶⁶ dated October 1647 once again confirm that in the current situation the Safavid state showed a serious interest in developing relations with Poland. These letters emphasized the interest of the two countries in maintaining and further strengthening friendly relations.

Before returning of the delegation sent to the Safavid palace, the Polish Sejm forbade the king to be prepared for war and ordered him to disband his already assembled troops. It was during this period that the two embassies in Isfahan brought letters from the Safavid Shah to the King of Poland and other high-ranking officials, but since these letters were of general nature, if taken into consideration the difficulties the king faced in domestic administration, it was of no use. The worse was that, the discouraged Ukrainian Cossacks seduced by promises of King Wladyslaw IV with secret booty and privileges in exchange for political support, revolted when they received the news that their war plans had been failed.⁶⁷

It is interesting while comparing the relations between the Safavid Shah and Kings of Poland Sigismund III Waza and Wladyslaw IV and the diplomatic initiatives aimed at establishing military cooperation it appears that these initiatives of both father and son were not connected with the Ottoman threat, but primarily with internal problems, or rather with the strengthening of the royal power.⁶⁸

⁶³ Ibidem, p. 199.

⁶⁴ Ibidem, p. 192-199.

⁶⁵ Ibidem, p. 198-199.

⁶⁶ See: The Relations, p. 212-227.

⁶⁷ D. Kolodziejczyk. The relations., op. cit., p. 40.

⁶⁸ Ibidem.

Conclusion

It should be noted that in the first half of the 17th century, political relations between the Safavid state and Polish-Lithuanian commonwealth, with the exception of a few points where both sides, or at least one of them, seriously considered military cooperation, was not continuous in terms of intensity. While there was a serious interest in the establishment of such an alliance during the reign of Shah Abbas I. King Sigismund III Waza saw Poland's joining to the negotiations between the Habsburgs and the Safavids as a means of strengthening his domestic situation and international position. After the conclusion of the Qasri-Shirin peace treaty with the Ottoman Empire in 1639, the Safavid Shahs were not interested in cooperating against the Ottomans, so political relations between the parties began to lose intensity.

Streszczenie

Należy zauważyć, że chociaż Szach Abbas i nawiązał stosunki dyplomatyczne z papieżem, Świętym Cesarstwem Rzymskim, Moskwą, Wenecją, Anglią i wieloma innymi państwami Chrześcijańskimi, od czasu wymiany ambasadorów między Uzun Hassanem (1453-1478) i Kazimierzem Jagiellończykiem (1440-1492) w 1471 roku, królom polskim i szachom Safawidzkim nie udało się dokonać wymiany ambasadorów.

Niemniej jednak Szach Abbas i pod koniec XVI wieku podjął ważną inicjatywę nawiązania stosunków dyplomatycznych z Polską. Tak więc, pomimo faktu, że w 1599 roku jego delegacja "Wielkiej Ambasady", wysłana przez chrześcijańskich władców Europy pod przewodnictwem Huseynali-bek Bayat, musiała przejść przez Moskwę do pałacu cesarza Świętego Cesarstwa Rzymskiego. Pomimo otrzymania od Szacha instrukcji spotkania się po drodze z królem Zygmuntem III, przekazania mu listu i darów, Moskiewski Car Borys Godunow siłą zmienił kierunek ambasadorów Safawidów, aby delegacja nie mogła udać się do Warszawy.

Król Zygmunt III Wazy (1587-1632), zwolennik Habsburgów, w nadziei na zepsucie stosunków Safawidzko-moskiewskich i przywrócenie dialogu z potencjalnym sojusznikiem przeciwko Turkom, w 1601 roku mianował Safara Muratowicza specjalnym wysłannikiem Królewskim do Pałacu Safawidów. Wizyta Safara Muratowicza doprowadziła do nawiązania safawidzko-polskich stosunków dyplomatycznych, ich dalszego rozwoju pod rządami Szacha Abbasa i i jego następców (Szacha Safiego i Szacha Abbasa II). W tym artykule chcemy rzucić światło na interakcję Państwa Safawidzkiego z Polską w tym szczególnym okresie.

Słowa kluczowe:

Państwo Safawidów, Szach Abbas I, Polska, król Zygmunt III, Szach Sefi, Szach Abbas II.

Keywords:

Safavid state, Shah Abbas I, Poland, King Sigismund III, Shah Sefi, Shah Abbas II.

Bibliography

1. Eszer Ambrosius Klaus. *Giovanni Giuliani da Lucca O.P. Forschungen zu seinem Leben und zuseinen Schriften*. In. "Archivum Fratrum Praedicatorum", Vol. 37, 1967, p.353-468.
2. Hulasat as-siyar. Der Iran under Schah Saft (1629-1642) nach der Chronik des Muhammad Ma'sum b. Huağağī Isfahānī, ed. G.Rettelbach. Munich 1978.
3. İsgəndər bəy Münşi. Dünyanı bəzəyəən Abbasın tarixi. II Kitab. Fars dilindən tərcümə t.e.d., prof. Ş.F.Fərzəliyevindir. Şərq-Qərb, Bakı 2014.
4. Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego hetmana wielkiego koronnego 1632-1646. Cracow 2005.
5. J.Cutillas. *Şah I. Abbas'ın Bir Akdeniz Politikası Var mıydı?* (Çev. İlker Külbilge). "Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi", Sayı II/2 – Aralık 2016, s.189-210.
6. Joan-Pau Rubiés. *Political rationality and cultural distance in the European embassies to Shah Abbas*, "Journal of Early Modern History" 20 (2016): p.351-389.
7. G.Rota. *Safevî İrani ile Venedik Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilere Genel Bir Bakış*, "Türkler", c. 6. Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s. 899-906.
8. M.A.Yalçınkaya. Osmanlı Devletinin Batı Politikası – Zitvatoroktan Küçük Kaynarcaya (1606-1774) / Türk Dış Politikası Osmanlı dönemi, 2. Gökkuşbu, İstanbul: 2008.
9. С.М.Броневский. Исторические выписки о сношениях России с Персией, Грузией и вообще с горскими народами, в Кавказе обитающими, со времен Ивана Васильевича донныне. Санкт-Петербург 1996.
10. История Польши в трех томов, том 1. Изд-во Академии Наук СССР, Мрсква 1954.
11. И.В. Магилина Россия и проект антиосманской лиги в конце XVI - начале XVII вв. Волгоград 2012.
12. И.В. Магилина. Россия и проект антиосманской лиги в конце XVI - начале XVII вв. (1604-1612 гг.). Волгоград 2016.
13. Книга Орудж-бека Байата дон-Жуана Персидского. Перевод с английского, введение и комментарии д.и.н. Октяя Эфендиева, к.и.н. Акифа Фарзалиева. Элм, Баку 1988.
14. A Chronicle of the Carmelites in Persia: The Safavids and the Papal mission of the 17th and 18th centuries. Vol.1, Chick H, Matthee R. (ed.), I.B.Taurus, London 2012.
15. D. Kolodziejczyk. *The relations between the Polisi i-Lithuanian commonwealth and Safavid Iran. Some comments on their character and intensity* /Eastern Europe, Safavid Persia and the Iberian world. Frontiers and Circulations at the Edge of Empires. Albatros 2019, p. 35-46.
16. M. Polczyński. *The Relacyja of Sefer Muratowicz: 1601–1602 Private Royal Envoy of Sigismund III Vasa to Shah 'Abbas I*, "Turkish Historical Review", 5, no. 1, Brill 2014, p. 59-93.
17. S. Simpson *The Morgan Bible and the Giving of Religious Gifts between Iran and Europe* /Europe and Iran during the Reign of Shah 'Abbas I, in: Colum Hourihane, ed., Be-

- tween the Picture and the Word. Manuscript Studies from the Index of Christian Art. University Park, Penn State University Press, 2005, pp. 141-150.
18. Т.Н.Нəcəfli Azərbaycan Səfəvi dövlətinin xarici siyasəti. Bakı: Turxan NPB, 2020.
 19. The Relations of the Polish Lithuanian Commonwealth with Safavid Iran and the Catholicosate of Etchmiadzin. Warsaw 2017.
 20. Lambert César and Claude-Barthélemy Morisot. Trois relations d'Aegypte, et autres memoires curieux des singularitez dudit pays. Relation d'un voyage de Perse fait es années 1598 & 1599. Augustin Courbé, Paris 1651.
 21. K. . Vocelka. Rudolf II und seine Zeit. Wien 1985.
 22. Jesús Florencio del Niño. A Persia (1604-1609): peripecias de una embajada pontificia que fué a Persia a principios del siglo XVII. Pamplona: Ramón Bengaray, 1930.
 23. Jesús Fray Florencio del Niño. En Persia (1608-1624): su fundación, sus embajadas, su apostolado. Ramón Bengaray, Pamplona 1930.
 24. J. Reychman. *Zwiqzki Iranu z Polska*, "Kultura i Społeczeństwo", tom XV, no. 4, 1971, s.81-88.
 25. A. Strzylecki. Sejm z r. 1605, Kraków 1921.
 26. Пилипенко В. Перед лицем ворога. Польська антитурецька література середини XVI – середини XVII ст. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, Київ 2014.
 27. Вильям Парри. Проезд через Россию Персидского посольства в 1599-1600 г. Москва 1900.
 28. Y.M.Mahmudov. Azərbaycan diplomatiyası. Təhsil, Bakı 2006.

**Azerbaijan-Poland. Culture as an important
 means of communication.dialectics of the flowering
 and rapproach of national cultures. Cultural relations
 of the artistic intelligentsia of Azerbaijan and Poland
 (XX-XXI centuries)**

The problem of intercultural relations of the artistic intelligentsia and its correlation and relationship with the national, especially in the field of culture, is one of the most pressing problems today. It arouses the interest of historians, culturologists, ethnographers, literary critics, art historians, sociologists, philosophers, and demographers. The study of these issues should be based on the development of national cultures, the formation of a universal culture, mutual influence and mutual enrichment of national cultures.

Representatives of the artistic intelligentsia should concentrate their attention not only on the analysis of what has already become the property of the history of culture, but also on how this process is going on today and what needs to be done to make these ties more intense and productive.

In the light of the analysis of the processes of flowering and convergence of national cultures, their mutual enrichment, interactions, mutual influences, it is important to show that spiritual culture is not only a reflection of the objective material conditions of society, but also an effective force of social development in the progress of mutual influences between cultures.

Culture is a process of active creative activity of the artistic intelligentsia, a set of results achieved in the process of mastering it, material and spiritual values, benefits for society.

Although, of course, the division of culture into material and spiritual, as the Polish sociologist J. Szepansky correctly points out, is relatively, conditional [8, p. 40, 41]. At

the same time, such a division is important not only for classification or for didactic purposes - it is expedient and necessary in the study of certain aspects of culture, for example, spiritual.

The interaction of spirituality in the national culture is the internal basis of their development. Indeed, along with this, there is a mutual enrichment of national cultures, and since the interacting phenomena do not remain unchanged, they act as an important part of the development process. The study of the above, as well as issues of cultural and literary ties, is still relevant today. In the light of the foregoing, it is necessary to note the great work of Professor Abdullabeyova Gulyar Gasan kyzy "Azerbaijani-Polish literary relations of the 19th-21st centuries", published by the Baku Slavic University as a textbook. This work is dedicated to the 540th anniversary of the Azerbaijani-Polish diplomatic relations and the 20th anniversary of their restoration [3].

The author dwells on the issues of the history of the study of Azerbaijani-European literary relations, Azerbaijani-Polish literary relations in the 19th-20th centuries. (the period of independence and the socialist period), which, in particular, shows the activities of Mammad Emin Rasulzade associated with Poland. The author also reveals the issue of Azerbaijani-Polish literary relations in the 21st century, especially highlighting the period of independence.

The history of Azerbaijani-Polish relations dates back to the 15th century, to the period of the existence of the Aggoyunlu state. The founder of the Azerbaijani state Aggoyunlu Uzun Hasan maintained close ties with the Republic of Venice, the Kingdom of Cyprus, the feudal state of Rhodes, Rome, Germany, as well as Poland, with the Polish king Jagello.

Already in the middle of the XIX century. Literary ties between the two states are traced. The heroic epic "Koroglu", which tells about a real historical person, a national hero, was translated by the Pole Khodzko into English and French.

During the period of tsarist Russia (beginning of the 20th century), in the 1st Russian State Duma (1906), Ali Mardan bey Topchibashev, an Azerbaijani, and Pole Lednitsky fought for the autonomy of Poland and Azerbaijan.

During the period of the Azerbaijan Democratic Republic (ADR), General Suleiman bey Sulkevich, a Pole by nationality, was the Chief of the General Staff of the National Army.

As a result of the Second World War, many peoples were deported, including the Poles who settled in Azerbaijan. Today there are more than two thousand of them living in Baku.

Interest in the issues of international cultural relations took place in the Soviet era as well. The evidence is the numerous visits to Azerbaijan by guests, representatives of the ar-

tistic intelligentsia from Poland, the exchange of delegations, the creative relations between the two peoples.

Art exhibitions are proof of this. In the 60s - 80s of the twentieth century. such events were held quite often. In 1965, the Union of Artists of Azerbaijan received 2 artists from Poland [1, f. 344. op. 1, d. 338, s. 17-18], in 1966 the artist Kaziev A. visited Poland with an exhibition [1, f. 344. op. 1, d. 398, s. 23], as well as in 1969 the artist Rafizade R.I. and others were exhibited in Poland [1, f. 344. op. 1, d. 398, s. 23].

During this period, the catalogs "Azerbaijani artists about foreign countries" were published in 1964 [1, f. 344. op. 3, d. 336, s. 4], in 1970 [1, f. 344. op. 1, d. 369, s. 6]. Azerbaijani ceramic artists participated in 1973 at the international exhibition of ceramics in Sopot [1, f. 344. op. 1, d. 398, s. 41; 1, f. 344. op. 1, d. 376, s. 23], Azerbaijan hosted the exhibition "Polish Tapestry" in 1974 [1, f. 344. op. 1, d. 425, s. 5], Today, bilateral cultural ties are expanding and deepening in various spheres of culture. Poland was one of the first countries to recognize our independence in December 1991. And already in 1997, the Presidents of the two states, Heydar Aliyev and Alexander Kwasniewski, signed the Declaration of Friendship and Cooperation between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Poland, among them were the Agreements on Cultural and scientific cooperation.

The President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev successfully continues the comprehensive successful development of Azerbaijani-Polish relations in the cultural and humanitarian spheres, which was emphasized in July 2009 at the regular official meeting of the two presidents in Baku, Ilham Aliyev and Lech Kaczynski.

Joint meetings, events, festivals, exhibitions took place during all subsequent years, the entire period since the declaration of independence by the Republic of Azerbaijan.

On May 7-14, 2003 in Kyiv, at the International Theater Festival, the Azerbaijan State Pantomime Theater, together with theater groups from 21 countries, including Poland, the Czech Republic, Slovakia, Canada, America and other countries, participated in seminars, master classes, joint round tables, dialogues [4, 2003, p. 5].

The first lady of Poland, Maria Kaczynska, after her visit to the Republic of Azerbaijan in April 2007, noted the richness and antiquity of Azerbaijani history and culture, the hospitality of the Azerbaijani people [2, 2007, April 1, p. 2].

Minister of Culture and National Heritage Bohdan Zdroevsky in an interview with the Respublika newspaper, speaking about the relations between Poland and Azerbaijan, noted that these relations are developing very widely and intensively, they are interesting and useful [7, 2008, December 4, p. 1].

From May 29 to June 1, 2009, the international children's festival "East-West, through the eyes of children" was held in Baku. The festival was attended by children aged 5-15 from Poland [4, 2009, p. 46].

The Heydar Aliyev Foundation, First Lady of Azerbaijan Mehriban Aliyeva makes a great contribution to the development of culture, to multilateral relations between states. From July 24 to August 5, 2012, the IV International Music Festival in Gabala was held by the Heydar Aliyev Foundation and the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Azerbaijan, which has become traditional. Musicians from Poland performed at the festival [4, 2012, p. 15].

Musical ties are an important aspect in the cultural ties of the artistic intelligentsia.

In February 2010, a concert in memory of the great composer Frederic Chopin was held with the participation of the Polish pianist S. Dey at the Baku Music Conservatory and the Philharmonic in Baku [4, 2010, p. 38].

Bilateral meetings have become traditional [4, 2008, p. 64], jazz festivals.

On October 16-30, 2010 Baku hosted the "Jazz Festival", where on October 25 the famous Polish jazz pianist, composer, arranger and teacher Artur Dutkiewicz performed [5. p.11]. On April 23, 2013, in the city of Gniezno, the Republic of Poland, a monument "Friendship" was opened, dedicated to the 540th anniversary of Azerbaijani-Polish relations and the 20th anniversary of the restoration of these ties.

A concert dedicated to this event was organized. The event was attended by Mayor of Gniezno Jasek Kowalski, Deputy Minister of Culture and Tourism of the Republic of Azerbaijan Adalat Veliyev, Deputy Minister of Culture and National Heritage of the Republic of Poland E. Albright, Ambassador of the Republic of Azerbaijan to Poland Gasan Hasanov. Honored Artist of the Republic of Azerbaijan Tayyar Bayramov and young performer Arzu Aliyeva gave a mugham concert. In connection with the opening of the monument, a photo exhibition was organized [4, 2013. p. 12].

The artistic intelligentsia of Azerbaijan had various international cultural ties with many countries of the world, including Poland. In various fields of culture - in literature, music, fine arts, etc., she made a huge contribution to the establishment of the principles of international cultural humanitarian cooperation.

In order to further promote Azerbaijani culture, dialogues of cultures, multilateral cooperation, it is necessary to develop further relations with Poland in the field of science, culture, education, literature (including translations of works of art).

It is necessary to continue to carry out exchanges of delegations of the artistic intelligentsia, hold film festivals, decades of books, exhibitions of works by artists, weeks of

culture, international meetings of writers, congresses, conferences, anniversaries of writers, involve youth organizations in this process, continue work on the main priority multilateral cultural ties, conduct dialogues of cultures. After all, it is the Dialogue of Cultures that leads the peoples of the world to progress, mutual understanding and cooperation.

Streszczenie

Niektóre z głównych strategicznych zadań państwa azerbejdżańskiego to rozwój wzajemnie korzystnej współpracy ze wszystkimi krajami, uczestnictwo w organizacjach międzynarodowych i regionalnych oraz pomyślna integracja globalna. Czynniki kulturowe odgrywają ważną rolę w osiągnięciu tych celów.

Azerbejdżan jako podmiot międzynarodowego zainteresowania kulturalnego jest nie tylko aktywnym uczestnikiem wielu programów kulturalnych, projektów z powodzeniem realizowanych na świecie, ale także pełni rolę inicjatora i organizatora. Aktywnie uczestnicząc w światowych procesach kulturowych, Azerbejdżan nie tylko wzbogaca własną kulturę narodową o postępowe, uniwersalne idee i wartości, ale także wnosi cenny wkład w rozwój kultury światowej.

Aby dalej promować kulturę Azerbejdżanu, a zwłaszcza dialog dotyczący współpracy kulturalnej i wielostronnej, konieczne byłoby pogłębienie więzi z Polską w dziedzinie nauki, kultury i edukacji. W końcu to dialog kulturowy sprzyja postępowi humanitarnemu, wzajemnemu zrozumieniu i konstruktywnej współpracy na świecie.

Słowa kluczowe:

Azerbejdżan, Polska, kontakt kulturow

Key words:

Azerbaijan, Poland, cultural contact

Literature:

1. State archive of culture and art of the Azerbaijan Republic. f. 344. op. 1, d. 338, s. 17-18, f. 344. op. 1, d. 398, s. 23, f. 344. op. 3, d. 336, s. 4, f. 344. op. 1, d. 369, s. 6, f. 344. op. 1, d. 398, s. 41, f. 344. op. 1, d. 376, s. 23, f. 344. op. 1, d. 425, s. 5
2. Azerbaijan (newspaper). 2007, April 1, p. 2
3. Abdullabekova G.G. "Azerbaijani-Polish Literary Relations of the 19th-21st Centuries" (Study Guide). Baku, 2012.
4. Archive of the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Azerbaijan (Annual reports). 2003, p. 5, 2009, p. 46, 2012, p. 15, 2010, p. 38, 2008, p. 64, 2013. p. 12
5. Baku Jazz Festival, 2010, October 16-30. p.11
6. New literature on culture, art and tourism (mədəniyyət, incəsənət və turizm,) 2010, February. Baky, 2010.
7. Republic (newspaper). 2008, December 4, p. 1
8. Ya. Shchepansky. Elementary concepts of sociology. Moscow, 1969. p. 40, 41

Motywy azerbejdzańskie w pracach polskich literatów zesłanych na Kaukaz

Podbój ziem Rzeczypospolitej w XVIII w. oraz kolonizacja Kaukazu w XIX w. przez Imperium Rosyjskie doprowadziły do zacieśnienia kontaktów pomiędzy Polakami z zaboru rosyjskiego i Azerbejdżanami (*Türkami* azerbejdżańskimi). Na przełomie XVIII-XIX w. charakter polskiej migracji był głównie przymusowy. Przybyszami byli rekruci, którzy odbywali służbę wojskową w szeregach armii carskiej jako żołnierze albo zesłańcy wcieleni do batalionów karnych. Tę ostatnią grupę charakteryzował wysoki poziom zaangażowania polityczno-społecznego oraz dobre wykształcenie. Pod koniec XIX w. i na początku XX w. Polacy stanowili migrację zarobkową, która głównie trafiała do Baku, gdzie w omawianym okresie rynek pracy intensywnie się rozwijał. Przedmiotem badań niniejszego artykułu jest literatura pamiątkowo-podróżnicza, nasycona miejscowym kolorytem i słownictwem. Autorami tych prac są polscy literaci zesłani na Kaukaz. Wyjątkiem od tej reguły jest książka powieściopisarza i tłumacza Waclawa Rogowicza. Nie klasyfikuję dzieła literackiego jako dokumentu zawierającego opis prawdziwych osób i wydarzeń. W tej książce wartość stanowi opis abstrakcyjnego bohatera, który jest umiejscowiony przez autora w historycznym

¹ Do lat 30. XX wieku Azerbejdżanie określali swój język (wspomina o tym Michał Butowt-Andrzejkowicz) oraz przynależność etniczną terminem „türk”. Ponieważ termin ten jest również stosowany wobec wszystkich ludów posługujących się językami należącymi do grupy języków tureckich (w polskiej nauce stosowany zamiennie z określeniem „ludy tureckie”), w tekście w celu zachowania autentyczności historycznej i jednocześnie zawężenia terminu „turecki” do kultury azerbejdżańskiej stosuję formę „Türk”. Forma ta budzi kontrowersje wśród polskich turkologów, gdyż zawiera ona literę nieobecną w polskiej pisowni. W polskiej literaturze naukowej profesor Henryk Jankowski stosuje termin „Turkijczyk” jako etnonim oznaczający przedstawiciela ludu turkofonicznego. Jednak w języku polskim jest dopuszczalny zapis umlautów (Uchwała Ortograficzna nr 3 rady Języka Polskiego w sprawie zapisu niemieckich liter ü, ö, ä przyjęta na XI Posiedzeniu Plenarnym dn. 20 listopada 2001 r.) URL: https://rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=75:zapis-niemieckich-liter-ue-oe-ae&catid=43&Itemid=81 [26.09.2022]. Pozwolę sobie zatem wzorując się na istniejącym już w obiegu naukowym określeniu „Kaganat Göktürków” (S. J. Shaw, *Historia Imperium Osmańskiego i Republiki Tureckiej, T. 1. 1280-1808*, przełożył B. Świątnik, Warszawa 2016, s. 21-24) zastosować w kontekście Azerbejdżanu terminu Türk/Türky, który dokładnie oddaje oryginalne brzmienie i pozwala mi na precyzyjne określenie przodków dzisiejszych Azerbejdżan.

i kulturowym kontekście kolonialnej Rosji oraz stosunek pisarza do tożsamości opisanych ludzi. Wyznaję opinię, że wszystkie te prace łącznie dostarczają nam argumentów na rzecz istnienia poczucia odrębności etnicznej, a zatem istnienia tożsamości kulturowej u ówczesnych Azerbejdżan. Ta teza pozwala mi stwierdzić, że intelektualna aktywność Polaków, którzy mieli przyczynić się do rozszerzenia zasięgu kultury cywilizacji chrześcijańskiej wśród ludów wyznania muzułmańskiego, w tym wśród Azerbejdżan, implikowała popularyzację i utrwalenie wiedzy o nich.

Celem artykułu jest przedstawienie i analiza wątków dotyczących obyczajowości i języka Azerbejdżan na przykładzie wybranych prac polskich literatów tzw. grupy kaukaskiej. Problem badawczy skupia się na percepcji elementów kultury azerbejdżańskiej przez zewnętrznych obserwatorów. Utwory polskich obserwatorów są cenne również dla badaczy, którzy poszukują odpowiedzi na pytanie, jak przodkowie dzisiejszych Azerbejdżan w warunkach braku werbalnej samoidentyfikacji uświadamiali sobie własne „ja”. Autorzy posługują się terminologią carskiej Rosji, stosując wobec ludności turkijskiej Kaukazu Południowego etnonimy „Tatarzy”, „Persowie”, a nawet „Turkmeni”. Uważam, że przy istnieniu problemu z ustaleniem faktów historycznych związanych z tożsamością potrzebujemy podejścia interdyscyplinarnego, z koniecznym uwzględnieniem metody leksykalnej, okoliczności językowych, które pozwolą nam zbadać subiekty wspólnoty „od środka”, uwzględniając tak ważne czynniki tworzące własne „ja”, jak kultura i język. Jak pisze Tadeusz Paleczny, „(...) Język jest kluczem do tożsamości, elementem, bez znajomości którego nie możemy jej zrozumieć i opisać (...) Język jest elementem tożsamości kulturowej tak głęboko osadzonym w naszej psychice, że staje się ekwiwalentem przynależności kulturowej”². Omawiane prace zawierają poszczególne wyrazy, a nawet zdania w języku azerbejdżańskim. Na podstawie tych wtrąceń językowych mogą wnioskować o etniczności i tożsamości przodków dzisiejszych Azerbejdżan.

Prace polskich literatów wspomagają nas w przeanalizowaniu samoidentyfikacji i samoprezentacji Türków azerbejdżańskich w procesie budowania azerbejdżańskiej tożsamości narodowej. Głównym instrumentem badawczym jest wykorzystanie metody analizy i krytyki tekstu oraz metody leksykalnej. Analiza przeprowadzona zostanie w oparciu o literaturę przedmiotu, którą ograniczam do następujących prac: Waclaw Rogowicz, *Mozajka Kaukazu*³, Michał Butowt-Andrzejkowicz *Szkice Kaukazu. T. 1-2*, Warszawa 1859. URL: <https://polona.pl/item/szkice-kaukazu-t-1,MzA3OTE3/3/#info:metadata>; <https://polona.pl/item/szkice-kaukazu-t-2,MzA4MjU3/91/#info:metadata> [dostęp: 19.09.2022].

² T. Paleczny, *Socjologia tożsamości*, Kraków 2008, s. 94

³ W. Rogowicz, *Mozajka Kaukaska*, Warszawa 1905.

⁴ M. Butowt-Andrzejkowicz, *Szkice Kaukazu. T. 1-2*, Warszawa 1859. URL: <https://polona.pl/item/szkice-kaukazu-t-1,MzA3OTE3/3/#info:metadata>; <https://polona.pl/item/szkice-kaukazu-t-2,MzA4MjU3/91/#info:metadata> [dostęp: 19.09.2022].

*Wspomnienia z dwunastoletniej niewoli*⁵ i Władysław Strzelnicki *Szkice Kaukazu*⁶. Przy cytotach zachwują pisownię oryginalną.

Zagadnienia związane z życiem polskich zesłańców, uczestników powstań antyrosyjskich i członków antycarskich organizacji oraz rekrutów wcielonych do armii carskiej w I połowie XIX w. stacjonującej na Kaukazie znalazły bardzo szerokie odzwierciedlenie w polskiej literaturze naukowej.⁷ Wśród polskich badaczy największy wpływ na ukształtowanie wiedzy o dokonaniach oraz aktywności zawodowej i społecznej Polaków w Azerbejdżanie wywarły liczne publikacje Andrzeja Chodubskiego⁸. Duże zasługi w popularyzacji wiedzy w Azerbejdżanie o azerbejdżańsko-polskich związkach literackich, w tym o polskich literatach z tzw. kaukaskiej grupy poetów, miały prace literaturoznawców Mikaila Rafili, Murtuz Sadychowa oraz Gular Abdullabejowej⁹.

W latach 20. XIX w. Polacy byli zsyłani na Kaukaz w ramach represji za angażowanie się w działalność patriotycznych organizacji politycznych, takich jak Towarzystwo Filomatyczne i Zgromadzenie Filaretów (potocznie znane jako filareci)¹⁰. Największa fala Polaków przymusowo wcielonych do wojska carskiego na Kaukaz przybyła po 1831 roku, po powstaniu listopadowym¹¹. Poza tą grupą, społeczność Polaków na Kaukazie stanowili również poborowi z dawnego Królestwa Polskiego służący w kaukaskich garnizonach armii carskiej, w tym również oficerowie¹². Trudno ustalić dokładną liczbę Polaków przebywających w Azerbejdża-

⁵ M. Gralewski, *Kaukaz: wspomnienia z dwunastoletniej niewoli: opisanie kraju – ludność – zwyczaje i obyczaje*, Lwów 1877. URL: <https://polona.pl/item/kaukaz-wspomnienia-z-dwunastoletniej-niewoli-opisanie-kraju-ludnosc-zwyczaje-i,NDE5NDc0/80/#info:search:151> [dostęp: 19.08.2022].

⁶ W. Strzelnicki, *Szkice Kaukazu*, Żytomierz 1860.

⁷ Zob. M. Inglot, *Polacy piszący na Kaukazie w pierwsze poł. XIX w.: materiały do zagadnienia*, „Pamiętnik literacki 1957, nr 48/2, s. 538-551, B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia Azerbejdżanu*, Wrocław 1987, s. 165-174, G. Piwnicki, *Losy polskich zesłańców wojskowych w Azerbejdżanie przez pryzmat ich dokonań cywilizacyjnych w XIX i na początku XX wieku*, w: A. Chodubski, A. Frączek, B. Słobodzian (red.) *Politologiae miscellanea: w świecie wielu rzeczywistości*, Toruń 2011, s. 248-266, E. Walewander (red.), *Polacy w Azerbejdżanie*, Lublin 2003, P. Olszewski, *Relacje polsko-kaukaskie w pamiętnikach i literaturze naukowej – zarys problematyki*, „Niepodległość i Pamięć” 2018, nr 25/3 (63), s. 211-238, P. Adamczewski, *Polski mit etnopolityczny i Kaukaz*, Warszawa 2019, s. 235-263.

⁸ A. Chodubski, *Aktywność kulturalna Polaków w Azerbejdżanie w XIX i na początku XX wieku*, Gdańsk 1986; tenże, *Azerbejdżan-Polska. Osłony kontaktów kulturowych*, Toruń 2015; tenże, *Polacy w Azerbejdżanie*, Toruń 2003. M. Popławski (red.), *Uczony i jego dzieło. Bibliografia publikacji prof. zw. dra hab. Andrzeja Jana Chodubskiego*, Toruń 2007.

⁹ M. Рафили, *Первый азербайджанский просветитель Бакиханов*, „Литературный Азербайджан”, 1941, nr. 2, s. 53-63, M. Садыхов, *Очерки русско-азербайджанско-польских литературных связей XIX века*, Баку 1975, Г. Абдуллабекова, *Темы и инспирации Азербайджана в польской литературе XIX века*, Баку 1999.

¹⁰ A. Chodubski, *Azerbejdżan-Polska*, op. cit., s. 86.

¹¹ P. Adamczewski, *Polski mit etnopolityczny i Kaukaz*, s. 254.

¹² P. Olszewski, *Relacje polsko-kaukaskie*, op. cit., s. 213.

nie. Według szacunków Andrzeja Chodubskiego na Kaukaz zesłano milion Polaków, z tego w Azerbejdżanie przebywało 30%. Te liczby nie pokrywają się z ustaleniami historyka Wiesława Cabana, który szacuje, że w latach 1831-1855 na Kaukazie służyło 41 460 osób oraz 200 spiskowców zesłanych z ziem polskich i przymusowo wcielonych do carskiej armii¹³. Na kilkakrotne zawyżenie liczby represjonowanych Polaków na Kaukazie mogły mieć wpływ publikowane wspomnienia zesłańców politycznych¹⁴. Jak widać, wydane po powrocie do kraju wspomnienia i opowiadania Polaków kształtowały opinie na temat ich liczebności na Kaukazie oraz przyczyniały się do poznania lokalnych kultur i języków ludności regionu.

Duże znaczenie w podejmowanych przeze mnie analizach ma książka polskiego dziennikarza, etnografa, działacza niepodległościowego Mateusza Gralewskiego (1826-1891), *Kaukaz. Pamiętniki z dwunastoletniej niewoli*¹⁵. W trakcie pobierania nauki w warszawskim gimnazjum Gralewski wstąpił do Związku Narodu Polskiego, tajnej młodzieżowej organizacji skupiającej niepodległościową inteligencję. W 1843 r. organizacja została wykryta przez władze carskie i rozbita. Gralewski został aresztowany i skazany na 12 lat służby wojskowej na Kaukazie, gdzie został włączony do jednego z garnizonów stacjonujących w Dagestanie i walczących w wojnie kaukaskiej¹⁶. Przebywał na terenie Kaukazu Północnego, w tym w Dagestanie oraz na terenach współczesnego Azerbejdżanu i Gruzji. Podczas zesłania na Kaukazie zainteresował się etnografią i w trakcie pobytu gromadził materiały. Jednak, w obawie przed prześladowaniami politycznymi, zniszczył część swoich notatek¹⁷. Dzięki amnestii mógł wrócić do kraju w 1857 r. W latach 70. zamieszkiwał we Lwowie, gdzie na podstawie zachowanych materiałów zawierających jego spostrzeżenia i informacje uzyskane od lokalnej ludności wydał w 1877 r. wspomnianą książkę. Opisy wspomnień dotyczących obszaru Azerbejdżanu nie budzą wątpliwości, że Gralewski rzeczywiście miał kontakt z miejscową ludnością. Świadcstwo tego znajdujemy w zapisie poszczególnych wyrazów występujących w języku mówionym.

¹³ W. Caban, *Służba wojskowa Polaków na Kaukazie w latach 1831-1856*, [w:] Z. Karpus, N. Kasperek, L. Kuk, J. Sobczak (red.), *W kraju i na wychodźstwie. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Sławomirowi Kalembce w sześćdziesięciopięciolate urodzin*, Toruń-Olsztyn 2001, s. 730. P. Adamczewski, *Polski mit etnopolityczny i Kaukaz*, s. 247-255.

¹⁴ P. Adamczewski, *Polski mit etnopolityczny*, s. 259.

¹⁵ Książka została opracowana, opatrzona wstępem przez Przemysława Adamczewskiego i ponownie wydana w 2015 r.: M. Gralewski, *Kaukaz. Wspomnienia z dwunastoletniej niewoli*, oprac. Przemysław Adamczewski, Poznań 2015.

¹⁶ Wojna Kaukaska, po ros. *Кавказская война* (1817-1864) - działania militarne Rosyjskiej Armii Cesarzkiej związane z podbojem Północnego Kaukazu.

¹⁷ P. Adamczewski, *Przedmowa*, w: M. Gralewski, *Kaukaz. Wspomnienia z dwunastoletniej niewoli*, oprac. Przemysław Adamczewski, Poznań 2015, s. 9.

Próbując scharakteryzować skład etniczny mieszkańców Kaukazu, Gralewski wymienia „Rosjan, Rusinów, Persów, Turków, Niemców, Turkomanów”. W nowym wydaniu książki historyk Przemysław Adamczewski wyjaśnia, że „w tym miejscu chodzi Gralewskiemu o turkijskojęzycznych mieszkańców Kaukazu, m. in. Bałkarów, Karaczajów, Azerbejdżan i Kumyków”¹⁸. Powstaje pytanie, skoro pod nazwą Turkomanów autor ma na myśli tiurkijską ludność Kaukazu, dlaczego odrębnie wymienia Turków. W rozdziale drugim pt. *Równina kumycka* Gralewski wprowadza kolejny etnonim – „Turkmeni”. W wyjaśnieniach Adamczewski ten termin również interpretuje jako „turkijskie ludy zamieszkujące Kaukaz” i dodaje, że chodzi o Bałkarów i Karaczajów¹⁹. Sam Gralewski wyjaśnia, że Turkmeni to zdobywcy lud Kaukazu XVI i XVII w. i język ich jest nazywany tatarskim.²⁰ Moim zdaniem Gralewski rzeczywiście pod terminem „Turkmeni” miał na myśli szerszą grupę turkijskich ludów, natomiast Turkomanami nazywa Azerbejdżan wyznania sunnickiego. Natomiast muzułmańską ludność odłamu szyickiego określa Persami. Znajduje to swoje potwierdzenie w fragmencie, gdzie pisze o szyitach w Gubie: „(...) *szyici (Persi)* [Persowie - SK] w mieście przeważali, mieli mnóstwo ozdobnych sarkofagów.” Widzimy to również przy opisie ludności miasta Derbent, większość mieszkańców którego stanowią Azerbejdżanie. Gralewski pisze, że społeczeństwo składało się z dwóch tysięcy Persów, Turkomanów (Turkmenów), Ormian i Żydów, a także rodzin rosyjskich²¹. W mojej opinii autor w nawiasie precyzuje, że Turkomani są ludnością turkijską. W podobnej konwencji opisuje muzułmańską (azerbejdżańską) ludność regionu Karabach: „Moskale zabrali tę prowincję w 1806 roku, po zabiciu Ibrahim-Chana (...). Była już ona wtedy zaludniona na połowę przez Persów i Turkomanów”²². Język „Turkomanów” czyli Azerbejdżan nazywa turkomańskim. Wnioskuje to na podstawie analizy wyrazów, jakie Gralewski podaje jako przykłady tego języka:

W Karabachu używają oni [Ormianie] wielu wyrazów turkomańskich. Człowiek nazywa się u Turkomanów *adam* lub *isan*²³, u Ormian *isan* lub *mart*.

Kogut w obu językach to *chorus*.

Ser w obu językach to *panyr*, chociaż Turkomani nazywają go i *piryr*.

Masło u Turkomanów to *jach*²⁴, a u Ormian *jech*.

Niekiedy zaś jednakowo brzmiące wyrazy mają inne znaczenie.

¹⁸ Tamże, s. 38.

¹⁹ Tamże, s. 112.

²⁰ Gralewski, *Kaukaz*, op. cit, 1877, s.65.

²¹ Gralewski, *Kaukaz*, 1877, s. 132.

²² Tamże, s. 351.

²³ Zniekształcona forma od *insan*

²⁴ Wyraz jest pisany jako yağ [jaj], w mowie dźwięczny fonem ğ [y]przechodzi w bezdźwięczne [x]

Na przykład *mis* znaczy u Turkomanów miedź, a u Ormian mięso, gdy przeciwnie mięso u Turkomanów nazywa się *at*²⁵ (...)²⁶

W rozdziale pt. *Szyrwan* Gralewski relacjonuje swoje spostrzeżenia z Baku. W tym fragmencie znalazły się zdania „po turkomańsku” czyli w języku azerbejdzańskim.

Dżanym sany güzlar czoç jakszy. (Duszko – dziewczę, masz oczy bardzo ładne)²⁷.
Styrem sany manym ruhu! (lubię Cię, moja duszo)²⁸.

Zauważmy w tym miejscu, że Gralewski spisywał swoje wspomnienia po powrocie z Kaukazu, a wiele informacji przywoływał z pamięci. To może wyjaśniać błędy językowe. Niemniej zdania są czytelne i zrozumiałe dla współczesnych Azerbejdżanów. Interującym faktem jest to, że Gralewski pisze wyraz “*istəyirəm*” (chcę, lubię) w formie “styrem”, które jest charakterystyczne dla języka mówionego.

Gralewski na przykładzie zaręczyn córek Abbasgulu agi Bakichanowa²⁹ przedstawia panujące zwyczaje i tradycje związane z aranżowaniem małżeństwa. Opisuje dramat córek Zejbeny i Tuhry, które wbrew swojej woli zostały zmuszone do poślubienia swoich kuzynów. Nazwiska kandydatów na męża, Hasana i Ahmeda, synów Dżafargulu agi Bakichanowa, są przez autora trafnie podane. Jednak błędnie podaje imię córki Abbasgulu agi Bakikhanova - Zeybanu zamiast Nisa Bayin. Nie zmienia to jednak faktu, że autor opisał ciekawe zjawisko etnograficzne.

Odbył się zaraz *czorek-kesti* (obrzęd zmwini). Wysłani poważni swatowie, na znak przyjęcia przez dziewice oświadczeń młodzieńców, przynieśli od nich chleb i sól pobłogosławiony przez *muszeida*³⁰. (...) Parę tygodni później odbył się *nizan* (zaręczyny) Tuhry. (...) Ahmed i Hassan przez posłów posłali swym narzeczonym pierścienie, szale i materiały na suknie, które zostały przez nie przyjęte.

Wspomniany przez Grajewskiego rytuał *czorek-kesti* (az. *çörək* – „chleb” i *kəsmək* – „pokroić, przeciąć”) sięga do symboliki tradycji ludowej, obecnie jest mało znany. We współczesnym języku azerbejdzańskim wyrażenie *çörək-kesdi* oznacza „dzielenie się chlebem” – wspólne jedzenie, akt przyjaźni. Badania etnograficzne przeprowadzone

²⁵ Zniekształcone od *ət*. Samogłoska [ə] zwana szwą, nie występuje w języku polskim, stąd Gralewski przy zapisie wyrazów zawierających tę literę zastępował ją innymi samogłoskami, zgodnie z polskim zapisem fonetycznym.

²⁶ Gralewski, Kaukaz, 1877, s. 356

²⁷ Poprawny zapis: *Canım, sanın gözələrini çox yaxşıdır. İstəyirəm səni mənim ruhum.*

²⁸ Gralewski, Kaukaz, 1877, s. 320.

²⁹ Abbasqulu ağa Bakıxanov (1794-1847) - znany również pod pseudonimem literackim Qüdsi (szlachetny) – azerbejdżański pedagog, poeta i pisarz piszący w języku azerbejdżańskim, perskim i arabskim. Był synem trzeciego chana bakińskiego Mirzy Muhammada Chana II.

³⁰ Powinno być *mudətahid* – muzułmański teolog, interpretator prawa muzułmańskiego.

wśród przedstawicieli starszego pokolenia na północnym zachodzie kraju wykazały, że na znak potwierdzenia zgody rodziny przyszłej panny młodej dokonywano rytuału łamania i dzielenia się chlebem, aby przypieczętować obietnicę³¹. Ten zwyczaj wywodził się ze znacznie starszej tradycji dzielenia się chlebem na znak wiecznej przyjaźni. Nadal wśród Azerbejdżan kult chleba jest święty, przysięga się nań, podobnie jak na świętą księgę Koranu. W tradycji ludowej funkcjonuje nawet powiedzenie, że Bóg przed Koranem przesłał chleb.

Gralewski oraz inni polscy obserwatorzy dotykają ciekawego problemu tożsamości narodowej Turków Azerbejdżańskich (obecnie Azerbejdżan). Percepcję Gralewskiego zakłóca moim zdaniem brak wiedzy, że Azerbejdżanie będąc ludem turkofonicznym wyznania muzułmańskiego częściowo są szyitami, a częściowo sunnitami. W opinii antropologa Włodzimierza Pawluczuka, są dwa sposoby rozumienia tożsamości. Pierwszy to autoidentyfikacja, czyli określenie samego siebie, a drugi to tożsamość społeczna, czyli określenie siebie jako istoty społecznej³². Pod panowaniem chrześcijańskiej prawosławnej Rosji na tożsamość wspólnot muzułmańskich w determinującym stopniu wpływał islam. Na Kaukazie Południowym dodatkowo ten czynnik wzmacniał sąsiedztwo chrześcijańskich narodów, Gruzinów i Ormian, którzy również mają silne zakorzenienie religii w świadomości. Inaczej kształtowało się poczucie odrębności w środowisku muzułmańskim. Tożsamość szyitów silnie implikuje myślenie symboliczne, które nawiązuje do kultu Karbali³³ i związanego z nim poczucia krzywdy i braku sprawiedliwości, co doprowadza do tworzenia wspólnot opozycyjnych wobec sunnitów. Do czynników kulturowych, które kształtują ich obrzędowość poza zwyczajami wywodzącymi się z tradycji ludowej doszły również ceremonie i rytuały interakcyjne o charakterze upamiętniającym. Ich opis znalazł się we wspomnieniach Gralewskiego. Pisze on, że „krwawe pochody religijne nazwane Szach-Husejnj, które są jeszcze praktykowane w zamieszkałych przez Persów Kubie i Szamasze”. W tym miejscu mamy do czynienia z nadinterpretacją autora, który utożsamia wyznanie (szyizm) z państwem, w którym ono dominuje (Iran/Persja). Wątpię, aby sami turkijscy szyici identyfikowali się jako Persowie (Fars).

³¹ M. Paşayeva, *Azərbaycanlıların ailə mərasimlərində etnik ənənələri (XIX-XX əsrin əvvəlləri. Şəki-Zaqatala bölgəsinin materialları üzrə)*. Bakı 2008, s. 71.

³² W. Pawluczuk, *Tradycja religijna a etniczno-cywilizacyjna tożsamość*, w: M. Libiszowska-Zółtkowska (red.), *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim. Socjologiczne studium przypadków*, Warszawa 2009, s. 139.

³³ Tragiczna bitwa pod Karbalą odbyła się od 8 do 10 dnia miesiąca *muḥarram* 61 roku hidżry (8-10 października 680 r.) między wojskami wnuka proroka Al-Ḥusayna, syna Alego Ibn Abī Tāliba oraz armią Yazīda, syna Mu'āwiyi Ibn Abī Sufyāna.

Mimo tych nieścisłości wspomnienia Gralewskiego dostarczają nam szczegółowego opisu rytuałów religijnych, które usunięto z życia publicznego w okresie sowietyzacji Azerbejdżańskiej SSR. We współczesnym Azerbejdżanie szyici, którzy stanowią większość mieszkańców państwa, mogą praktykować ceremonie żałobne. Jednak porównując z relacjami Gralewskiego wyraźnie widać złagodzenie jego charakteru, a nawet całkowity zanik niektórych elementów (np. taniec kołowy, asysta muzyków, zadawanie sobie ciosów w głowę kijami, inscenizacja bitwy).

Obchody miesiąca *mucharram* wśród szyitów zostały uwiecznione również przez pisarza Michała Butowta-Andrzejkowicza (1816-1860). Za przynależność do ruchu spiskowego kierowanego przez Szymona Konarskiego (1808-1839) został on skazany i zesłany na Kaukaz, gdzie spędził 18 lat. Na Kaukazie przebywał w Dagestanie, Tbilisi oraz w miejscowościach azerbejdżańskich, takich, jak wieś Salaoglu, Szamchor, Gandża (za czasów carskich Jelizawietpol), Szamachy, Baku oraz Guba. Wspomnienia po przymusowym pobycie w tym regionie zawarł w dwutomowym dziele *Szkice Kaukazu*, wydanym w Warszawie w 1859.

W pierwszym tomie *Szkiców* Michał Butowt-Andrzejkowicz zawarł ciekawe obserwacje, dotyczące warunków geograficznych, rzeczywistości narodowościowo-etnicznej, religijnej oraz językowej obszaru dzisiejszego Azerbejdżanu. We wspomnieniach przyznaje, że trochę mówił po azerbejdżańsku (nazywa go tatarskim), ale miał problemy z „prowadzeniem dłuższych rozmów”³⁴. Azerbejdżańskiego uczył się ze względów pragmatycznych, gdyż uważał, że „wszelako jest pewne, że tatarski język **Tiurk** [podk. – SK], w wielkiem tam [Zakaukaziu] jest używaniu. Umiejąc ten język można podróżować do Indii, i wszędzie się nim można rozmówić; tak zupełnie jak francuskim w Europie”³⁵. Z opisu można wnioskować, że poza względami praktycznymi, nauka musiała sprawiać mu przyjemność. Z dużą sympatią wypowiada się o samym języku, nazywa go „cudnym i harmonijnym”³⁶. Analiza tekstu wykazuje, że dobrze się odnajdywał w różnorodności językowej i etnicznej regionu.

Pierwsza osada, którą autor opisuje jako tatarską (azerbejdżańską) jest wieś Saloglu³⁷ (w tekście Salo-Ohly) na północnym zachodzie kraju. Charakteryzując miejscowych napisał:

Tatarzy wiarą, językiem, zwyczajami i fizjonomią, zupełnie się różnią od Gruzinów. (...) Są to wprawdzie Tatarzy, ale już w nich wiele się perskiego przebija. W dzisiejszych Zakaukaskich prowincjach nie widać płaskich mongolskich twarzy, naród

³⁴ M. Butowt-Andrzejkowicz, *Szkice Kaukazu. Tom I*, Warszawa 1859, s. 171.

³⁵ Tamże, s. 78.

³⁶ Tamże, s. 82.

³⁷ Obecnie wieś znajduje się w granicach rejonu Agstafa.

kształtny i piękny (...) Język ich jest tatarski, narzecza Tiurk, z małymi odmianami w całym zakaukaskim kraju używany. Lecz i w tym względzie hołd Persji oddają, bo w niektórych miejscach nad Kaspijskim morzem, mówią językiem Tat, to jest zepsutym perskim, a bogaty język farsycki [perski], jest językiem piśmiennym wszystkich Zakaukaskich prowincji³⁸.

W tym fragmencie widać, że autor odróżnia język azerbejdżański *türk* od tatarskiego, który rzeczywiście należy do grupy języków irańskich. Jednak błędnie uważa Tatów za naród turkijski, posługujący się dialektem perskiego.

Dociekliwość Butowta-Andrzejkowicza pozwala czytelnikowi zajrzeć w trudno dostępny w muzułmańskim społeczeństwie świat kobiet, których odrębność z czułością i sympatią zaznacza stosując w stosunku do nich wyrazu *Chanym* (pani).

Wyjechawszy w głąb miasta, w jednym zaułku musiałem się zatrzymać, raptem bowiem byłem wstrzymany przez defilującą kawalkadę kilku dam tatarskich, osłoniętych różnokolorowymi zasłonami i siedzących po męsku na pięknych koniach. Przed nimi i za nimi, kilku *nukierów* [sług] z czerwonymi pochodniami, jasno oświecali tę grupę, godną pędzla flamandzkiej szkoły. Jechałem żółtym krokiem, miałem dość czasu im się przypatrzeć, ale cóż! twarzy niestety nie widziałem; bo oprócz tych materialnych zasłon (już nie wiem dlaczego), miały jeszcze maski ze złożonego drutu. Tak mię zachwyciła ta tajemniczość, że mimo woli powiedziałem po tatarsku do jednej z przejeżdżających Chanym: na proroka zaklinam cię, odsłoń twarz twoją. Chanym ani się oglądnęła, usłyszałem tylko leciutki śmiech. Nie spuszczałem ich z oczu, i w krętym zaułku zniknęły mi naprzód powiewające tajemnicze zasłony, później wykazujące się czerwone, złotem obszywane tumany, później małutkie nóżki w safianowych papuciach (...)³⁹

Opis przedstawiony Butowtem-Andrzejkowiczem pasuje do portretu zamożnej młodej mieszcanki. Styl ubioru odzwierciedlał stan cywilny, a także wiek jego posiadaczki. Jaskrawe ubiory nosiły młode kobiety. Polak wykazał się znajomością nazwy części tradycyjnego ubioru. *Tuman* oznaczał szeroką rozkloszowaną spódnicę. W tym wypadku spódnice musiały być na tyle długie, żeby było je widać spod zasłony. Rzeczywiście w Szamachy kobiety nosiły długie *tumany*. Przy tym kobiety ze wsi cieszyły się stosunkowo większą swobodą ubioru niż opisane mieszcanki. Zwrócił na to uwagę również Butowt-Andrzejkowicz w Derbencie:

(...) w Derbencie zamężne kobiety były daleko wolniejsze, aniżeli w innych muzułmańskich miastach; bo nie jedna z nich, niby to od niechcienia, rozpuściła czadrę,

³⁸ M. Butowt-Andrzejkowicz, *Szkice*, s. 76-77.

³⁹ M. Butowt-Andrzejkowicz, *Szkice*, s. 100-101.

i pokazała twarzyczkę. Gdy przednia straż wchodziła do miasta, Tatarzy powyłazili na mury i ciągle krzydzeli: *Urus geliller! Urus geliller!* (Ruscy idą!). To było hasłem i dla Tatarok, które odbiegły od swych zatrudnień, (...) Dostrzegłem ku wielkiemu zdziwieniu, że nie jedna z nich o czadrze zapomniała. Już okiem szukałem pięknych twarzyczek, lecz bardzom się omylił, bo tam tylko stare kobiety bez czader wychodzą, a wszystkie inne po same się oczy zasłaniały⁴⁰.

Pisząc o kobietach Butowt-Andrzejkowicz podejmuje w perspektywie porównawczej ciekawy wątek różnicowania kanonów piękna w różnych kulturach. Co prawda z uznaniem pisze o “kształtnych Tatarokach”, “przystojnych Tatarach”, lecz nie przemawia do niego ich wyobrażenie o pięknie. Jednak podchodzi do tego ze zrozumieniem, zaznacza, że kryteria piękna są uwarunkowane kulturowo.

Zacząłem się więc pilnie przypatrywać. Wprawdzie były one piękniejsze od zachwalanych Gruzinek, lecz szpeciły ich brwi mocno naczernione i jeżeli nie naturą, to sztuką złączone; oczy miały żywe, a rysy twarzy bardzo regularne. Młode Tatarki, nie przestawały odsłaniać się i strzelać oczami w różne strony. Takto kokieterja, jest bóstwem, któremu wszędzie hołdują; a orszak jej również świetny w azjatyckich haremach, jak w naszych salonach. Tylko że wszystko stosuje się do zwyczajów, i do wyobrażenia o pięknie. I tak Derbenckie damy nie watują się, nie przyprowadzają loków, nie znają gorsetów; lecz za to malują żółto paznokcie, czernią rzęsy, i więcej używają różu i bielidła niż nasze Europejskie damy.

Na przelomie XIX i XX w. ideał kobiecego piękna wśród muzułmanek Zakaukazia był podobny do mody panującej w Azji Środkowej czy w Iranie. Kanonem piękna były: monobrew, migdałowe oczy, rumiane policzki, jasna cera. W przestrzeni publicznej często jedynym odsłoniętym fragmentem ciała u muzułmanek były oczy. Zaciemnione gęste brwi nadawały spojrzeniu wyrazistości.

Szkice poza talentem literackim zdradzają zdolności poznawcze Butowt-Andrzejkowicza. Udało mu się uniknąć kolonialnej narracji o “dzikich podbitych narodach” prowadzonej często z perspektywy podbijających. Uczył się języka azerbejdżańskiego, chętnie wchodził w interakcje z miejscowymi, potrafił przyznać się do stereotypów, jakie przełamywał będąc wśród ludzi. Pozytywny przykład interakcji pomiędzy Polakiem, a miejscowym chłopcem zdarzył się podczas jego pobytu w Szamachy. Na bazarze młody pobożny szyita, który rozdawał wodę (*sakka*) poczęstował również Butowt-Andrzejowicza. Będąc pod wrażeniem tego gestu, który Polak określił mianem tolerancji, przyjął wodę i podziękował chłopcu w jego ojczystym języku (po azerbejdżańsku):

⁴⁰ Tamże, s. 168-169.

Usunąłem się od ciżby, stałem opodał, ale i tu jakiś Tatarzyn pakuje mi do ręki coś skurzanego i bardzo mokrego. Nie mogłem, się domyśleć co by to znaczyło, ale, spostrzegłszy, że ma burdiuk pod pachą, i pomimo, to że był dosyć bogato, ubrany, boso na bazar wystąpił, poznałem w nim Sakka. Zdziwiła mię tylko ta tolerancją, gdyż według przyjętego zwyczaju, giaur nie może z prawowiernym ani jeść, ani pić z jednego naczynia. Nie mogłem mu odmówić, a chociaż ani trochę nie miałem pragnienia, wychyliłem skurzany kubek i powiedziałem sahol⁴¹ (dziękuję)⁴².

Przy analizowaniu interesujących mnie wątków związanych z nazewnictwem terenów zamieszkałych przez przodków Azerbejdżan duże znaczenie ma książka *Obrazy z Kaukazu. Kartki z podróży* autorstwa polskiego botanika Edwarda Strumpfa (1872-1901). Urodził się on w Siedlcach, studiował nauki przyrodnicze w Warszawie, Bonn i Dorpacie (obecnie Tartu). Za zaangażowanie się w ruch patriotyczny został aresztowany i zesłany na Kaukaz, gdzie spędził dwa lata⁴³. Swoje spostrzeżenia i obserwacje dotyczące geografii, ekonomii oraz spraw społeczno-kulturowych opublikował w Warszawie w 1900 roku. Pisząc o Azerbejdżanach zamieszkujących Kaukaz Południowy zgodnie z rosyjską terminologią używa słowa „Tatar”. O robotniku z irańskiego Azerbejdżanu, którego spotkał w Baku, pisze „Tatar perski”⁴⁴. Oznaczałoby to, że z jego perspektywy musiały istnieć wspólne cechy, które decydowały o istnieniu co najmniej wspólnoty etnicznej. Praca Strumpfa dostarcza argument, że geograficzna nazwa krainy Azerbejdżan już w XIX w. kojarzona była również z obszarem na północ od Araksu. We fragmencie dotyczącym ludności Baku jest umieszczona informacja: „Ludność tubylczą stanowią Tatarzy azerbejdżańscy, Tatowie (mieszkańcy północnej Persji) oraz Ormianie⁴⁵. We współczesnej polskiej historiografii można spotkać opinię, że ziemie na północ od rzeki Araks zaczęto nazywać Azerbejdżanem dopiero w XX w., co rzekomo było skutkiem idei panturkizmu⁴⁶. Choć książka Strumpfa ukazała się w 1900 roku, musiała być napisana wcześniej. Ponadto, jeśli przyjmiemy tezę, że nazwa Azerbejdżan została skojarzona z terytorium obecnego państwa azerbejdżańskiego wyłącznie wskutek działalności panturkistów, powstaje pytanie, dlaczego mieliby oni wybrać akurat tę nazwę? Przecież wybór nazwy Azerbejdżan wręcz wyodrębnił Türków azerbejdżańskich od innych ludów turkijskich. Bez wątplenia upolitycznienie tej nazwy w kontekście państwowości Azerbejdżanu nastąpiło dopiero w latach 1917-1918. Jednak zanim to nastąpiło, nazwa

⁴¹ Prawidłowe brzmienie: *Sağ ol*, dosł. „Bądź zdrów”

⁴² M. Butowt-Andrzejkiewicz, *Szkice*, s. 114.

⁴³ A. Chodubski, *Azerbejdżan – Polska*, s. 186-187.

⁴⁴ E. Strumpf, *Obrazy z Kaukazu. Kartki z podróży*, Warszawa 1900, s. 49.

⁴⁵ Tamże, s. 53.

⁴⁶ P. Adamczewski, *Polski mit etnopolityczny i Kaukaz*, s. 190.

musiała być uprzednio kojarzona z ludem, który zamieszkiwał pewien obszar. Wybór tej nazwy przez azerbejdzańskich narodowców tłumaczy faktem istnienia u nich świadomości pogranicza, gdyż umiejscawiali oni pojęcie ojczyzny na przestrzeni całej krainy zamieszkałej przez ich współmówców⁴⁷. Dla wielu przedstawicieli inteligencji azerbejdzkiej należącej do pokolenia przełomu XIX i XX w., granica na Araksie była formalnością polityczną. Literackie ujęcie tego zjawiska przedstawił Strumpf, który odwiedził tereny przygraniczne. Co ciekawe, pisze on o granicy dzielącej irański Azerbejdżan z dzisiejszym Azerbejdżanem w cudzysłowie:

Tam, za drogą, takiz step, jak tu, takaz trzcina tam rośnie (...). Oto żółw olbrzymi pełnie przez "granicę" – on tu żadnej różnicy nie czuje; oto widać tam dachy trzcinowe wioski perskiej, zupełnie takie, jak te, któreśmy po drodze mijali, oto ludzie zbierają zboże, zupełnie do tych podobni, których tu widzimy...⁴⁸

W swojej pracy Strumpf zawarł także spostrzeżenia o charakterze antropologicznym:

Tatarzy ci odznaczają się wielkim taktem, potrafią się w każdym przypadku odpowiednio zachować i okazują dużo delikatności, tak uderzającej u tych dzikich natur, a umysł ich zwykle bierny i ospały staje się w takich razach rzutki i przebiegły... Czuć tu dawną kulturę, znać ślady tej cywilizacji arabskiej, która dokonywała w swoim czasie cudów wśród światów barbarzyńskich; - w każdym razie to nie jest surowy materiał, z którego można lepić, co się żywnie spodoba⁴⁹

W tym fragmencie istotne jest to, że autor widzi pewne wspólne cechy identyfikujące (używa słowa „odznaczają się”) charakterystyczne dla tej grupy lingwistyczno-etnicznej i uważa, że lud ten miał skryształizowaną swoistość („to nie jest surowy materiał”). Na podstawie powyższych argumentów uważam, że Azerbejdżanie w XIX wieku posiadali odrębną tożsamość kulturową, która stanowiła decydujący element w konstruowaniu tożsamości jednostek.

Obrazy z Kaukazu dostarczają także informacji o organizacji życia, przedmiotach użytku codziennego oraz przebiegu biesiad, tradycji gościnności w mugańskich⁵⁰ wioskach obecnie stanowiących obszar rejonu Īmišli. Autor porównuje wieśniaka Azerbejdżanina z polskim chłopem, zauważa, że pierwszy ma potrzebę wygod. Wspomina, że przestrzen-

⁴⁷ S. Kazimova, *W kwestii nazwy Azerbejdzkiej Republiki Demokratycznej. Od tożsamości pogranicza do idei niepodległości Azerbejdżanu*, w: J. Malicki (red.) *Idee. Narody. Państwa. Pogranicza. Tom Wykładowców na Jubileusz 30-lecia Studium Europy Wschodniej*, Warszawa 2022, s. 215

⁴⁸ E. Strumpf, *Obrazy z Kaukazu*, s. 106.

⁴⁹ Tamże, s. 100.

⁵⁰ Nizina mugańska znajduje się w południowo-wschodniej części Republiki Azerbejdżanu, jest położona na południe od zbiegu rzek Araks i Kura.

ne chaty zlepiły z trzciny i błota miały dodatkową konstrukcję, która przypominała mu gołębnik. Postawiona na palach altanka o otwartych ścianach służyła tubylcom za letni domek, w którym śpiąc wysoko nad ziemią w przeciągu ratowali się oni od upałów i komarów. Gospodarz ugościł Strumpfa w takim domku, dzięki czemu możemy zwizualizować przedmioty użytkowe chat wiejskich. Polak wspomina, że na podłodze były wyłożone specjalne materace i poduszki do siedzenia (chodzi o *nalça* i *mütakkə*) tapicerowane w miękkie materie w jaskrawych wschodnich deseniach. Zgodnie ze zwyczajem wschodnim jedzenie (pilaw) podano na podłodze w miedzianych misach⁵¹. Po jedzeniu “wzniesiono lśniący samowar i maleńkie szklaneczki tatarskie”⁵². Prawdopodobnie chodzi o *armudu stakan* czyli małe szklanki o kształcie gruszki.

Interesujące obserwacje na temat azerbejdżańskiej ludności i języka miał Władysław Strzelnicki (1820-1846). Pochodził z Wołynia, ze szlacheckiej rodziny. W trakcie studiów na Uniwersytecie Kijowskim związał się z konspiracyjnym ruchem niepodległościowym, za co został aresztowany i zesłany na Kaukaz. Przebywał w garnizonach na terenie takich azerbejdżańskich miast, jak Szamachy, Baku, Lenkoran, Kurdamir, Aghdam i Szusza⁵³. Podczas służby uczył się języka azerbejdżańskiego, o czym świadczą liczne wstawki w języku azerbejdżańskim w jego książkach⁵⁴. Niestety utalentowany poeta zmarł w młodym wieku, mając zaledwie 26 lat. W 1860 roku jego brat wydał w Żytomierzu cztery tomy jego dzieł, m.in. pracę wspomnieniową *Szkice Kaukazu*. W niej Strzelnicki zamieścił interesujące wspomnienia dotyczące ostatniego chana karabachskiego⁵⁵ Mehdigulu chana Dżawan-szira (1763-1845), którego spotkał w Aghdamie. Portret opisany przez Strzelnickiego jak stara fotografia przedstawia czytelnikowi sędziwego starszego pana na wygnaniu:

Wnuk Pana[h] – Chana, Mehti-Kuli-Chan dotąd żyje i jest Chanem *in partibus infidelium*. Mieszka w wiosce Wahdamie [Aghdam]; przejeżdżaliśmy przez nią. Zaczny i lubiony powszechnie staruszek, dobrodziej przybliżonych swoich, dla poddanych niecieężki! Znaczne dochody pobierane z dóbr dziedzicznych, przy ogromnej pensji, którą mu rząd wypłaca, zaledwo mogą hojności jego podołać⁵⁶.

Strzelnicki uwiecznił także słynne karabachskie *dzidzimy* (cecim), dwustronne par-ciane dywaniki, które były cenione szczególnie wśród koczowników. Używano ich jako

⁵¹ E. Strumpf, *Obrazy z Kaukazu*, s. 99.

⁵² Tamże, s. 100.

⁵³ A. Chodubski, *Azerbejdżan – Polska*, s. 131.

⁵⁴ W. Strzelnicki, *Mahmudek. Powieść Kaukaska*, Żytomierz 1860; tenże, *Szkice Kaukazu*, Żytomierz 1860.

⁵⁵ Po zabójstwie ojca Ibrahima Chalil chana w 1806 roku przez rosyjskich oficerów Mehdigulu został uznany za chana Karabachu. Zasiadał na tronie do likwidacji Chanatu Karabachskiego w 1822 roku.

⁵⁶ W. Strzelnicki, *Szkice Kaukazu*, s. 7.

prześcieradeł oraz do ochrony przed zimnem lub do przeniesienia przedmiotów podczas podróży. Autor pisze, że „z materiałów jedwabnych Karabadzkich słyną szczególnie *dżidżimy* i *szalwary*”⁵⁷: pierwsze używane są przez krajowców na materace, ostatnich przeznaczenie okazuje się z samego nazwiska”⁵⁸. W części poświęconej muzułmańskim wsiom Karabachu Strzelnicki zauważył, że chłopci tutaj mają „znośne” życie, ich powinności na rzecz właścicieli ziemskich były „mizerne, kiedy pozwalają wieśniakowi większość część życia poświęcać ulubionemu próżnowaniu”⁵⁹. Stwierdza, że na tych ziemiach nie jest znany ani handel ludźmi, ani biczowanie. Z sarkazmem dodaje, że te informacje mogły posłużyć „orientalistom” do rozdziału o „tyraniu wschodniej”, poruszając tym istnienie wielu rozmaitych stereotypów, które się biorą z wybiórczej wiedzy osób piszących o Wschodzie.

Wśród odwiedzających Kaukaz, w tym regiony azerbejdzańskie, byli również podróżnicy i turyści. Wśród nich był pisarz Waclaw Rogowicz (1879-1960), który swoje obserwacje z podróży, jaką odbył w 1900 roku, opublikował w 1905 roku w książce *Mozaika Kaukaska. Impresje, legendy, kartki z podróży, opowiadania, wrażenia*⁶⁰. W niej autor przedstawia miejscowy koloryt, elementy ubioru, kuchnię, żałobne obchody Szachsey-Wachsey, przemiany kulturowe, w tym również informacje o muzyce i tańcach. Przodków Azerbejdżan na północ od Araksu nazywa zgodnie z rosyjskim nazewnictwem Tatarami, a mieszkańców irańskiego Azerbejdżanu – Persami. Ciekawym zabiegiem jest próba nadania terytorium zamieszkałym przez Azerbejdżan (według WR – Tatarów) jednej nazwy – Tatarii⁶¹ (Tataria jako kraina Tatarów). W mojej opinii to potwierdza moją tezę, że obserwatorzy spostrzegali odrębność kulturowo-etniczną Azerbejdżan. I nawet jeśli sama ta grupa miała tożsamość religijno-konfesyjną (muzułmanin, szyita, sunnita), wykazywała obiektywne cechy wspólnoty językowej, kulturowej, terytorialnej, obyczajowej, społecznej, co moim zdaniem wyczerpuje znamiona tożsamości etnicznej, choć nienazwanej. Określam to zjawisko jako brak werbalnej samoidentyfikacji.

W rozdziale pod tytułem *W gościnie u chanów* Rogowicz opisał hodowaną w regionie Karabachu szlachetną rasę koni karabachskich. Pisarz przebywał na Kaukazie w okresie,

⁵⁷ Spodnie. Strzelnicki nie tłumaczy tego słowa, ponieważ funkcjonuje ono w języku polskim jako określenie szerokich, bufiastych spodni (szarawary), noszonych przez szlachtę oraz kawalerię w XVI – XVII w.

⁵⁸ W. Strzelnicki, *Szkice Kaukazu*, s. 14.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ W. Rogowicz, *Mozaika Kaukaska. Impresje, legendy, kartki z podróży, opowiadania, wrażenia*, Warszawa 1905.

⁶¹ Tamże, s. 91, s. 106.

gdy populacja tych koni rasowych była liczna⁶². Jak wspomina Marian Hutten-Czapski w swojej fundamentalnej książce z 1874 roku *Historia powszechna konia*, liczba tych koni w Karabachu w stosunku do ludności była znacząco większa niż we wszystkich innych częściach Zakaukazia⁶³. “Nie ma muzułmańskiego Beka, który by konia nie hodował”⁶⁴. Dzięki literaturze pamiątkowej możemy dowiedzieć się nieco więcej o latach świetności tych koni:

Nieduże te konie, zgrabne, jak sarny, zwięzłej budowy, maści zwykle ciemnej lub złote kasztany, wrażliwe tak, iż drżą pod dotknięciem ręki wyczuwającej mięśnie, jak skręty sprężyn stalowych, pochodzą z prowincji tatarskiej Karabacha (dziś powiat Szuszyński gub.[ernii] Bakińskiej) i pod nazwą Karabaskich, słyną na cały Kaukaz. Gdy drepce rytmicznym tupotem, wydaje się żywym zbiornikiem energii, tłumionej do chwili, gdy jeździec pochyli się naraz nad grzywą konia, przylgnie do samego jego karku, wyciągnie szyję, krzyknie coś – i oko patrzącego ujrz tylko w kłębie kurzu miganie centaury, uniesionego z ziemi wichrem cwału.

Opowiadano mi dziwy o zdumiewających dowodach inteligencji, wierności, czujności i niesłychanej wytrwałości koni Karabaskich. To też Tatar tutejszy nigdy prawie nie używa ich jako zwierząt jucznych, lub pociągowych⁶⁵.

Najwięcej szczegółowej informacji o pochodzeniu, szczepach, maści, budowie, hodowli, tresurze, higienie koni karabachskich utrwalił Marian Hutten-Czapski we wspomnianej książce⁶⁶.

W *Szkicach* Strzelnicki porusza temat, który do dziś nie stracił na aktualności. Nieraz osoby, które uważają się za znawców Wschodu, wyrokują sądy oparte na szczątkowej wiedzy wyniesionej z pobytu z jednego czy dwóch krajów Wschodu. A Wschód przecież to ogromna przestrzeń, na której każdy z narodów ma swoją kulturę, tradycję, jaka decyduje o jego unikalności. Zapewne narody sąsiadujące, które dzielą wspólne losy historyczne, są podobne do siebie, jednak mają również pewne specyficzne elementy języka i kultury, które zapewniły im ukształtowanie odrębnej tożsamości narodowej.

⁶² Niestety w okresie sowieztyzacji stadniny koni prowadzone przez miejscowych bejów (szlachtę) zostały znacjonalizowane, włączone w stan posiadania kolchozów. Dopiero po II Wojnie Światowej powrócono do pomysłu odbudowania rasy, powstały państwowe stadniny, między innymi w Aghdamie. Podczas okupacji rejonu przez Armenię w 1993 roku nieliczne okazy były przeniesione do innych części kraju. Obecnie trwają wysiłki na odbudowanie i przetrwanie tej rzadkiej ceniowej rasy.

⁶³ M. Hutten-Czapski, *Historia powszechna konia, Tom 3*, Poznań 1874, s. 69. URL: <https://polona.pl/item/historia-powszechna-konia-t-3,NjYxNjE2Mzg/80/#info:search:karabachski> [dostęp: 19.08.2022].

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ W. Rogowicz, *Mozaika Kaukaska*, s. 75-76.

⁶⁶ M. Hutten-Czapski, *Historia powszechna konia, Tom 3*, ss. 65-84.

Nasze opaczne pojęcia o Wschodzie pochodzą najwięcej stąd, że podróżnicy nasi dobrowolnie poddają się złudzeniom optycznym, biorąc cząstkę jakąś, dach (...) albo i jedną cegielkę za cały budynek (...). – Panowie, Panowie, trochę więcej skromności i dobrej wiary! (...) O! panowie! Żeby ten Wschód objąć i zrozumieć, trzeba czegoś więcej niż zjeść kilka obiadów i odprawić kilka mszy w klasztorach Palestyny (...)⁶⁷.

W przypadku Azerbejdżan starałam się wychwycić w pracach polskich obserwatorów wzmianki o trwałym zespoleniu cech kulturowych, wyróżniających. Mimo, że obecność Polaków miała na celu ugruntowanie rzeczywistości obcej cywilizacyjnie carskiej władzy wśród muzułmańskiej ludności, odegrała ona jednak znaczącą rolę w udokumentowaniu sytuacji społeczno-politycznej, rzeczywistości obyczajowej, kulturowej oraz leksykalnej. Biorąc pod uwagę deficyt wiedzy antropologicznej i etnograficznej na temat Azerbejdżan, spisane obserwacje i spostrzeżenia Polaków mają dużą wartość dla badaczy życia obyczajowego Azerbejdżanu na przełomie XIX i XX w.

Streszczenie:

Artykuł skupia się na analizie wątków dotyczących rzeczywistości geograficznej, narodowościowo-etnicznej, obyczajowej, religijnej i językowej obszaru dzisiejszego Azerbejdżanu w polskiej literaturze przełomu XIX-XX w. na przykładzie wybranych prac literatów tzw. grupy kaukaskiej. Intelktualna aktywność Polaków, którzy mieli przyczynić się do rozszerzenia zasięgu kultury cywilizacji chrześcijańskiej wśród ludów wyznania muzułmańskiego, w tym wśród Azerbejdżan, implikowała popularyzację i utrwalenie wiedzy o nich. Na uwagę zasługują zarówno prace podróżnicze, jak i literackie, nasycone miejscowym kolorytem i słownictwem. Problem badawczy skupia się na konstruowaniu obrazu elementów kultury azerbejdżańskiej przez polskich obserwatorów w historycznym i kulturowym kontekście kolonialnej Rosji oraz stosunek autorów do tożsamości opisanych ludzi. Uważam, że przy istnieniu problemu z ustaleniem faktów historycznych związanych z tożsamością przodków dzisiejszych Azerbejdżan potrzebujemy podejścia interdyscyplinarnego, z koniecznym uwzględnieniem metody leksykalnej, okoliczności językowych, które pozwolą nam zbadać subiekty wspólnoty „od środka”, uwzględniając tak ważne czynniki tworzące własne „ja”, jak kultura i język.

Zastosowanie analizy elementów językowych i obyczajowych skłania nas do nowego spojrzenia na kwestie tożsamości. W analizowanych pracach polskich literatów można zaobserwować istnienie zespolonych cech kulturowych, wyróżniających przodków dzisiejszych Azerbejdżan od innych sąsiadujących z nimi grup etnicznych. Artykuł jest próbą uzasadnienia opinii, że analizowane prace łącznie dostarczają argumentów, że ówcześni Azerbejdżanie wykazywali obiektywne cechy wspólnoty językowej, kulturowej, terytorialnej, oby-

⁶⁷ W. Strzelnicki, *Szkice Kaukazu*, s. 13.

czajowej, co moim zdaniem wyczerpuje znamiona tożsamości etnicznej, choć nienazwanej. Zjawisko to określam w artykule jako brak werbalnej samoidentyfikacji.

Słowa kluczowe:

Polska literatura, zesłani na Kaukaz, tożsamość etniczna, Türky azerbejdżańscy/
Azerbejdżanie, Imperium Rosyjskie.

Key words:

Polish literature, exiles to the Caucasus, ethnic identity, Azerbaijani Turks / Azerbaijanis,
Russian Empire

Bibliografia:

1. Абдуллабекова Г., *Темы и инспирации Азербайджана в польской литературе XIX века*. Баку 1999.
2. Adamczewski P., *Polski mit etnopolityczny i Kaukaz*, Warszawa 2019.
3. Andrzejkiewicz M-B., *Szkice Kaukazu. T. 1-2*, Warszawa 1859. URL: <https://polona.pl/item/szkice-kaukazu-t-1,MzA3OTE3/3/#info:metadata> [dostęp: 19.09.2022]
4. Baranowski B., Baranowski K., *Historia Azerbejdżanu*, Wrocław 1987.
5. Caban W., *Slużba wojskowa Polaków na Kaukazie w latach 1831-1856*, [w:] Z. Karpus, N. Kasparek, L. Kuk, J. Sobczak (red.), *W kraju i na wychodźstwie. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Sławomirowi Kalembce w sześćdziesięciopięciolate urodzin*, Toruń-Olsztyn 2001.
6. Chodubski A., *Aktywność kulturalna Polaków w Azerbejdżanie w XIX i na początku XX wieku*, Gdańsk 1986.
7. Chodubski A., *Polacy w Azerbejdżanie*, Toruń 2003.
8. Chodubski A., *Azerbejdżan-Polska. Oslony kontaktów kulturowych*, Toruń 2015.
9. Gralewski M., *Kaukaz: wspomnienia z dwunastoletniej niewoli: opisanie kraju – ludność – zwyczaje i obyczaje*, Lwów 1877.
10. Gralewski M., *Kaukaz. Wspomnienia z dwunastoletniej niewoli*, oprac. Przemysław Adamczewski, Poznań 2015.
11. URL:<https://polona.pl/item/kaukaz-wspomnienia-z-dwunastoletniej-niewoli-opisanie-kraju-ludnosc-zwyczaje-i,NDE5NDc0/80/#info:search:151> [dostęp: 19.09.2022].
12. Hutten-Czapski M., *Historia powszechna konia, Tom 3*, Poznań 1874, s. 69. URL: <https://polona.pl/item/historya-powszechna-konia-t-3,NjYxNjE2Mzg/80/#info:search:karabachski> [dostęp: 19.08.2022].
13. Ingłot M., *Polacy piszący na Kaukazie w pierwsze poł. XIX w.: materiały do zagadnienia*, „Pamiętnik literacki 1957, nr 48/2, s. 538-551.
14. Kazimova S., *W kwestii nazwy Azerbejdżańskiej Republiki Demokratycznej. Od tożsamości pogranicza do idei niepodległości Azerbejdżanu*, w: J. Malicki (red.) *Idee. Narody. Państwa. Pogranicza. Tom Wykładowców na Jubileusz 30-lecia Studium Europy Wschodniej*, Warszawa 2022.

15. Olszewski P., *Relacje polsko-kaukaskie w pamiętnikach i literaturze naukowej – zarys problematyki*, „Niepodległość i Pamięć” 2018, nr 25/3 (63), s. 211-238.
16. Paşayeva M., *Azərbaycanlıların ailə mərasimlərində etnik ənənələri (XIX-XX əsrin əvvəlləri. Şəki-Zaqatala bölgəsinin materialları üzrə)*, Bakı 2008.
17. Paleczny T., *Socjologia tożsamości*, Kraków 2008.
18. Pawluczuk W., *Tradycja religijna a etniczno-cywilizacyjna tożsamość*, w: M. Libiszowska-Żółtkowska (red.), *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim: Socjologiczne studium przypadków*, Warszawa 2009.
19. Piwnicki G., *Losy polskich zesłańców wojskowych w Azerbejdżanie przez pryzmat ich dokonanych cywilizacyjnych w XIX i na początku XX wieku*, w: A. Chodubski, A. Frączek, B. Słobodzian (red.) *Politologiae miscellanea: w świecie wielu rzeczywiście*, Toruń 2011, s. 248-266.
20. Popławski M., (red.), *Uczony i jego dzieło. Bibliografia publikacji prof. zw. dra hab. Andrzeja Jana Chodubskiego*, Toruń 2007.
21. Рафили М., *Первый азербайджанский просветитель Бакиханов*, „Литературный Азербайджан”, 1941, nr. 2, s. 53-63.
22. Rogowicz W., *Mozajka Kaukaska*, Warszawa 1905.
23. Садыхов М., *Очерки русско-азербайджанско-польских литературных связей XIX века*, Баку 1975.
24. Shaw J., *Historia Imperium Osmańskiego i Republiki Tureckiej, T. 1. 1280-1808*, przełożył B. Świetnik, Warszawa 2016.
25. Strumpf E., *Obrazy z Kaukazu. Kartki z podróży*, Warszawa 1900.
26. Strzelnicki W., *Szkice Kaukazu*, Żytomierz 1860.
27. Strzelnicki W., *Mahmudek. Powieść Kaukaska*, Żytomierz 1860.
28. Walewander E. (red.), *Polacy w Azerbejdżanie*, Lublin 2003.

Azerbajdżan - ludzie i przyroda – w świetle Obrazów Kaukazu Edwarda Strumpfa

Początki stosunków politycznych Polski z krajami kaukaskimi sięgają już XV wieku¹, choć wiadomo też, że kontakty te nabrały swej dynamiki dopiero w wieku XVII². Obecność Polaków na Kaukazie w minionych wiekach nie ograniczała się do uczestnictwa jedynie w misjach dyplomatycznych, religijnych, czy też rozwijania wymiany handlowej. Do tych szeroko realizowanych kontaktów polsko-kaukaskich można niewątpliwie zaliczyć pierwsze badanie etnograficzne dokonywane na terenie Kaukazu przez Polaków, którzy przebywając tam poznawali zamieszkujące ten region narody oraz ich kultury. Szczególnie tereny północnego Azerbejdżanu stały się miejscem poznawanych i opisywanych przez polskich badaczy. Owi polscy badacze Azerbejdżanu trafiali najczęściej w sposób niezamierzony i przypadkowy w ten odległy od Polski geograficznie i kulturowo region. Byli to przeważnie służący w carskim wojsku żołnierze lub też zesłańcy, którzy znaleźli się na Kaukazie i Zakaukaziu w wyniku udziału w działaniach patriotycznych przeciw władzy carskiej³. Przebywając na Kaukazie mieli okazję poznać ten region, jego mieszkańców, kulturę, a nieraz też przyswoić język lub języki na poziomie pozwalającym nawet na komunikację z miejscową ludnością.

Jedną z takich postaci był Edward Strumpf⁴. Niestety, niewiele jest źródeł, które poświęcają uwagę temu młodemu polskiemu badaczowi, który na Kaukazie znalazł się nie z własnej woli, a jedynie z przymusu. Został tam bowiem zesłany. Urodzony w Siedlcach w 1873 roku uzdolniony polski botanik, jeszcze jako student Wydziału Przyrodniczego Uni-

¹ B. Baranowski, K. Baranowski, *Polaków kaukaskie drogi*, Łódź 1985, s. 24.

² *Ibidem*, s. 26.

³ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia Azerbejdżanu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, s. 165-166.

⁴ S. Zieliński w swoim *Małym słowniku pionierów polskich kolonialnych i morskich...* podaje również zapis nazwiska: *Strumph*, za: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/12164/edition/11275/content> (6.09.2022).

wersytetu Warszawskiego zaangażował się w działalność tajnych organizacji studenckich. Za udział w zorganizowanych w 1894 roku obchodach rocznicy Insurekcji Warszawskiej został aresztowany i osadzony w więzieniu na Pawiaku, a potem skazany na trzy lata zesłania do guberni archangielskiej. Dzięki interwencji rodziców nie trafił szczęśliwie na Syberię, a jedynie na tereny Zakaukazia, które dla zesłańców były zdecydowanie lepszym miejscem zsyłki. W czasie pobytu na Kaukazie wiele podróżował poznając tereny swojego tymczasowego zamieszkania, prowadząc obserwacje i badania nad specyfiką przyrodniczą, geograficzną, demograficzną i gospodarczą Zakaukazia. Poznawał też kulturę i obyczaje ludności azerbejdżańskiej, ormiańskiej, gruzińskiej. Szczególnie zainteresowały go złoża naftowe na Półwyspie Apszerońskim, o czym napisał i opublikował w 1895 roku artykuł zatytułowany *W krainie nafty*. W sierpniu 1896 roku otrzymał zgodę na opuszczenie Zakaukazia, z którego wyjechał do Dorpatu (ob. Tartu, Estonia), gdzie kontynuował studia. W 1897 roku otrzymał stopień kandydacki na podstawie rozprawy *O budowie anatomicznej roślinności górskiej na Kaukazie*. Jesienią tego samego roku wyjechał na staż do Bonn, gdzie prowadził badania i publikował swe prace w języku niemieckim i polskim. Między innymi, w czasie pobytu w Bonn napisał rozprawę *Z histologii sosny*, która ukazała się nakładem Akademii Umiejętności w Krakowie w 1899 r. Warto może w tym miejscu dodać, że prowadzone przez Strumpfa badania botaniczne musiały mieć w owym czasie istotną wartość skoro w biogramie Strumpfa zawartym w *Małym słowniku pionierów polskich kolonialnych i morskich...* można przeczytać następującą uwagę: „Strumph jest istotnym odkrywcą i dentyczności czerwonych ciałek w krwi i chlorofilu w roślinach; zasługę tę przywłaszczając sobie Niemcy”⁵. W roku 1899, młody uczonej ponownie zamieszkał w Warszawie i podjął pracę w pracowni Botanicznej Uniwersytetu Warszawskiego. Związany był też z warszawskim Towarzystwem Botanicznym; organizował wycieczki przyrodnicze, publikował prace o charakterze popularyzatorskim, jak i też te naukowe. Dopiero kilka lat po powrocie z zesłania na Kaukaz, a dokładnie w 1900 roku wydał w Warszawie zbiór relacji ze swego pobytu na tamtym terenie zatytułowany *Obrazy Kaukazu. Kartki z podróży*. Niestety, wkrótce Edward Strumpf rozchorował się na gruźlicę i pomimo podjętych w Zakopanem i Francji kuracji sanatoryjnych zmarł w kwietniu 1901 roku w Warszawie mając niewiele ponad 28 lat⁶.

Praca Strumpfa będąca wspomnieniem podróży po Kaukazie i Zakaukaziu nie jest dziełem obszernym. Jest raczej niedużą książką liczącą niespełna 200 stron, do której

⁵ *Ibidem*, s. 491 za: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/12164/edition/11275/content> (6.09.2022).

⁶ Dane biograficzne pochodzą z biogramów zawartych w *Polskim Słowniku Biograficznym* oraz *Słowniku polskich podróżników i odkrywców*. Patrz: Bibliografia

przedmowę napisał znany ówczesny psycholog, publicysta i wynalazca - Julian Ochrowicz. Swoją pracę autor podzielił na piętnaście rozdziałów. Tytuły niektórych z nich są nazwami miejsc, w których przebywał lub przez które przejeżdżał. Dzięki temu możemy poznać trasę jego podróży. Opowieść o pobycie na tamtych terenach Strumpf zaczyna rozdziałem zatytułowanym „Na morzu”, co może już zasugerować, że pisarz dotarł na tereny swojej zsyłki drogą morską. Faktycznie, jego podróż statkiem parowym po Morzu Czarnym rozpoczyna się w Odessie. W tym rozdziale podaje też szczegółowe informacje o kolejnych punktach podróży. Jest więc na trasie Kercz, potem Batumi. Z Batumi kontynuuje podróż, ale już koleją. Najpierw przez dolinę rzeki Rioni, której opisowi poświęca kolejny rozdział. W swojej podróży przesuwają się „przez wąwozy ku stepom”, jak nazywa rozdział trzeci zatrzymując się w miastach Kutaisi, Mcchet (lub Mecheta), czy wreszcie w Tyflisie (czyli mieście znanym pod dzisiejszą nazwą Tbilisi). Celem tego etapu peregrynacji jest dotarcie do brzegów Morza Kaspijskiego. Rozdział IV zatytułowany „Nad morzem Kaspijskim” rozpoczyna tę część książki, w której autor zdaje relacje z wędrowki po terenach dzisiejszego Azerbejdżanu. Kolejne rozdziały, aż do dziewiątego włącznie poświęca właśnie tematyce azerbejdżańskiej, o czym bezsprzecznie świadczą ich tytuły: „W państwie nafty”, „W krainie wiecznych ognii”, „Na granicy perskiej”, „W Ahdaszu”.

Lektura pracy Strumpfa pozwala sądzić, że po odbyciu wędrowki po Azerbejdżanie autor wraca podobną trasą do Tyflisu, a potem zmierza znowu do wybrzeża Morza Kaspijskiego, aby płynąc z Baku do Petrowska (czyli dzisiejszej stolicy Dagestanu - Machaczkały), a stamtąd jadąc już pociągiem, wrócić do ojczyzny.

Warto w tym miejscu zauważyć, że autor w swoich *Obrazach Kaukazu* przyjął rolę reportera opisującego to, co widzi wokół siebie. Nie pozwala sobie na osobiste wynurzenia, ani też w żaden sposób nie nawiązuje do okoliczności, dla których znalazł się na tym terenie. Jednak w niektórych z jego wypowiedzi wyczuwa się głęboką nostalgię i tęsknotę. Oznaką tych osobistych emocji i uczuć jest zamieszczony na końcu pracy fragment wiersza, o którym pisze: „Złote są słowa wieszczka:

Litwo! Piały mi wdzięczniej twe szumiące lasy,
Niż słowiki Bajdaru, Salhiry dziewice,
I weselszy deptałem twoje trzęsawice
Niż rubinowe morwy, złote ananasy...⁷.

⁷ Jest to fragment sonetu *Pielgrzym* Adama Mickiewicza, za: A. Mickiewicz, *Wybór poezji*, Warszawa 1956, s. 73.

Zapewne status zesłańca i troska o swój dalszy los nie pozwalały Strumpfowi na osobiste wynurzenia, a ponadto, jak czytamy na jednej z kart redakcyjnych, jego dzieło zostało ocenzone. Praca, jak wiemy jest napisana po polsku, ale wpis o cenzurze zapisany jest w języku rosyjskim grażdanką i wygląda następująco: „Dozwoleno cenzuroju. Warszawa, 18 ijunia 1900”⁸.

Podczas lektury omawianego dzieła nasuwa się refleksja, że praca ta jest przede wszystkim studium etnograficznym poświęconym ludziom oraz miejscom, w których przebywał polski zesłaniec. Warto też w tym miejscu podkreślić, że autor jako młody badacz, wprawdzie botanik, ale niewątpliwie mający duże predyspozycje do pracy naukowo-badawczej, jest niezwykle uważnym obserwatorem zwracającym uwagę na wszelkie elementy otaczającego go świata. W czasie swojej podróży zauważa szczegóły odnoszące się do samej przyrody, uformowania terenu, typów roślinności, gatunków owoców. Nie pozostaje obojętny na wygląd mijanych lub odwiedzanych miejscowości. Z niemal reporterską dokładnością opisuje odwiedzane miasta i miasteczka. Podaje też ich ważniejsze punkty topograficzne. Niewątpliwie dla Strumpfa istotnym elementem świata, po którym się porusza jest człowiek. Opisuje spotykanych ludzi zarówno pod względem typów urody, zachowań, jak i też ubioru. Już na pierwszych kartach swej pracy podaje dane demograficzne i skład etniczny ludności z terenów Kaukazu i Zakaukazia w latach 1858 i 1880. Nie komentuje tych danych, a jedynie podaje wykaz narodów zamieszkujących te tereny wraz z liczbami ich populacji. Wśród wymienionej ludności uwzględnia też Rosjan, których liczebność znacząco wzrastała po podboju Kaukazu. W swych wstępnych rozważaniach nawiązuje również do języków używanych na opisywanych terenach. Píše, iż : „już starożytni nazywali kraj ten „górami języków” (s 9)⁹. Przez słowo kraj użyte przez autora rozumieć należy zapewne Kaukaz i Zakaukazie. Stwierdza też, że współcześni lingwiści rejestrują na Kaukazie ok. 70 języków. W czasie pobytu na Kaukazie Strumpf zainteresował się także literaturą gruzińską. Świadczy o tym zawartość jedenastego rozdziału jego pracy, na który składają się szkice o gruzińskiej literaturze, zasłyszane popularne legendy oraz lokalne opowiadania ludowe. Prawdopodobne jest jednak, że zbyt słaba znajomość tego trudnego kaukaskiego języka nie pozwalała autorowi na zapoznanie się z oryginalnymi dziełami literatury gruzińskiej, a jedynie na korzystanie z opracowań i przekładów na język rosyjski.

⁸ Dla niniejszego cytatu zastosowano łacińską transkrypcję.

⁹ Przy prezentacji cytatów zachowano oryginalną numerację stron pracy autora za wersją cyfrową: [https://delibra.bg.polsl.pl/dlibra/doccontent\(5.05.2022\)](https://delibra.bg.polsl.pl/dlibra/doccontent(5.05.2022))

W pracy Strumpfa wyraźnie zarysowuje się tematyka azerbejdżańska. Już pierwsza wzmianka o ludności azerbejdżańskiej pojawia się w rozdziale opisującym podróż przez tereny gruzińskie. Autor wspomina tam „Tatarów azerbejdżańskich”¹⁰, którzy jego zdaniem, zamieszkują cały obszar Zakaukazia. Pisz: „są to właściwie Turcy, a raczej przedstawiają owe plemiona, które wyłoniły z siebie Turcję współczesną. Mówią narzeczem azerbejdżańskim, które jest powszechnie znane w całej Azji zachodniej”(s. 47). Nie dziwi, że autor nazywa Azerbejdżan „Tatarami Azerbejdżańskimi”(s. 46), ponieważ taka nazwa używana była dla tego narodu przez carską administrację. Drugą nazwą używaną też w tamtym czasie dla ludności azerbejdżańskiej była nazwa „Tatarzy Zakaukascy”¹¹.

Pierwszym obszerniejszym opisem dotyczącym Azerbejdżanu jest opis miasta Baku, do którego dotarł pociągiem z Tyflisu. Opis rozpoczyna nawiązując do przeszłości i pisać, że to miasto położone na progu Azji oraz północnych kresach dawnej Persji jeszcze dwadzieścia lat wcześniej było małą muzułmańską miejscowością otoczoną murami obronnymi. Dopiero boom naftowy zmienił charakter miasta i zamienił pod względem składu etnicznego w międzynarodowy konglomerat. Ludność tubylczą reprezentują Azerbejdżanie, Tatowie (mieszkańcy płn. Persji) oraz Ormianie, a resztę mieszkańców stanowią Szwedzi, Żydzi francuscy, Niemcy, Rosjanie, Polacy, Włosi, Grecy, Anglicy i przedstawiciele jeszcze innych nacji. W swoich refleksjach dotyczących wyglądu miasta autor odnosi się do stylów architektonicznych pewnych budowli, a także zwraca uwagę na różnice w wyglądzie niektórych części miasta. Część bliższa morza ma charakter europejski i nowoczesny, a część położona w głębi łądu ma typową bliskowschodnią ciasną zabudowę z licznymi sklepikami i zajazdami, które nazywa *duchanami*¹². Wśród nich Strumpf zauważył nawet zajazd o bliższej sercu nazwie „Warszawa”. Przy okazji opisu miasta autor nie zapomina o jego mieszkańcach podając charakterystykę ich typów antropologicznych i przyglądając się temu, w co są ubrani. Pisz następująco: „mieszkańcy, odziani w płaszcze perskie, z czerwonymi od henny brodami, niewiasty, szczelnie w czadry owinięte...”(s. 51).

Do opisu miasta, a zwłaszcza jego dzielnicy przemysłowej zwanej „czarnym miastem”, w której jest ok. 200 fabryk wraca jeszcze w rozdziale zatytułowanym „W państwie nafty”, poświęconym przemysłowi naftowemu. Temat wydobywania ropy i jej przetwórstwa jest niewątpliwie interesujący dla autora. Omawianie tego wątku rozpoczyna słowami: „Treść życia tutejszego stanowi nafta i jej sprawy” (s. 56). Opisuje szczegółowo Półwysep Apsze-

¹⁰ Strumpf wprowadza nieużywaną już współcześnie formę „Tatarzy azerbejdżańscy”, dlatego dla potrzeb niniejszego artykułu cytaty pochodzące z jego pracy podano w zmodernizowanej polszczyźnie.

¹¹ Zagadnienie to szerzej omawia w swym artykule Ziyafat Gasimova. Patrz: Bibliografia

¹² Por. tur. *dükkân* ‘sklep’.

roński zaczynając od podania jego wymiarów, struktury geologicznej, warunków klimatycznych, typów tamtejszej roślinności. Sporo miejsca w swoich rozważaniach poświęca danym technicznym i statystycznym związanym z przetwórstwem ropy i jej wydobyciem. Dane dotyczące wydobycia ropy w Azerbejdżanie zestawia z danymi odnoszącymi się do przemysłu naftowego w Ameryce. Przy okazji podaje też historię przemysłu naftowego na Kaukazie, powstania pierwszych rafinerii oraz wymienia nazwy miejscowości (Bałachany, Sabunczy, Ramany, Bulbuli), w których odkryto złoża naftowe. Wśród relacji Strumpfa z pobytu w Baku i na Płw. Apszerońskim znajdujemy nawet bardzo szczegółowy opis techniczny procesu wiercenia w złożach naftowych oraz konstrukcji wieży wiertniczej.

Tematem, który podejmuje w sposób równie szczegółowy, co wydobycie i przetwórstwo ropy naftowej są obrzędy i obyczaje Gwebrów, czyli czcicieli ognia. Z typową dla siebie dokładnością opisuje krainę „wiecznych ogni”, a konkretnie miejscowość Surachany, która zamieszкана przez Gwebrów stanowiła równocześnie miejsce kultu dla pielgrzymów przybywających z Indii i innych odległych stron. Szczególną uwagę poświęca również pochodzącej z XVII wieku świątyni czcicieli ognia oraz nieoczekiwanemu spotkaniu ze starym kustoszem tejże świątyni, który okazał się być polskim zesłańcem.

Podróżując po azerbejdżańskiej ziemi Strumpf zatrzymuje się w różnych miejscowościach, o których pisze zwykle niewiele. Najczęściej podaje ich nazwy, położenie oraz krótką informację o miejscowej ludności, np. o miejscowości Dżewat pisze, że położona jest tam gdzie rzeka Kura łączy się z Araksem i, że jest to niewielka osada tatarska. Jednak nawet te lakoniczne zapiski dostarczają nam informacji o terenie, po którym się poruszał oraz o ludności zamieszkującej odwiedzane przez niego miejsca.

Autor *Obrazów Kaukazu* chcąc jak najbardziej szczegółowo oddać realia opisywanych miejsc i zjawisk nie unika wtrętów słownictwa pochodzącego z języka lub języków używanych na tamtym terenie. Często są to nazwy opisywanych rzeczy. Są też etnonimy (*Urus*¹³, *Frank*¹⁴), nieraz krótkie zdania, a nawet partie dialogowe. W większości są to słowa używane w języku tureckim lub azerbejdżańskim (choć często pochodzenia perskiego lub arabskiego), np. *kaljan* ‘przyrząd do palenia tytoniu, fajka wodna’, *czynar* ‘jawor kaukaski’, *namaz* ‘modlitwa muzułmańska’, *jawasz* ‘stój’. Zwykle autor objaśnia te słowa w kontekście, w którym zostały przez niego użyte. Nierzadko też objaśnienia słów podaje w przypisach. Oczywiście jest, że autor zapisywał te słowa w alfabecie łacińskim w spolszczonej formie. Ciekawe, że wśród tych obcojęzycznych głos notowanych w pracy Strumpfa nie spotyka się słów pocho-

¹³ Prawdopodobnie w znaczeniu ‘Rosjanin’.

¹⁴ Prawdopodobnie w znaczeniu ‘Europejczyk, Francuz’.

dających z języków kaukaskich, np. z języka gruzińskiego. W *Obrazach Kaukazu* spotyka się również nazewnictwo geograficzne z terenu, w którym przebywał autor. Jednak nie wszystkie z przytoczonych nazw zapisał prawidłowo, np. Rion, Kur, Kutais zamiast Rioni, Kura, Kutaisi, i inne. Biorąc pod uwagę bardzo rzetelne i naukowe przedstawianie przez Strumpfa informacji o tym, co widział i czego doświadczył, sądzić można, że te nie zawsze poprawnie zapisane nazwy lub pospolite słowa są raczej wynikiem tego, że jego miejscowi informatorzy mogli mówić niepoprawnie bądź niewyraźnie lub też używając lokalnych gwar.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że praca Strumpfa jest wartościowym źródłem informacji o terenie Zakaukazia dostarczającym wiadomości z zakresu geografii, botaniki, kultury regionu, antropologii kulturowej, wiedzy o języku/językach, a nawet o wspomnianej wcześniej literaturze gruzińskiej.

Julian Ochorowicz w Przedmowie do *Obrazów Kaukazu* napisał następujące słowa: „Jako umysł poważny, a zarazem literat niepozbawiony talentu pisarskiego Edward Strumpf może jeszcze nie jednym cennym dziełem z bogacić nasze piśmiennictwo”¹⁵.

Szkoda, że przedwczesna śmierć autora *Obrazów Kaukazu* nie pozwoliła na spełnienie tych oczekiwań.

Streszczenie

„Obrazy Kaukazu” Edwarda Strumpfa (1873-1901), polskiego botanika, zesłańca na Kaukaz (a raczej Zakaukazie) są studium etnograficznym poświęconym ludziom oraz miejscom, w których polski zesłaniec odbywał swoją zsyłkę w latach 1894-96.

W dziele tym autor opisał zarówno miejscową przyrodę, roślinność, jak i wygląd mijanych lub odwiedzanych miejscowości. Wiele też miejsca na kartach swego dzieła poświęcił tubylcom charakteryzując ich typy urody, zachowania, a także ubiór. W pracy Strumpfa spotyka się dość liczne przykłady słownictwa z języków będących w użyciu na odwiedzanym przez niego terenie, czyli głównie z języka azerbejdżańskiego czy też tureckiego. Jeden z rozdziałów autor poświęca też literaturze gruzińskiej. Tematyka związana z Azerbejdżanem wydaje się być szczególnie interesująca dla autora. Wiele uwagi poświęca Baku, jego opisowi i rozwijającemu się w tym mieście oraz na Półwyspie Apszerońskim przemysłowi przetwórstwa naftowego. Szczegółowo opisuje proces wydobycia ropy, a nawet wieżę wiertniczą. Podaje też zestawienia danych dotyczących wydobycia ropy na Kaukazie w drugiej połowie XIX wieku. Jeden z rozdziałów poświęca też czcicielom ognia i świątyni Gwebrów w miejscowości Surachany na Półwyspie Apszerońskim. Praca Strumpfa jest wartościowym źródłem informacji o opisywanym przez niego regionie dostarczającym wiadomości z zakresu geografii, botaniki, kultury regionu, antropologii kulturowej, a nawet lingwistyki.

¹⁵ Cytat pochodzi z Przedmowy do książki Strumpfa, za: [https://delibra.bg.polsl.pl/dlibra/doccontent\(5.05.2022\)](https://delibra.bg.polsl.pl/dlibra/doccontent(5.05.2022))

Słowa kluczowe:

Edward Strumpf i jego dzieło, Kaukaz, Azerbejdżan

Bibliografia

1. B. Baranowski, K. Baranowski, *Polaków kaukaskie drogi*, Łódź 1985.
2. B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia Azerbejdżanu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1987.
3. A. Chodubski, Edward Strumpf (Strumph), w: *Polski Słownik Biograficzny*, T. XLIV, Warszawa-Kraków 2006-2007.
4. Z. Gasimova, *Zagadnienia alfabetu oraz języka w prasie azerbejdżańskiej w okresie niepodległości*, [w:] *Materiały II naukowej konferencji*, Warszawa 2013, s. 100-109.
5. A. Mickiewicz, *Wybór poezji*, Warszawa 1956.
6. T. Słabczyński, *Słownik polskich podróżników i odkrywców*, Warszawa 2017, s. 378.
7. E. Strumpf, *Obrazy Kaukazu. Kartki z podróży*, za: <https://delibra.bg.polsl.pl/dlibra/doccontent> (dostęp 5.05.2022).
8. S. Zieliński, *Mały słownik pionierów polskich kolonialnych i morskich. Podróżnicy, odkrywcy, zdobywcy, badacze, eksploratorzy, emigranci-pamiętnikarze, pisarze i działacze migracyjni*, za: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/12164/edition/11275/content> (dostęp: 6.09.2022).

Twórczość Rafaila Tağzade w opinii polskich krytyków literackich

Jan Długosz, ojciec polskiej historiografii, odnotował w swoich kronikach, że nawiązanie stosunków dyplomatycznych między polskim królem Kazimierzem Jagiellończykiem a Uzun Hasanem, władcą turkmeńskich plemion Ak Kojunlu zamieszkujących dzisiejszy Azerbrjdżan miało miejsce w 1472 roku. W wiekach następnych rozwijał się handel i stosunki dyplomatyczne. Według badaczki polskiej kultury, Guler Abdullabeyowej, fakt ten spowodował, że azerbejdżańsko-polskie kontakty mają długą, bogatą i ciekawą historię. W XIX wieku więzi między obydwojma krajami wzmocniły się przede wszystkim, jak pisze wspomniana badaczka, dzięki wspólnym doświadczeniom społeczno-politycznym, związanym z utratą niepodległości przez obydwa państwa¹. Oba kraje znalazły się pod władzą carskiej Rosji, postępowi przedstawiciele obu narodów jednoczyli się w walce przeciwko wspólnemu wrogowi. Po powstaniu listopadowym w 1830 roku, polscy działacze zostali zesłani przez carski rząd na południową Syberię i Kaukaz. Właśnie ci utalentowani ludzie przyczynili się do położenia podwalin pod azerbejdżańsko-polskie stosunki literackie².

W XIX wieku swój udział w rozwoju tych stosunków mieli literaci i naukowcy z obu narodów, będący z różnych powodów, także politycznych, w Rosji carskiej, w Petersburgu³. W okresie międzywojennym, jak i po II wojnie światowej kontynuowano współpracę literacką. Ukazywały się wzajemne tłumaczenia poezji i prozy. „Wielowiekowa historia azerbejdżańsko-polskich stosunków literackich umownie można podzielić na następujące okresy: 1. azerbejdżańsko-polskie kontakty literackie w okresie Rosji carskiej, 2 w okresie

¹ Guler Abdullabeyowa, *Rozwój azerbejdżańsko-polskich kontaktów literackich*, Materiały I Konferencji Naukowej Azerbejdżan–Polska, Ambasada Azerbejdżanu w Polsce, Warszawa 2012, s. 51.

² *Ibidem*, s. 51. Zob. też: Isa Habibeyli, *Naczczywan w stosunkach azerbejdżańsko-polskich*, Materiały I konferencji Naukowej Azerbejdżan–Polska, Warszawa 2012, s. 9.

³ O podboju Azerbejdżanu przez Rosję zob. T. Świętochowski, *Azerbejdżan*, wyd. TRIO, Warszawa 2006, s. 22.

radzieckim, 3. w okresie niepodległej państwowości⁴ a nabrały one dynamiki w XXI wieku, po uzyskaniu przez Azerbejdżan w 1991 roku niepodległości⁵. Dzięki organizowaniu przez obie strony międzynarodowych spotkań, festiwalu poezji czy bilateralnym umowom kulturalnym twórcy obu krajów uzyskali możliwość bliższego poznania się, wymiany poglądów i doświadczeń.

Wśród wielu znakomitych współczesnych poetów Azerbejdżanu poczesne miejsce zajmuje urodzony w 1958 roku Rafail Tağizade, laureat m.in. nagrody Resula Rezy (2006 r.), członek Azerbejdżańskiego Związku Pisarzy. Jego wiersze przetłumaczono na wiele języków. Jest wielkim Miłośnikiem polskiej poezji.

„Z kulturą Polski zapoznałem się poprzez twórczość Adama Mickiewicza, poezję laureatki Nagrody Nobla Wisławy Szymborskiej oraz wiersze Tadeusza Różewicza. Dużą rolę odegrała też muzyka Chopina. Polskę polubiłem również dzięki filmowi *Znachor*, który oglądałem jeszcze w latach 80. Spodobał mi się ten film, jego główny bohater Rafał Wilczur pozostawił ślad w mojej pamięci. Poznałem Polskę w 2007 roku podczas mojej wizyty w tym kraju. Zwiedziłem Warszawę, która wzbudziła we mnie zainteresowanie polskim narodem i jego kulturą. Po zobaczeniu architektury, obejrzeniu pomników oraz poznaniu ludzi, moja miłość do Polski jeszcze bardziej wzrosła” – tak mówił azerbejdżański poeta Rafail Tağizade podczas spotkania z autorką artykułu, Danutą Chmielowską, oraz pisarzem i poetą Andrzejem Zaniewskim na Uniwersytecie Warszawskim w 2011 roku.

„Polską literaturę poznałem poprzez mojego już niestety zmarłego przyjaciela, wspańskiego azerbejdżańskiego poetę Atilę Mirseida. Zaprezentował mi książkę *Polscy poeci* w języku rosyjskim. Były w niej zebrane wiersze pięciu polskich poetów: Anny Świrskiej, Tadeusza Różewicza, Mirona Białoszewskiego, Andrzeja Bursy i Edwarda Stachury. Po przeczytaniu tych wierszy poczułem, że są dla mnie bardzo bliskie. Zacząłem je tłumaczyć na język azerbejdżański. Później przetłumaczyłem poezję Wisławy Szymborskiej, Czesława Miłosa, Andrzeja Zaniewskiego i innych poetów” – kontynuował.

Wiersze Wisławy Szymborskiej i Tadeusza Różewicza znalazły się w wydanej w 2010 roku w języku azerbejdżańskim antologii współczesnej polskiej poezji pod nazwą *Nagle spotkanie*, prezentującej twórczość czterech poetów – po dziesięć utworów każdego z nich. Wiersze Wisławy Szymborskiej i Tadeusza Różewicza przetłumaczył Rafail Tağizade, a wiersze Czesława Miłosa i Zbigniewa Herberta poeta Selim Babullaoglu. Tağizade, poza

⁴ I. Habibejli, *Literacki aspekt azerbejdżańsko-polskich stosunków...*, s. 9.

⁵ D. Chmielowska, *Znajomość współczesnej literatury azerbejdżańskiej w Polsce*, Materiały III Konferencji Naukowej Azerbejdżan–Polska, Warszawa 2014.

tłumaczeniami, jest autorem poematów poświęconych polskim poetom publikowanych w języku azerbejdżańskim. Warto wymienić utwór poetycki zatytułowany *Dziesięć pieśni ku pamięci Adama Mickiewicza*. Ale przed tym napisał poemat poświęcony ulubionemu kompozytorowi, Fryderykowi Chopinowi – *Serce Chopina*. Został on przetłumaczony na język polski.

Azerbejdżański poeta uważa, że naród polski zawsze walczył o wolność i chętnie wspiera ją na całym świecie. Ceni Polskę, gdyż Polacy bardzo cenią rodaków, którzy rozslawili swój kraj na cały świat. Za to szanuje polski naród. W Warszawie jest wiele miejsc związanych z Chopinem lub Mickiewiczem. Polacy postawili w centrum Warszawy pomnik Adamowi Mickiewiczowi w bardzo trudnym okresie ich historii. Wszystko to świadczy o szacunku Polaków dla swoich bohaterów. Lubi Warszawę, która uwodzi, pozwala marzyć, rozwija wyobraźnię. Odwiedzając Zamek Królewski, patrząc na rezultat jego odbudowy, mimowolnie przychodzi mu na myśl zdanie byłego ambasadora USA w Azerbejdżanie, dyplomaty polskiego pochodzenia Matthew Bryzy, który miał powiedzieć: „Zniszczony, zdewastowany Ağdam (miasto Azerbejdżanu, okupowane przez armeńskie siły zbrojne w 1993 r. w wyniku walki o Górski Karabach) przypomina mi powojenną Warszawę”.

Rafail Tağızade był w Polsce ostatni raz w 2011 roku. Został zaproszony na obchody setnej rocznicy urodzin Czesława Miłosza i, jak sam twierdził, poznał wiele ciekawych osób. Między innymi profesor Uniwersytetu Warszawskiego turkolog Danutę Chmielowską, poetę Andrzeja Zaniewskiego, prezesa Polskiego PEN Clubu Adama Pomorskiego, dyrektora Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie Jarosława Klejnockiego, poetę Adama Zagajewskiego. Miał też spotkania w Instytucie Badań Literackich oraz w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego Polski.

Za wkład w propagowaniu twórczości Chopina w Azerbejdżanie został wyróżniony specjalnym dyplomem przez ówczesnego Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego RP Bogdana Zdrojewskiego.

O twórczości poety i literaturze azerbejdżańskiej ciekawie wypowiedział się polski pisarz i poeta, ceniony krytyk literacki Andrzej Zaniewski we wstępie do zbioru *Wiersze wybrane* Rafaila Tağızade, który wkrótce się ukaże w Polsce w tłumaczeniu na język polski I. Kerimowej-Kieceka.:

„Rafail Tağızade – wybitny poeta i znakomity tłumacz jest więc spadkobiercą wszystkich tych tradycji wynikających z trudnych losów, a w jego wierszach poszukujemy motywów bliskich i nam. Losy narodów są przecież podobne, zbliżają je ku sobie daty i zdarzenia. A twórcy – artyści, pisarze i poeci, jak również odbior-

cy– czytelnicy i słuchacze, i tu, i tam tak samo marzą, tęsknią, pragną, poszukują szczęścia, zrozumienia i miłości, dręczy ich rozłąka i samotność, rozgorzyczenie i żal. Życie wkracza głęboko w strukturę poezji, przenika boleśnie i bezwzględnie, zmuszając autora do wyjawiania tajemnic, zwierzenia się z niecierpliwych drgnień serca, słów wypowiedzianych przed lustrem, skrywanych oczekiwań.

Poezja – ta najprawdziwsza, a więc najważniejsza, bo niosąca nadzieję – zawsze bliższa jest spowiedzi – spowiedzi ze świadomości przemijania i lęku przed odejściem, z marzeń tych spełnionych i tych zapomnianych, oddalających się, umykających po za realny horyzont...

Ty, ja

*zmęczone nadzieje,
pożółkle marzenia
zatrzymały się na progu
nikt ich nie wola
nikt nie odprowadza...
znowu ty, ja
i ci, którzy zmęczeni pożółkli
przy drzwiach nadziei*

Piękny, przemyślany, doskonale skomponowany wiersz... Tylko czy drzwi, do których doprowadził nas poeta, otworzą się? I od kogo to zależy? A może uchylą się tylko nieznacznie? Czy można ufać, rozłąki, tęsknoty, krzywdy? Rafail Tağızade pozostawił mnie na rozstajach... I słusznie, bo każdy ma swoje własne rozstajne drogi, najważniejsze miejsca, najbliższe sercu istoty.

Pojawiają się szczegóły związane zapewne z biografią pisarza...

W subtelnej aurze ballady odżywa wspomnienie matki wysiedlonej do miasta, ogród i dziewięć orzechowych drzew, może ściętych siekierą wroga, a może przetworzonych w szuflady lub posadzkę... Dzisiaj tylko orzechy niesione z targu przypominają o tamtym zagubionym epizodzie... I znowu cień matki, narodziny, skrót życia, syn-żołnierz składający urodzinowe życzenia ojcu... I wybuchająca gorycz ojca żyjącego pamięcią i zatroskanego o syna...

*Siedzę w ciepłym pokoju
mój syn marźnie na froncie
czy urodziłabyś mnie znów mamo
w zimnym miesiącu lutym*

Intymny, bardzo osobisty utwór napisany z epickim zacięciem... I choć nie znamy dokładnie biografii poety, sądzimy, że mówi o wojnie w Afganistanie lub konflikcie

Rafail Tağızade z Danutą Chmielowską na dziedzińcu Uniwersytetu Warszawskiego

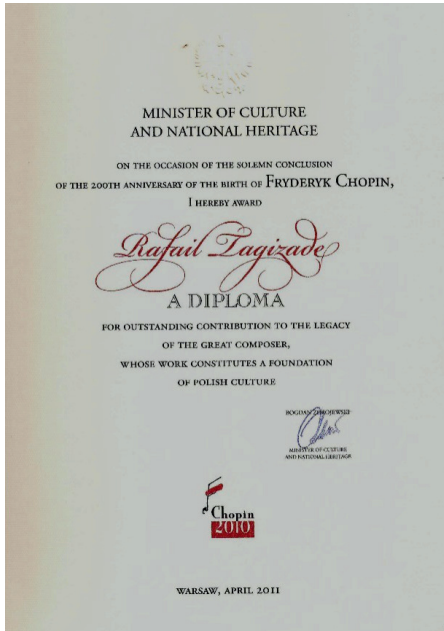
Rafail Tağızade i Jarosław Klejnocki, dyrektor Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie

Rafail Tağızade i Adam Pomorski, prezes Polskiego PEN Clubu

Rafail Tağızade z poetą Adamem Zagajewskim

Dyplom wręczony przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego RP za wkład w propagowanie twórczości Chopina w Azerbejdżanie

*Przyjacielu mój,
Zagraj nokturn,
Oderwij mnie ode mnie samego,
Zabierz mnie ode mnie.
Niech płyną z palców
łzy Chopina –
smutna melodia,
świat ten to słodki sen,
świat ten to gorzkie urojenie.
Życie niczym zeszyt do nut
na każdej stronie nowa miłość,
nadzieja, rozłąka, smutek...*

Z wiersza *Serce Chopina*

w Górnym Karabachu. Lecz najważniejsze jeszcze wydaje się przesłanie... Jesteśmy ogniwami długiego łańcucha pokoleń, rodzin, rodów, syn potrzebuje ojca i matki, ty i ja pragniemy mieć kogoś bliskiego, ta potrzeba tworzy społeczeństwo. Trzeba troszczyć się o każdy okrucieństwa i miłości. Zapomnienie kosztuje. Sztuka poetycka Rafaila Tagizade urzeka nowoczesną formą – krótkimi wersami, wciągającą fabułą, zwięzłością zdań, ekspresyjnymi metaforami, dramaturgią opisów... Zdania poetyckie są przejrzyste, porównania oryginalne, widać pracę wyobraźni i dopracowanie każdego wątku.

Czytelnika zaskakują dalekosiężne wizje, autentyzm pejzaży, skróty myśli zamknięte w symboliczne obrazy...”.

W Warszawie pada śnieg*W hotelowym tłumie**Jestem samotny,**w mieście, którego język**wciąż mi obcy,**jestem jak niemy.**Spojrzenia moje przez okno hotelowe**Zamarzną tej nocy.**Padający śnieg**Ukryje moje ślady.**Moje szydełkowe rękawice**Dopiero się rozgrzały,**Wisząc na drzewie w Parku Ujazdowskim,**Będą cichaczem rzucać śnieżkami**w spacerujące wesole Polki.**W Warszawie pada śnieg,**pada śnieg na marznące**gałęzie drzew,**pościel samotnika**pogrzeże się w niezwyklej ciszy.**10.12.2007, Warszawa****Noc w Gdańsku****Otoczona burzą miłości ulica**Niech przejdzie się ktoś po tej ulicy**Niech wsiąknie w niego światło* *płonie ta ulica* *płonie tej nocy* *szkoda mi spać tej nocy.**Nie dała mi spać ta ulica**Nie dała mi spać tej nocy**Boże, niech ta noc wybierze mnie**Uniosę się na tej ulicy**Uniosę się tej nocy* *szkoda mi spać tej nocy.**Padają gwiazdy na ulicę**Leżą gwiazdy wzdłuż ulicy**popatrzę do woli na niebieską ulicę* *szkoda mi spać tej nocy.**13.12.2007, Gdańsk*

Bibliografia:

1. Abdullabeyowa Guler, *Rozwój azerbejdżańsko-polskich kontaktów literackich*, Materiały I Konferencji Naukowej Azerbejdżan–Polska, Ambasada Azerbejdżanu w Polsce, Warszawa 2012, s. 51.
2. Chmielowska D., *Znajomość współczesnej literatury azerbejdżańskiej w Polsce*, Materiały III Konferencji Naukowej Azerbejdżan–Polska, Warszawa 2014
3. Habibeyli Isa, *Literacki aspekt azerbejdżańsko-polskich stosunków*, Materiały III Konferencji Naukowej Azerbejdżan–Polska, Warszawa 2014, s. 9.
4. Habibeyli Isa, *Naczywan w stosunkach azerbejdżańsko-polskich*, Materiały I konferencji Naukowej Azerbejdżan–Polska, Warszawa 2012, s. 9
5. Świętochowski T., *Azerbejdżan*, wyd. TRIO, Warszawa 2006, s. 22.